

KRETTANJALS MOVEMENTS

selma banich

Vama koje ste usmjeravale, bodrile, skrbile, ukazivale, iscjeljivale,
marširale, govorile, pisale, tkale, slušale, grlile.

Vama koje ste "spajale kontinente" kada je to bilo nezamislivo,
skoro nemoguće.

Vama koje ste se borile, koje ste hodile i nosile.

I vama čija imena još ne znam...

~ Mojoj voljenoj majci Asiji
i mojim suborkinjama.

SADRŽAJ

5 Uvod

7 Razgovori

- 9 Cyrille Cartier — 23.4.2021.
- 21 Marijana Hameršak — 31.5.2021.
- 29 Tea Vidović — 28.6.2021.
- 41 Emina Bužinkić — 28.6.2021.
- 53 Maddalena Avon — 29.6.2021.
- 63 Ana Dana Beroš — 7.7.2021.
- 71 Jasenka Kosir — 1.12.2021.
- 83 Asja Korbar — 10.12.2021.
- 95 Lejla Juranić — 19.5.2022.

109 Epilozi

- 111 Josipa Lulić
- 113 Karla Crnčević
- 115 Romana Pozniak

119 Impresum

UVOD

Kroz povijest smo se okupljale kako bismo ispričale svoje priče, predano slušale i odvažno djelovale u obranu potlačenih. Naša tijela govore o dugoj povijesti ugnjetavanja, koja je ujedno i povijest oslobađanja sa svojim revolucijama, komunama, radikalnim pokretima i našim "običnim" postignućima – većina ljudi na planetu neprestano se bori za pristup hrani, čistoj vodi i sigurnom skloništu.

Uporni prelasci granica, kao i suvremeni društveni pokreti, uzrokovani različitim oblicima strukturnog nasilja, društvene i okolišne nepravde i socio-ekonomske nejednakosti, kojima su posebno izložene žene, ne sadrže samo strategije preživljavanja. Stalne borbe žena u pokretu, kao i žena u raznim društvenim pokretima, remete tehnologije zatočeništva, potkopavaju uvjete potlačenosti i izazivaju naše "univerzalno" razumijevanje slobode.

Prepoznajući *no-border* aktivizam kao društveno transformativnu praksu koja subvertira granice i ugnjetavanje nacionalnih država i kapitalizma, audiovizualni rad i publikacija *Kretanja / Movements* istražuje, dokumentira i promatra *no-border* pokret na Balkanu kao kontinuiranu feminističku borbu za slobodniji i pravedniji svijet. Kritički gledajući na koncepte otpornosti i održivosti koji se koriste za normalizaciju ljudske i neljudske patnje u kapitalizmu, *Kretanja / Movements* govore o nasilju i traumi, krhkosti kao iskustvu radikalnog otpora i iscjeljivanju kao alatu za društvenu promjenu i oslobođenje.

Kretanja / Movements su inspirirana životima borkinja, migrantica, radnica, političkih aktivistica, umjetnica i mnogih drugih žena i rodno varijantnih osoba koje se, unatoč sve represivnijim društvenim okolnostima i režimima kontrole, nastavljaju okupljati kako bi ispričale svoju priču o slobodi. Slobodi kao ultimativnoj feminističkoj koreografiji u vremenu globalnih prostornih, geopolitičkih, klasnih i rodnih ograničenja.

RAZGOVORI

S: Do you have this artifact?

C: I do. I have two. I think there were two that came to mind, and then I doubted whether I wanted to present both... And I'm not entirely sure where I would go with it, so I will show one of them. I think there are many reasons why I doubted whether I want to use it.

S: This is so exciting!

C: One of them, I think, is kind of, potentially, an obvious choice. And you'll recognize it as the labor of love, and work, and effort of one of the women... This is when we had the gift exchange for the second Women to Women party. Oh, no, it was the first one. So, it symbolized a lot of things for me, but one of the reasons I think it's because of this whole thing I told you about, about pursuing the PhD and thinking about it. So, I've been trying to do a sort of a long view in the back, and also projection, and I'm still not entirely sure... You know, I think I do quite well in terms of looking at the detail, getting really involved in the detail, and then maybe the medium, but then... going out and looking far beyond is a bit more difficult. I'm reading this Silvia Federici essay, and then when I think of how part of what we're trying to do is help women try to get a job. And that's so capitalist. So, there's all these things that come to mind, and they relate to this gift because I think of the changes that the collective has undergone, the changes that I have undergone as a person since back then, that was 2017 to now, which hasn't been that long. But one of the things that I'm also somewhat saddened about is that my partner at the party was a woman whose name I had forgotten. And I had to go into my notes before today to find her name. And I think there's two reasons for that. One of them, she was very shy and introvert. But also, at that time, I was much more involved in organizing. So, I didn't have the time to spend with my buddy the way other women did. And I felt a bit bad because of that. And at the time her husband was somewhere else, and she was here, but apparently since then I've heard that they've been reunited and now they have a child, after having a hard time. So, it's, kind of, beautiful to see the transformation. So that's one of them. When I look at myself, it reminds me... When I was in a very different space, where I felt I had to be, a sort of grey eminence, and not show favoritism to anybody. And that was another blockage for me to get closer to this woman, my buddy for the party. If she hadn't come to find me to take a picture with me, I'm not sure we would've had that picture together. I think now I try to pay much more attention to moments, and to individual women, and not so much to how it might look to someone else. Because you cannot please everybody. And someone will always find faults. And this also came around the time when some people said "oh, you're paying too much attention to the Arab women, and you know, you're focusing on them". I was speaking a little bit of Arabic, that was one of the reasons, but that's how it was perceived. Then one woman who was considered a sort of representative of the Farsi speakers, or considered herself a representative because she spoke English, came to me with that critique. And it was still in those fresh beginnings of the collective so, all of these blockages, somewhat self-imposed, or from the outside, impacted my perception of what it means to show care, and how to show care. It was much more sort of a diplomatic stance that I feel that I had. So, I would have never got as close to Zohra as I might have had, had I met her today. Which is a nice thing, to feel that change. To know the change is there, but also to feel it. And so, the other artifact, this is an embroidered...

S: So, she made this?

C: She made this, yes. And, having done embroidery, I had tried when I was really a kid, but then I hadn't done until we started again with the collective, but I know that this is not easy to do. So I have so much more respect for what she did, and you know, it even looks fine in the back. It's quite amazing. She's obviously a master.

S: Let me take a photo of you with that. It's Zohra's?

C: Yeah, and she's from Afghanistan.

At the time, I think she was in her late twenties. And I remember also thinking about how sad it is, that normally, probably by this time, she would have had a family, she would have had children. And I know that this is something that she wanted. So, I'm glad that some of those things went through. So, the other one is a picture that I took, not too long ago, but I really like this picture. And, you'll recognize the faces. I like it for many reasons. One is the sense of connection and camaraderie between all of us including myself.

S: You took it?

C: Yes. Normally, I would criticize a picture like this because it's slightly from the top. But I know why I did it, it was to be able to involve all of these women. But, I like it because it's sort of... It's an everyday moment. It's a moment of absolute calm and peace, and not doing anything productive, not trying to achieve anything...just being. But there's a space that's comfortable enough for her to be there, with her hair that was just wet, because we came early. I thought we were late for lunch at 1:30, but no, we were early. And so, someone had just come out of the shower. But there was no stress. We had been invited at their house, but it was very friendly. It was not, "I'm trying to be a host, and you are a guest". Even though, of course, I had to fight to wash the dishes, but that would've happened anyway. So, it was a really nice moment, when I compare it to when this handkerchief happened, this was just so much more free, so much more flowing... Of course, there's privilege, of course, there are power relations, of course, there's hierarchy, and, of course, I'm gonna think about these things, and try to consider... everything. From how to make a decision, and whom to involve in the decision, to how to communicate that, which words to use, which language to be first. All of these things. But this moment, it was a moment of serenity. Simplicity. And, then, of course, to see these young girls, who have mothers and friends as role models, and to see them wear this t-shirt, this "girls can change the world", /laughter/, you know... There's no pretense there. They believe it, they live it. But without... It's not about taking to the streets, or protesting, it's just part of life. So, the struggle, being part of everyday life, but even then, there are still moments of happiness and calm.

S: Beautiful, thank you so much. And, I think all these things are linked. I think the two artifacts are connected. Especially how you shared the whole trajectory. I think they really speak about you actually. And then my question would be how do you see what it did to you, or how did it change you? These last couple of years, since the formation of the Women to Women collective, or even earlier, even since the Balkan route struggle? Because, I really think it's about endurance, now we can really speak about us in time. Not only in space, but in time.

C: Yes, which is a beautiful thing, but also a tragic thing. Well, I think there are a lot of elements. One of the first things that come to mind is, I remember when I was 17, 18, maybe and I was in a friend's house, and this was in Morocco, and we were talking to her mother. They were also migrants, who never thought of it

in that way at that time, but they had migrated from India, and my friend, whom I went to school with, was born in Morocco. And I remember her mother saying "if I knew then, at your age, what I know now..." I don't think she even finished the sentence; she didn't have to finish the sentence. And, I feel like I'm in this phase in life, where I get that now, I understand that at a much more intellectual level, at a guts level feeling. Because I think, especially for women, as we get older, where generally speaking when men get older they might lose some of their youth but they still have a lot of, I don't know what to call it, social currency? For women, the struggle is much more difficult, especially if it's women who've had difficulty in aging, or if they wanted to be mothers, all of these things. So, there's a lot going on. And none of it can be separated. And so, for me it's a very personal journey at all of those levels. But one of the things that I really feel deeply, and I'm very grateful for that, is this feeling of coming to... coming home, but not home in the sense of a place, but just... I'm better now than I ever was, so there's a development there, and I wish it was like that for everyone, and that it never goes away. That, if there's one thing that's linear in life, it's that! Of course, there are ups and downs, but there's that. And I think that, with everything that's happened, for me the perversity, for my own self, a very personal perversity of this whole... the start of the Balkan solidarity, and Balkan route, and all that, is that it actually brought many of aspects of my life and who I am together. But it gave me the opportunity to feel fulfilled in a way that I would not have been if it hadn't happened here, from what I can imagine. So, I feel that I can see more clearly now. I feel that I can be less fearful now. Sometimes, I feel that we're still at the tip, there's still a huge struggle ahead. But that struggle might not be, in sort of revolutionary terms, as... It might be. Part of me hopes that it isn't, because there are some scary signs out there of what's going on, at a geopolitical level. At first, I thought that it was going to be related to refugees, but that's only part of it. So, it might be scary. But I think the struggle is in these sorts of mundane moments and mundane, almost useless things now, like this handkerchief. And the struggle is in the detail, it's in the everyday. And so, I get that, much more. And I understand now, that if I want to achieve more, so to speak, and I'm not talking about achievement as in checking things off to do list, or getting projects, or... that I have to slow down. That time will work in my favor if I slow down. That a lot has to be done, at this level, at a very intimate level between people, between women. And that this will prepare us, and is preparing us, but also, contributing to us living better now. So, it's not just a preparation for the future, but really, very much now. And speaking of endurance, you know... because, of course, there were times where it came to, what I would consider, close to a burn out. And I've seen it in others, and I've seen them burn out, and stop, and cut relations, or move, change circle of friends... And they needed to do that, and there's no judgement there. But I think that the responsibility is partially on us as individuals, and also as a community to recognize the signs, to take care of each other. So, you know, why it is that with one friend with whom I kept trying to meet, and at some point, in a moment of, what I would call vulnerability, I lashed out and I was like "our friendship is in danger because of this". Of course, later I realized that even having just exploded was necessary and I don't actually have to see her because I know that we're still friends. But I needed to... it had to come out. But then some other friends... We keep on trying to see each other and I'm sure that they are close to burn out, if not... Or at some really deep level, but, we're not managing to see each other, but the only thing I can just say is "hey, it's ok, I don't want to be another reason for you to feel guilty or pressured. My arms are open, when you're ready, I'm here. Just take care of yourself, and if that means that we're not going to see each other so that you can spend more time with

yourself, do that". And we had an interesting moment a few weeks ago, where, I think, I also sort of exploded. Some of us were in the atelier, some of us were in the gallery, and at some point one woman was going to have a massage. But, it was at, let's say 5 o'clock, and it was 4 o'clock, and she was going to leave. And was like "why are you leaving now, it's just a few minutes away. Just stay here" and she said "I can't", and she started to explode because she has problems with her joints and pain, and so she was starting to feel very overwhelmed and you could see it in her face. And it was sad to me because basically what she was saying by wanting to leave early was that she could not relax there, that she had to be productive, and that if she wasn't being productive that she was being reminded of her own handicap and on, and on, and on. And I sort of exploded saying "sit here, don't do anything, stay here, we'll give you coffee, tea, whatever you need. You know you don't have to actually achieve anything". And then at some point soon after that we had to lift something heavy to move it, and in her usual self she would be like, "ah, let me help", and I'm like, "no, don't help!" We were setting up an exhibition, so there was movement and energy to get things done because we had a deadline, etc. So, I can understand that she would've felt the way she did, but I went to the gallery and I said "we have to be much better at communicating with each other, and really saying I'm not having a good day, I need help, and not assuming, but not being too polite either, but listening and observing without needing to be told what to do, when to do it, to have initiative." So this constant dance that needs to be fed, and the music needs to be changed sometimes, and the details need to be paid attention to, because there are times where there's so much going on, where only later I realize that oh shit, I never followed up on that, on that question at a very specific moment, to that very specific woman for something that may or may not have been important, you know, because of so many things going on. We need the quiet in the forest, and we need the quiet in the day for ourselves, and also for our friends.

- S:** What I hear, and what I'm interested in, in regards to feminist choreography, are two things that I wish we explored for the next session. It is this concept or experience of labor of radical love and the one of radical trauma, which I think that both are kind of nested in our somatic experience, body. I don't know if you feel like that, or if you think of it like that, but if I asked you where your radical love lives, in yourself, or where your radical trauma... where do you feel it? Because you were talking now about observing what the rest, the outside world, the others, your comrades, your community experiences, but now I would like to go back to yourself. Because that is a part of the feminist choreography, not only to be able to observe the other and to tend to the others, or to each other or to our community, but also to ourselves. Maybe it's just at the level of association, or maybe for you it's at the level of a practice, but, where is the radical love, where is the trauma?
- C:** Tell me more, I'm listening and thinking about how to answer. Right now I haven't thought of it in those terms but I sort of feel like you need to speak more and then I'm gonna have an "aha, yes" moment. But maybe not.
- S:** I don't want you to perform anything. I'm just curious, because for example, for me it's so much... So many times it's about what is here and how this and this is connected to... But also, somehow our organism, us as an organism is giving us signs of what's happening with us, in regards to the outside, but also in regards to how we bear. How do we bear this, what you were saying, the everyday, which is not something that is in preparation for something, how you put it, it's not really about preparing for something, but it's about really now. And my experience is that a lot of times this really is somewhere... the need... the willingness to give the abundance, and the aching of not having the abundance

is also somewhere situated in our body, in our physicality, in our somatic connection of mind, body, and spirit. So, I'm interested if you can, so to put it differently, if you can translate what you were saying, to embodiment? If you needed to practice it, what you were saying now, is there a way how you would... What do you feel it's connected to, to breath, or maybe to eyes, or to maybe... your body, or maybe some... Where is it accumulating? For me it's easier to think about trauma, because I really feel it. Where it is.

So, this is also one direction that I would like for, next time that we meet, that you show me your practice, your embodiment in a way. Because this is also what we do, you know, with doing feminist choreography, or social choreography, feminist social choreography, we also do embodiment, which is really about connecting it back to ourselves. I think this is also somewhere where the empowerment is.

- C: Ok, I think a few things. One of them is, I think, this whole idea of love and trauma, they're one and the same, and they are really in every part of the body. I think, for me, given my journey, but also a certain awareness, it's all in the, what would you call it, not just the vagina, but this whole area. But that and breath. The breath is what connects that part, let's say that this is my center, to the rest of the world and to other women. But breath is also the refuge, it's also the actual physical way in which I can have control, when things are out of control, and to try to find the sense of, not so much in "I have to have control over everything", but control as in "the world is crazy, I'm feeling a bit lost, let me breathe and calm things down, let me recenter myself in chaos" and breath will help me to do that. So, there's much more understanding of breath and what it can do and how it can really liberate us from the fear and the trauma. It can help us work through the fear and the trauma. And the deeper you go... Incredible things happen at subtle levels that you have no idea until you've been doing it for some time. And that's why, I also think that's also part of why I feel the way I feel now, because of having done continued yoga, it has been much more long-term, and breathing has been part of that. And also I think of breathing, and I smile, because I remember having done some breathing exercises with different women or having certain people do some guidance, and we would do the "pfff", the horse breath. And it's really fun to do with other women, and some women are like "I don't know how to do that", and I'm like "ok, start like, you know, when you were kids blah blah blah", and then it comes out. And at some point I was just showing someone, I was doing it and we were driving and she was next to me... It had happened a few times, once in Maksimir when we went to get clay together as a group to sort of do some relaxation. And another time sitting in a stressful situation or atmosphere and I was like "ok, when's the last time you did the pff" and the woman would start to laugh, because she has a hard time doing it. Actually, it's not so easy. And so I was doing it, and doing it, and doing it, and I had to stop because I was getting high of my breath and I'm driving and we'll get into an accident. So, moments of release - reset. And this, because beyond this whole idea of reproduction being the center of a woman's power, but it really is, it's so intimate, but it's also, I think, an area often associated with taboo or shame, or extreme privacy, and prudishness, and sometimes its nice to push some boundaries, like with the pff, because, you don't just do that anywhere with anyone, but if you do that, and if we can talk about it, and to me it's a wonderful thing when we talk about like "I have my menstruation now, I'm pmsing", it's something that we can understand, that we can relate to, and it's a focus again on the self, and focus on "I deserve to love, I deserve to be loved, I deserve to feel pissed off, it's ok for me to feel fear, and it would be wonderful if I didn't feel it" and all of these things. And to focus attention on this area that is so private, and dangerous, and absolutely

fabulous, and to continue that exploration. So, these two things would be two parts of the body, or two things related to the body that to me have meaning. Obviously, for me, as you know, this whole journey of having wanted motherhood to having to transform this meaning of motherhood so that I can find peace with the fact of not having children is a huge thing. But, you know, not resenting, not regretting, that's a hell of a work of transformation that has to happen. It's not that it has to happen every once in a while, it's not like going for a checkup, but it's a constant realization of the things to be grateful for, and it's not like "oh, that's too bad, but let me be grateful for that", all of that is symbolized, I think, very much, by this area. Which is the most wonderful thing, but also the most devious thing, it fucks with your mind and everything.

- S:** In motion, in the sense of the body, of a moving body, this is the center. Our center. It bears everything. It holds us.
- C:** Yeah. Now I know what it means when the yoga guide says "move from your center", and it's sort of a connection, this is your center, this is your base, this is your anchor, move from there, don't move with your muscles or with strain... So, there's a lot of beauty related to where is the center. Have you taken care of your center? Are you in the center?
- S:** Thank you for sharing this. I know it's a difficult question. It's intimate. To kind of go back to embodiment, I think, at least for me it was very intimate, even though it's my practice. But, really going back to embodiment in the sense that it's not really about moving, as movement, but really about going back to yourself, what you embody, what you feel when you experience something, what your senses are, what your thoughts are... And to practice that. What the natural elements are, and to practice that. And then, by having this kind of discipline of embodying it, dealing with those emotions, or experiences, or thoughts, was much easier. Because, it was embodied.
- C:** Like, ingrained in your body.
- S:** Yes, it was not abstract anymore. It helped. Also, my body helped. Our body can help us in dealing with whatever we need to deal with.
- C:** One thing I realized, not long ago, it was an exercise in being relaxed or something, and it was a moment where I wasn't relaxed and I needed to relax but I couldn't. And I realized that I was able to, at least this is how it appeared to me, I was able to relax every part of the body. But as soon as I started not paying attention, it was my face that was, even a little bit in the muscles, in the jaw, or here in the brow... And, of course, that's the first thing that you show someone, that's the first thing that they see. And even the slightest change, with a slight smile in the eyes, a slight relaxation will completely change whatever happens after that between you and whoever is with you and around you. So, trying to smile more, but not to fake smile, but sort of like, ok, wait something is off, let me tend to it, let me care for it, in order to then be able to be there, and have the other person feel that I am there.
- S:** You're talking about radical awareness actually, in a way. You're talking about being fully aware in the moment, being in the moment. At least, I feel it. Like, when you just shared what you said, I had a feeling that you were really speaking about this notion of integral awareness. Really being aware. And present.
- C:** I think before, I might have had this feeling that if I was taking care of myself, I was being selfish and not giving to others. I'm not saying in the last few years, but in general. Definitely in my twenties. I remember going to see a doctor who was more into wholesome medicine and I sort of had this carefree attitude towards myself and what I was eating and my habits in order to deal with

some acne, etc., and then the person said “well, you know, for someone who’s 20 or 21 you are very unaware of yourself” and then you realize that these borders that we have between us and the rest, actually don’t exist. Well, not true, they exist, they exist in our mind but, it isn’t as if I’m taking care of myself, I cannot therefore take care of someone else, no, actually on the contrary, if you are taking care of yourself, you are automatically taking care of the other, and vice versa if you let it, otherwise it becomes toxic, to yourself or to others. Burn out, or, a well-intended something that ends up being a disaster for someone else, because you’re not present. You’re not there, you’re not aware, you’re not listening. In every form of listening. And so, it’s this constant dance that needs to happen.

S: You mentioned dance twice.

C: Yes.

/laughter/

S: I love that. Thank you.

C: But there’s not enough dancing going on, I think.

S: There will be!

C: There will be.

S: Maybe one more question, if you have energy. I would like that in the next session we go back to what you said today, maybe in more detail, but also some elements of simple surprise. As you said, it’s the labor of everyday. If I asked you to send a message to yourself ten years from now, what would that message be?

C: Um... To myself?

S: Yes. I really want to be kind of transparent. It’s not only because of the adoration. The need to really be respectful and to claim this respect to all the women, but also, it’s this search of the exploration of my own self, and how my decisions were shaping me now. And how do I now still shape myself in the future. So, that’s why this question really comes from... It’s almost like a little compass of understanding. It’s not really about predicting what the future is. Especially now in my early forties, I’m thinking, ok, how did my decisions shape me. Am I ok with them. And now that we are in this endurance, in time and space that we are composed of, and we are in a way constructing as well. So if I imagine in ten years. For me it’s very difficult, but I think that’s why I want to ask this question and I want to, kind of...

C: Hm... I think, yeah, as you said, endurance is the... It would probably be more like we were having a drink together, me now and she-me then, and it would be more like “I know, that you haven’t lost track of the one single most important thing, which is love. The greatest thing is to love and be loved. And I know that you haven’t lost track because that is something you’ve had from a long time. I don’t know where it came from, but I know it’s there. And it’s through the whole journey, so I know you haven’t lost track. I only hope, that you fear and worry a little less. So that you can enjoy more, the moments, really. Because then you will be more powerful, and you will be happier. And, of course, it’s not just about you but this connection with everyone who comes into contact with you on that journey. Don’t forget it, keep the endurance!” /laughter/It would sort of be like that.

S: Thank you so much. I feel so nourished, really, so nourished, and honored, and thankful for you sharing everything you shared with me. Such a rich world that you put on your hands and shared with me.

C: What was the thing that you would have shared, in terms of your...?

S: The item? The artifact?

C: Mhm, I'm sure there are many.

S: Yes, there are many, but to be honest, I was... I don't know. That would be a very difficult decision, also for me.

C: Of which one to choose?

S: Yeah... Which one to choose, or maybe not. I knew that this was the basis, I knew that I want to make this conversation start from sharing this artifact. So, it's not only then about... That the conversation is anchored, then, in an experience, and it's really about both you, in this case, and somebody else that we'll connect it with, that you had the experience with. So, it's really about both. You speaking about yourself, and speaking about that other person, or people. This is the fundament of the radical care and solidarity. That's why I knew I wanted to have this as the starter, as the grounds for the feminist choreography. That it goes from this artifact. Or uses something. And the motivation came from an image I've seen, which is a more tragic one, and it's a photography of people, different people holding in their hands mobile phone with a picture of their loved one.

Or showing the image of their loved one deceased. And I forgot the context. I'm not sure if it was... If it was human trafficking, or maybe... I forgot what it was. Maybe some climate disaster context. But it was just different hands holding a mobile phone with an image of their loved one. That was the trigger. Then I could imagine or try reconstruct that, I don't know what, I saw it in a news article. I like this gesture of showing something that is actually kind of connecting... That is a conversation starter about an experience. And especially because I think it is so hard to speak about care and solidarity practice in a sense, so general... People do constantly do it. A lot of care work is invisible because we are the ones, as you said, we are doers. We are rooted in artifacts, also. Or our experiences are being rooted in artifacts, which, when we excavate, become universes of solidarity and care. This is how I see you and others. As true laborers of care and solidarity. So, I didn't pick my artifact... But I just loved those two. And the connection tells the story about so many things. Thank you so much, I'm really nourished.

C: How do you feel you've changed since the...? I mean there was a lot going on, not just that, it's all connected, of course, but...

S: I think for me... I don't know. I think I'm, at the moment, struggling. Struggling with that question. And that's why, last year, I decided to do this project.

C: Why do you think you're struggling?

S: Because all of the questions I ask are really the ones I'm interested in, interested in understanding what is the connection of me and this labor of care, shit-world that we know, we live in, and at the same time is the most incredible planet, organism, ecosystem there is, or that we will ever experience probably, but we just don't see it as that. And then, because I'm also, I suppose, unsure how my decisions did shape me. Am I happy, am I deserving, am I abundant? And in relation to that, am I really embodying what I feel or I'm just kind of surviving. So, it's all for me very crucial questions, at least for now. And that's why, maybe because I'm so insecure about those, I want to capture the paths, the experiences, the labor of the ones that I see in front of me, and that I feel being encouraged by, or empowered by, loved by or... That's it... It's really coming from the quest. Also, working with these concepts of invisibility,

of being without voice, being voiceless in a way, how we can work with that. What are the new strategies for visibility, what are the new strategies for the voice, speaking our truths. And that's why I think, what you spoke about also, spiritual work in a way, healing is a very big part of that. That can be helpful. When you spoke about this transformation, the work of transformation that you had to do, and you are still going through, that never ends. It's incredible. It's such an achievement. It's on so many levels... Personal, spiritual, emotional, feminist... Maybe everything ends with this kind of, ok, that you work on yourself and that you really embody. So, the questions do come from complete insecurity, in the sense of, I'm lost. But that's good.

I can feel there's also so much that we can share and learn from each other. So, it's not only about doing, what I call the feminist choreography, and the embodiment, I think this is from a performative, from this spiritual, healing point of view, it's power, and it's knowledge, as well. Because of somatic experience. And also, to hear you speak, it's so much knowledge, I think it can be a beautiful... not a cookbook, but...

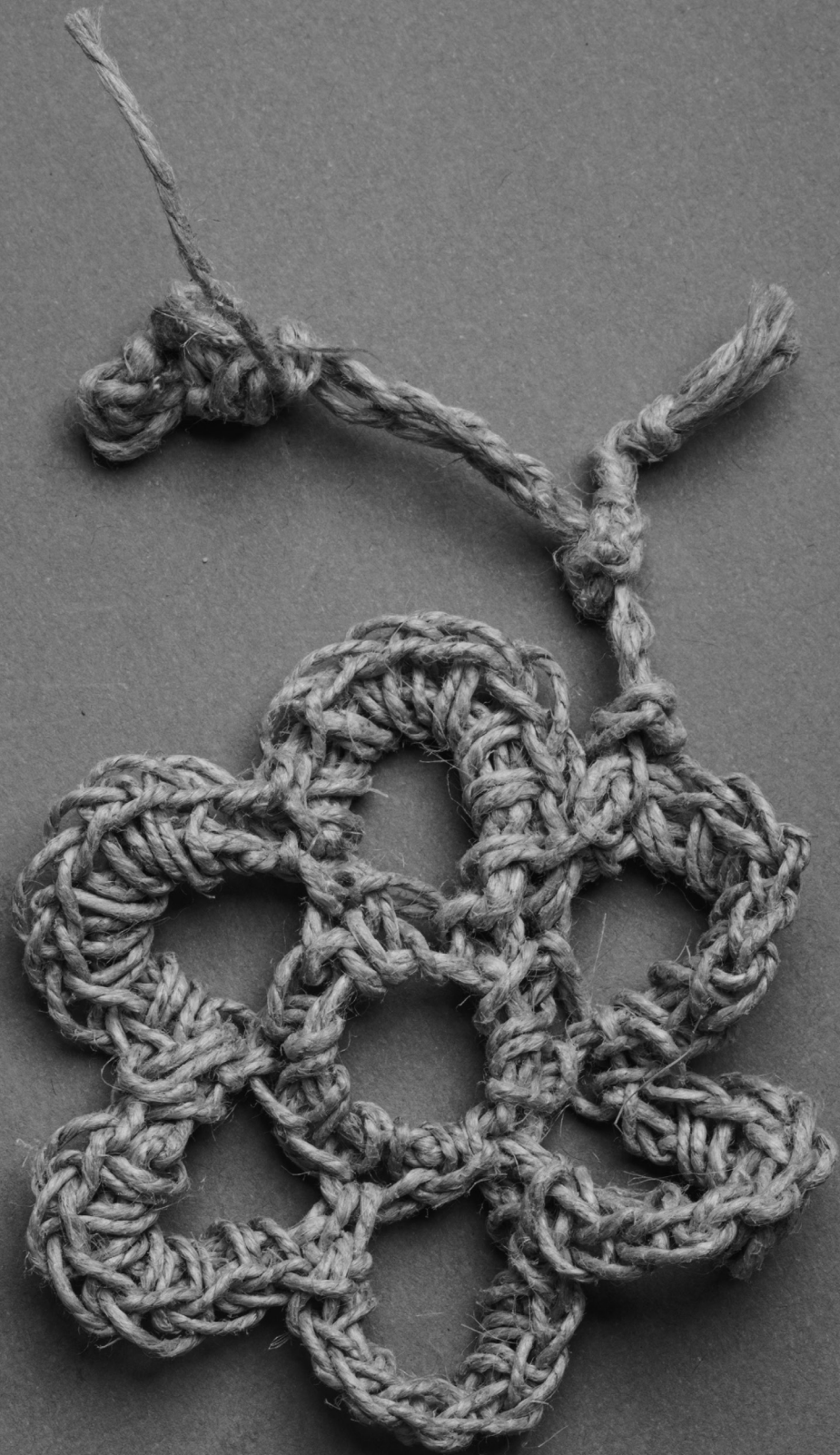
C: Although that would be appropriate. /laughter/

S: But this is what is nourishing. It is food. And for that we have cookbooks. And not in the sense of this... I know this healing is a really dedicated work, it's really labor of love as well, so not in the sense of these self-help... Not like that, but I was hearing you as a political activist speaking to me. I was listening to you as that, as a feminist, and as a political activist speaking to me. And this is where the empowerment is rooted. In this connection of this super personal, holistic experience, and the need to heal, and this agenda, this very, deeply rooted labor of care and solidarity, which is a political act.

In that sense, this is what I think we need, it's not this cheap politics. A revolutionary thought that can be shared as something each of us can, not only have access to, but can practice.

And that is not connected to some, whatever, political ideologies or it's not about that. Yeah, thank you so much. I'm so grateful.

- S:** Htjela sam da taj neki artefakt koji svaka od vas odabere bude neka vrsta uvoda u razgovor. Voljela bih da ovaj proces bude neka vrsta bilježenja nevidljivog rada i nevidljivih uvezivanja koje svaka od vas stvara, te neke feminističke koreografije koja već postoji sa specifičnim ljudima ili zajednicama. Htjela bih da mi sad kažeš koji si artefakt odabrala i koja priča stoji iza njega, pa bih te onda posnimila s njim.
- M:** Donijela sam ova dva artefakta. Ovo je sličica s naslovnice perzijskog prijevoda Šegrta Hlapića. To je u biti sličica koju sam isprintala u tako malom formatu i nosila sa sobom kad sam išla u Slavonski Brod 2015., kad sam prvi put išla volontirati. Usred selidbe sam je našla među svojim stvarima. U Slavonski Brod nosila sam desetak sličica, s nekom idejom da ih nekom uvalim u ruku ili nešto slično. I ona stoji kao artefakt na početku nekog mogeg, ako te zanimalo ovo za izbjeglice, ulaska u to. Da je preživio sendvič od humusa, donijela bih to, nešto što miriše, što osjećaš okusom, to je ostalo negdje izgubljeno. A ovaj drugi artefakt, to znaš otkud je. To je pet godina nakon... Konopić za ljude koji su umrli. Cvjetić za ljude koji su umrli. Znači, skroz drugačije od... Razmišljala sam o tome hoću li donijeti oba artefakta ili ne. Vidjela si sad, izvadila sam jedan, pa nisam.... Najbolje da maknem ovaj cvijet zato što mu pripada i ne pripada. Rekla si jedan artefakt. Ako je jedan, onda je jedan.
- S:** Ne, ne, ne brini se. Sve ok. U kojem su odnosu ta dva artefakta za tebe?
- M:** Potpunog pada. /smijeh/. Ali, ovo sam izabrala kao artefakt. Znači to, ono, prvi put kad si mi rekla da se nađemo, to sam stavila sa strane jer sam tad stvarno osjećala da ne bih mogla izvaditi samo ovu sličicu, da bi to bilo nešto parcijalno, neko fejkkanje, a opet da je on protuteža neke bezizlaznosti i svega šta predstavlja cvijet. Danas, tri tjedna poslije, nemam osjećaj da oba artefakta moraju biti skupa. I zato, kad smo počeli razgovor, vidjela si, vadim pa ne vadim pa ne znam što bih... U odnosu su nekog mogeg poznavanja svega što se događa, što se može napraviti. Što radiš uopće. Svega.
- Kao što rekoh, ne mogu puno pričati jer mi je sve dosta kaotično.
- S:** Čekaj, sad si rekla da danas ne bi imala potrebu izvaditi oba artefakta, u smislu da nisu posve povezani. U smislu da jedan stoji bez drugoga.
- M:** Da, upravo tako.
- S:** Ali kad smo se trebale naći prije tri tjedna, imala si potrebu da budu zajedno. Zašto si imala tu potrebu da budu zajedno?
- M:** Ne znam što se točno događalo, ali mi je bilo nekako da... Taj mi prvi artefakt predstavlja neku ideju da dijeliš neku dobrodošlicu i neku prisnost, da dijeliš neku priču, prijevod, znači, vezu. Ne znam što se točno događalo prije tri tjedna... bio je jednostavno manjkav, neki sentimentalni objekt iz prošlosti. Ali, naravno, sve je hrpa slučajeva, bili su u istoj kutiji, blizu, nekako su se nametnuli sami od sebe. To je kontekst u kojem ih biram... Ali više se ni ne sjećam.
- S:** Ali čekaj, imaš kutiju u koju... Pa, dobro, radile smo, taman mislim da smo završavale Prijelaz, pa je vjerojatno i to razlog zbog kojeg si imala potrebu da nešto iz ovog trenutka bude u tom kontinuitetu ili kronologiji. Znači, imaš kutiju u koju stavljaš artefakte?
- M:** Mhm, imam. To je kutija koja je nastala tako da sam u njoj držala neke stvari koje sam, kad smo išli u Ključ Brdovečki, ili poslije u Dobovu, nosila sa sobom.

Tipa, lampica s malim nastavcima od koje, kad ih staviš, možeš dobiti sliku konja ili leptira napravljenu od svjetla... To sam uvijek imala u džepu kad sam išla u kamp, i tako neke stvarčice... olovčice, igračkice. Samo bismo iz te kutije vadili, pa i poslije u Porinu... U toj su se kutiji nalazile bojanka, slikovnica, ovo i ono, pa je tako nekako iz uporabne kutije postala memorijalna.

S: A to ti je važno kao neka vrsta bilježenja ili traga?

M: Mhm, osobnog. Nije ništa vezano za posao, takve stvari imam tu, i za ured. Ali ovo mi je baš... kutijica. S nekim stvarima, ali u njoj još uvijek ima neiskorištenih blokića koje sam kupila kad sam prvi put išla u Bihać. Znači nije skroz memorijalna, kao što imaš kutiju za nakit, pa je neko prošlo doba od kojeg si se maknuo, nego živi.

S: Mislim da na baš dobar način odražava tu neku fluidnost i fragmentiranost. Kad razmišljam o stvarima koje čuvam, nekako imam osjećaj kao da se radi o nekom vremenu koje je odgođeno ili koje će se tek dogoditi. Znači, ne možeš ga historizirati, ali bi se svaki čas moglo dogoditi.

M: Je, je, skroz si u pravu. I sad kad ovo kažeš, podsjeća me na taj osjećaj da živimo u paralelnoj stvarnosti. To bi bila kutija u koju spremamo tu paralelnu stvarnost, da sve bude na jednom mjestu. Ovdje su knjige, ovdje mi je ono što sad radim, a ovdje mi je kao neki repozitorij iz kojeg izvlačim vezu s ovim segmentom stvarnosti.

S: Objasnila si da ti ta kutija pomaže da na neki način to parceliziraš. Na koji način preživljavaš te paralelne stvarnosti?

M: Aha... Fakat ne znam. U smislu, tako nekog jasnog *statementa*? Ne, ne. Tipa, ovo što tebi stalno savjetujem, preživljavaš tako da ugasiš mobitel i takve neke stvari. Više isključivanjem, nego uključivanjem. Spremanje... Teško mi je reći. I ne znam je li se ikad isključiš.

S: Pa mislim da je to jako teško. Činjenica je da smo mi sve preduboko da bismo ih fakat... To kažemo „paralelne stvarnosti“, ali u biti znamo da nisu. I mislim da samo na trenutke možda to možeš zbuksati negdje i to je onda nešto što nikad nije bila stvarnost. Ne da nikad nije bila stvarnost, nego ti baš nije u prvom planu.

M: Prikriješ malo. Da ne dreči toliko. I podtekst je više nekako paralelan. Više nikad ne može biti isto, čini mi se.

S: Mislim, to te pitam zato što mi se čini da si ti... Toliko si mi puta pomogla s tako drugarskim, zdravim savjetima, kao nekom zaštitom, Osjećam da u tvojoj borbi ima mjesta za ljude s kojima se boriš, ali i prostora u kojem uspijevaš štiti ljude koji su u nekom trenutku negdje zapeli. Kako to uspijevaš?

M: Mislim da, prvo, nisam više u kontaktu s ljudima koji se bore ili koji prelaze. Onima koji su u pokretu. Posljednjih godinu dana nisam u direktnom... U smislu nekog osjećaja direktne odgovornosti da nešto napravim. Nekako sam se izolirala.

S: Ali, stalno si aktivna u smislu da misliš na to, promišljaš, strategiziraš... Nisam mislila da vodiš nekoga za ruku, ne u tom smislu. Ja stvarno vidim da si ti 24/7 uključena u to.

M: Ali na nekim drugim razinama. A jedna je od njih da smo svi u kontaktu. Ne znam imam li osjećaj za druge. Drago mi je čuti da tebi pomaže, ali nemam pojma je li... To je samo dio bivanja, veze s tim. Nekako si u toj nekoj mucu. Nije to samo muka naravno, ali...

S: Kužim što mi želiš reći. Pretpostavljam. Neko vrijeme nemaš direktan kontakt s osobama u smislu direktnog kontakta, ali mi se čini da je ipak vrlo direktno, samo možda nemaš emocionalni *investment*.

M: Nema konkretne osobe s druge strane.

S: Da, ali sve to postoji i bez druge osobe. Barem ja to tako nekako...

M: Je, je.

S: Sad kad sam ti rekla što se dogodilo Izabeli i meni prekjučer. To je isto neki direktan... Razumiješ. Pa me zanimalo kojim se strategijama služiš? Očigledno dobro uspijevaš držati neki pregled, ali se i zaštititi, moći prepoznati kad netko drugi treba tvoju podršku ili zaštitu. To je isto neka supervještina...

M: Mislim da je to vezano za neko prijateljstvo ili prepoznavanje situacija u kojima si se i sam nalazio. Pa jednostavno tako negdje reagiraš jer si bio tamo, negdje te slično lupilo, izvuk'o si se, pa je u tom kontekstu ok da podijeliš: „Mene je prošlo. Ja mogu.” To je vezano za sve što radimo. Tako ja pristupam kad se nešto događa.

S: A što bi ova osoba rekla ovoj osobi? To je, koliko, pet, šest godina prije možda?

M: Pa, mislim da je najbolje da njih dvije ne pričaju. /smijeh/

S: Ne, ne možeš mi to reći.

M: Pa mislim da bi bilo najbolje da ne pričaju jer ova osoba ima još neki prostor u kojem vidi da se još nešto može napraviti, a ova tu ga ne vidi ili ga još traži, eventualno se nada da će možda imati taj osjećaj, da će ga opet naći. Drugačije su. Ali dobro, ovako kad ih suprotstaviš, izgledaju kao da su potpuno različite. Nisu, ali u biti je to neki put od nade i promjene do betoniranja, zakucavanja i potpune bezizlaznosti. Možemo zajedno samo plakati. Tak' da bolje da ne pričaju, pogotovo ako se radi o istoj osobi.

S: Bi li si i dalje...?

M: Dala da budem ta osoba?

S: Ne, nisam mislila to, nego kad bi si poslala poruku u prošlost, u Slavonski Brod u 2015., koja bi to poruka bila?

M: A poruka bi bila da može biti još puno gore. Puno, puno gore. Sve ono što tamo vidiš, što te u biti šokira na jednoj, drugoj, trećoj razini, sve je to ništa u odnosu na ono što danas vidiš. Da vidiš, al ne vidiš, znaš, prisutno je, ali nije prisutno. Tamo je to bilo nekako ogoljeno...

S: Al' bi joj rekla, ono, ustraj, ili ustrajat ćeš iako ćeš vidjeti i doživjeti puno zajebranije stvari nego što očekuješ?

M: A moraš ustrajati, mislim da nema druge. Mislim, ne možeš biti malo, možeš biti ili puno ili potpuno izaći. I dok nisi spreman izaći, tu si. Sad je pitanje koji ćemo vid prisutnosti izabrati, koliko je on opasan ili nije, izdržljiv za nas, ali ne mogu ja malo čitati o temi pa malo ne, ne možeš ti malo ovo pa malo ne. I bez obzira na to radi li se o čitanju ili nečem skroz drugome, mislim da nema između. Tako da, naravno: ustrajat ćeš.

S: A u tom kontekstu što bi ova osoba ili ti danas rekla sebi? Koju bi poruku poslala sebi za pet godina u budućnost? O sebi sad.

M: Da je ovo bila greška. Ovaj je osjećaj prolazan. /smijeh/ Da, neku poruku da je ta kaotičnost, nesređenost i nemoć samo osjećaj. Prije tri tjedna činilo mi se da je to tako, a evo danas već nije. Tako da je to bilo prolazno i onda u nekom tom sklopu, što će recimo biti za deset godina, to neko vrijeme i ta neka događanja nisu toliko besmislena i totalno izvan pameti, uzaludna, brutalna i da se valjda nešto i dogodilo, za nekog u nekoj pozadini koju mi sad ne vidimo.

Da, crno, oprost.

S: To je sve posve *legit*.

M: Osjećam se baš kao netko tko je malo zapeo te se nadam da će to zapinjanje proći u nekom produktivnom smjeru. Ali tu je sad... neka nemoć.

S: A postoji li negdje to mjesto... Jesi li skužila da se ta vrsta nemoći ili nelagode negdje posebno osjeća u tvojem tijelu? Kad bi trebala odabrati neki dio svojeg tijela u kojem najviše osjećaš da se to akumulira?

M: Mislim da je glava. A sad zašto, ne znam... Možda zbog očiju, pa suze, pa ovo, iako ne plačem, nije mi to... Ali, da je glava, u smislu kako ljudski mozak može tako poništiti nešto. Možda me najviše od svega uznemirava taj neki oblik normalizacije tog stanja i svih stvari koje vidimo te gubitak tog nekog nerva koji imaš prvi put kad se susretneš s tim. II koji dio mozga je tu... što se to zblendalo...

S: Radiš li onda možda neku fizičku praksu, kako si olakšavaš? Čisto psihosomatski?

M: Ne... Sad sam rekla da bih to stavila u glavu, ali riječ je o čistoj projekciji. Ne vidim glavu kao mjesto na kojem se moji negativni osjećaji koje vezujem za to akumuliraju. Kad bih morala reći gdje, stavila bih tu, ali sama to ne vidim.

S: Imaš li kakve fizičke...?

M: Imam punu glavu psorijaze, ali to ne mora biti vezano za tu brigu, može biti vezano za pandemiju. Nisam sigurna. Kužim da bi bilo bolje da sam mlada, da imam dvadeset godina da mogu skakutati. Čisto fizički. I često se sjetim kolega s kojima smo 2015. išli u Slavonski Brod i koji su tad imali onoliko godina koliko ja imam sada. Mislim, pa naravno da im je bilo zima i naravno da im je bilo teško stajati.

S: A gdje bi recimo ovaj artefakt stavila uz svoje tijelo? Kad bi ga negdje trebala postaviti, u ruke?

M: Ali to je prva asocijacija, da to nekako dijeliš, i jesi tad, sve si nešto dijelio, bio si u tom humanitarnom žrvnju nečega. Ništa drugo u konačnici nije bilo potrebno niti se moglo.

S: Ok, a ovaj drugi?

M: Joj, ovo pod neku zemlju, negdje uz noge, šalim se. Ne znam gdje bih, da, dolje bih. Nisko. I stvarno zato što sam ga, kad smo išli na groblje, stavljala na grobove...

S: Dobro, čekaj da te pofotkam.

...

M: Brutalno u biti. Ali čini mi se zanimljivo to što ideš fizički smjestiti ono što donosim.

S: Zanimljivo je što su to ruke. Zamišljala sam da su to stopala, da su to nešto pod stopala. Osjetila sam to. Baš ta mjesta. Sad kad si govorila, da su ti baš tu.

M: Ima nešto. S ovim smo tražili i micali se, a s ovim nisi trebao ništa nego stati. Znaš, ovo je koridor, ovo je... pokušaj da dođeš do ljudi.

S: Znači, ovo je naslovnica Šegrta Hlapića. A vežeš li je za nekog posebno iz kampa ili baš za opći kontekst?

M: Cijela mi je ta priča o šegrtu koji ide razgaziti cipele i onda spava sam bila puna paralela s tim što se tad događalo. S tim masovnim prolaskom ljudi. U samom kampu, naravno, ne sjećam se uopće kome sam dala. Kad smo došli u Zagreb, upoznala sam jednu ženu, danas prijateljicu, koja je u Porinu bila sa svojim

klincima koji su govorili perzijski i znam da sam im donijela kopiju Hlapića. I znam da mi je bio užasan problem to iskopirati jer ne znam koja je prava, koja je kriva strana, di uvezuješ, kako okrećeš... Znači, sjećam se svojeg potpunog nerazumijevanja toga što dajem. No sjećam se toga da sam im dala knjigu i da su je čitali, znam da je taj Hlapić došao u prave ruke. Nažalost, ta je knjiga bila i u kampu, u sektoru 3, i rekli su mi da su je tamo već čitali. U biti jezivo. Da je mogao biti tamo. Ostavila sam im knjige, pa ako se netko zadrži, znaš ono, bilo da nekom ostane dok ode do bolnice, to su bile trudne žene, zbog tog sam dala primjerak u kamp, a ondje su ga odnijeli da malo zabavljaju ljude dok ih drže u sektoru... Tako da, da, tu knjigu u biti vezujem za prijatelje!

S: A cvijet, odnosno, uže, špagu?

M: A to vezujem za nas, za prošlo ljeto, dok idemo okolo u tim nekim grupama, formacijama. Dakle, baš za nas. Tražimo...

S: Osjećaš li da je to iskustvo ulaska u koridor, u prostor 2015. prema ovamo bilo transformativno te koliko je bilo transformativno i u kojem smjeru? Za tvoj osobni život, za tebe kao biće, za tvoje poimanje...?

M: ...svoga. Ono, ekstremno. Na svim razinama. Ne toliko koliko si se ti promijenio, koliko si promijenio svoje interese, svoj profesionalni život, privatni... Nego do toga da stvarno shvatiš da možeš prohodati od Afganistana do Hrvatske, da se to može. Do svega toga, da možeš o tome svjedočiti odjednom, pa do toga da možeš biti umoran da ustaneš u svojoj sobi u Zagrebu, da odneseš sendvič... Znači u svim ekstremima ljudske moći i nemoći.

S: I otkud crpiš taj kontinuitet? Znaš, čini mi se da je to što si rekla, i ja se u potpunosti slažem, ili si u tome potpuno ili si potpuno izvana, da nema između. Ali mislim da za nekoga kao što si ti, tko je i dalje potpuno u tome, mislim da je za to potrebna golema količina ne samo energije i životne vitalnosti nego i snage, posvećenosti te jedno prepoznavanje... Znaš li otkud crpiš taj kontinuitet?

M: Mislim da on ne dolazi od mene, nego od urgentnosti ili težine ili veličine situacije. Nije ni težina, mislim, u onim scenarijima u kojima je pozitivan ishod to je veličina... Mislim da dolazi otud, a drugo je možda iz... toga da imam sreću da uspijevam to iznositi na različite planove i iskušavati. Mislim da sam pet godina u tome kako ću podijeliti sliku šegrta Hlapića i svaki put vidim da je to potpuno neuspješno, da je promašeno, da sve stvari ostaju jednake. Smatram da je ono što me drži u ovome pokušaj da se otvore neki drugi prostori, to što još vjerujem da se možda negdje drugdje može naći neki put. A želim biti podrška. Negdje iz želuca želiš biti podrška i biti prisutan, a meni to olakšava ta mogućnost da se prebacim u profesionalno ili općenito u nešto drugo.

S: Mislim, na neki način govoriš i o moći samoiscijeljivanja...

M: Pa da, pokušaj da...

S: Da se svaki put regeneriraš.

M: Da, je, u pravu si. Da ne budeš poražen. Je, skroz.

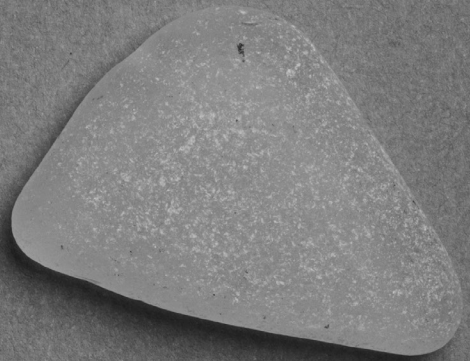
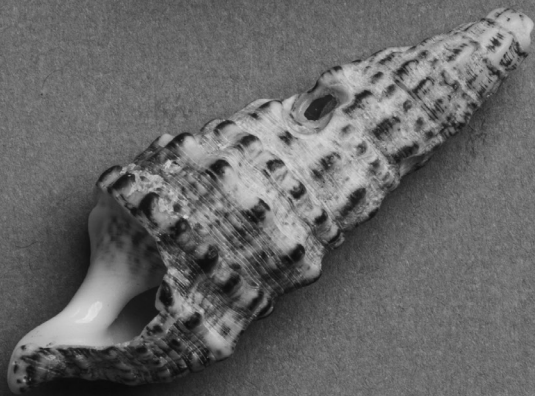
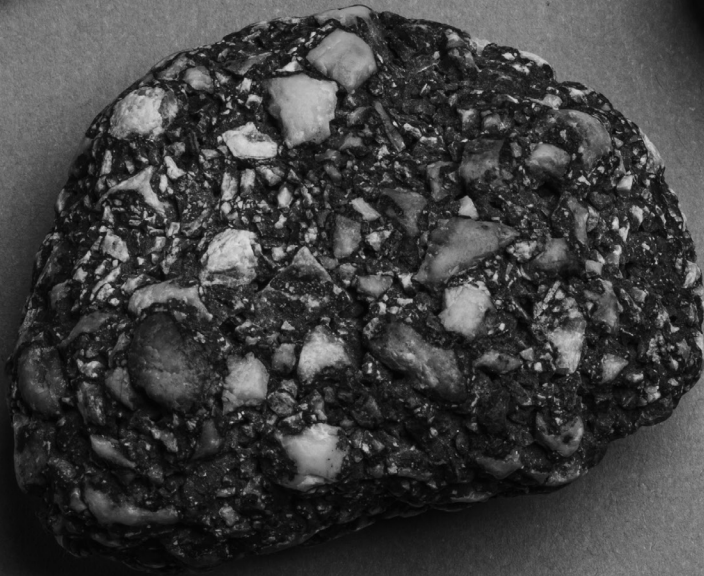
S: Kako ti to uspijeva?

M: Ne znam je li mi uspijeva.

S: Pa mislim da ti uspijeva. Ako sam dobro shvatila, ono što ti je na neki način zaleđe za taj kontinuitet je ta mogućnost da se konstantno regeneriraš ili iscjeljuješ to mjesto...

M: Ne znam je li iscijeljeno, ali nije pokopano.

- S:** Dobro, znači držiš glavu iznad vode. Znači, čini mi se da se uspijevaš... Mislim, ne znam je li prava riječ regenerirati, ali svaki put iz početka repositionirati...
- M:** Da, da, naći neku slamku... Da, da, mislim da nije radikalno u smislu tog nekog novog početka, ali ta je nada ovdje, to otvaranje nekog prozorčića. U konačnici i stvarno je. Nešto se događa, ali događa se i za mene i za ljude koje znam. Mislim, radim neke stvari za koje mislim da su dobre. I to radim ok. Mislim, *Prijelaz* ili nešto. Meni je to važno i dobro...
- S:** Je, razumijem te. Ima li neko mjesto za koje možeš reći da bi, ajmo reći somatski, u tvojem tijelu, u tvojem organizmu, mogla pozicionirati tu neku snagu?
- M:** To bi bila leđa. Prvo mi je na pamet palo srce, ali ne zato što me ono sad muči. To je sad nešto dugotrajno, dvije, tri godine, ta neka spoznaja da nemam osjećaja, da me ne drma neka tragičnost, da imam neki odmak od tragedije ili užasa, neki filter ili nešto. Tako da srce ne može biti, ali mi je prvo palo na pamet. Ali leđa, da. Sve je stalno izvan racionalnog i otvara te prema nečemu...
- S:** Inače, leđa su drugo lice.
- M:** Ljude možeš prepoznati po leđima.
- S:** I recimo, butoh je sav iz leđa. Leđa su emocija, tu imaš te neke vježbe u kojima... Ovako nekako hodaš, tako da ti se ta leđa otvaraju, tu gdje se događa taj pregenijalni... Leđa su zanimljiva kao mjesto. Ne u smislu stupa. Nego, kad ih u potpunosti polegneš, ona istodobno postaju mjesto potpunog kraha i potpune osnove.
- M:** Da, da, da kužim. A valjda je to to onda.
- S:** I baš, sve emocionalno prolazi kroz leđa. Mislim, to je moje iskustvo iz butoha. Stvarno nisam ekspert za to, ali neko sam vrijeme radila s Tanjom Zgonc, koja je butoh majstorica. I u toj cijeloj butoh tradiciji leđa su izrazito važna jer iz njih možeš reći sve, njima govoriš, a ona te paralelno nose.
- M:** Mhm, kužim. Dobro, onda točan odgovor. Ima mi smisla, i meni su ti leđa neka površina, onako raznolika, ima svega. Ima mjesta. Za različite...
- S:** Mislim, sigurno je mjesto snage.
- M:** Da, da. A za razliku od ruku i nogu, ona su površina na koju se svatko može i negdje zakačiti te se događaju različite stvari u isto vrijeme.
- S:** Odabrala si dlanove, odabrala si stopala, odabrala si leđa, znači, vidim to kao neka tvoja mjesta feminističke koreografije, ajmo to tako reći, moguća, pretpostavljam. Jesi li inače razmišljala o tome ili si...
- M:** Nisam uopće razmišljala o svojem tijelu. Ali to jesu neka moja jaka mjesta. Što još možeš reći, možeš reći noge...
- S:** Svatko može reći... Možeš reći želudac, oči, znaš...
- M:** Je, je, srce, je.
- S:** Ok, baš mi je to zanimljivo. I ti tabani i stopala jer je to povezano s uzemljenjem, ali i s hodaњem...
- M:** Ne iznenađuje me da sam to rekla. Sad kad gledam, baš mi je logično, ali nikad ne bih razmišljala o tome.
- S:** A kad bih ti rekla feministička koreografija, što ti prvo padne na pamet?
- M:** Prva asocijacija. Nešto tamno i hrpa ljudi. /smijeh/

T: Mi smo se upoznale na Mirovnima. Tu je onda krenulo i naše prijateljstvo te sam tako i ušla u temu. Pa baš smo jučer pričale da se znamo deset godina.

S: Kako si ti ušla u temu? Deset godina... To je 2011.?

T: Da, da... 2011.

S: Znači, prije ovoga... 2015., ne?

T: Da, da, da... [redacted] Tamo sam ti bila u jednom malom sveučilištu u gradu Erfurtu. Bila sam na odsjeku za komunikologiju, studirala sam sociologiju, ali kako je sveučilište bilo maleno, mogla sam... [switchati?] Tako da su svi kolegiji koje sam birala bili vezani za migracije. [redacted] Tak da je u principu tamo to krenulo. Bila sam djevojka koja možda svojom pojavom ne otkriva da je s Balkana, ali kad progovori su me automatski...

S: Sasvim sigurno jest.

/smijeh/

T: [redacted]
[redacted]
[redacted]
Zanimljivo mi je bilo to sve promatrati i poimati. [redacted] tak' da je nekako tu krenulo. Kad sam se vratila, bila sam apsolventica i upisala sam Mirovne studije. Na Mirovnima su tražili volontere za Kutinu. Javila sam se jer sam imala vremena. Počela sam svaku srijedu odlaziti u Kutinu te su mi Emina i Julija ponudile da počnem raditi s njima.

[redacted]

[redacted]

[redacted]

S: Ok, znači, Emina i Julija su tad već radile u CMS-u. Ti si mlađa od njih, je l' tako?

T: Pa jesam, [redacted]

S: Dobro, što si donijela, kakav artefakt?

T: Dobro, možda da sad dam uvid. Znači, [redacted] sam na početku bila zadužena za integraciju i direktan kontakt s ljudima. Sve sam to radila po nekom svojem osobnom nahođenju. Nisam imala obrazovnu pozadinu koju bih možda dobila da sam studirala socijalni rad ili socijalnu pedagogiju. A CMS je organizacija gdje se kršiš, lomiš za pravdu. [redacted]
[redacted]

supervizije, psihološke podrške.

ali se Emina uspjela izboriti za mene. Tak' da sam počela raditi s Marijanom Senjak, koja koristi psihodramu u terapiji. I onda sam donijela nešto što sam kroz rad s njom... Sad ću ti pokazati, to su ti, znači, razni kamenčići koji opisuju moje tadašnje stanje. Ne sjećam se točno što koji znači, ovo je neko pero, a ovo je kamen koji je opisivao moje početno stanje. A ovo je kamen koji je opisivao moje završno stanje. A ovo je nešto *in between*. Za ovo ne znam što je točno, ali mislim da sam i ovo pero, u nekom trenutku, odabrala zbog isto nekakvog osjećaja. Ali meni je kad ovo izmaknem i kad stavim ovo nasuprot ovog... I ono što se dogodilo je da sam ja s ovim kamenčićem izašla sa supervizije na ljeto 2015. I onda se u rujnu dogodilo ono što se dogodilo. Tako da sam bila spremna na to.

S: Znači, pretpostavljam da te ona pitala da doneseš...

T: Ne, ne, to je sve njezino. Znači, ona ima jednu kutiju koja je puna kamenja i iz koje sam morala izabrati. I dala mi je da to uzmem. Zatim sam prošlo ljeto bila u samoizolaciji dva tjedna te sam to vrijeme iskoristila da očistim stan, i onda sam to našla. Potpuno sam na to zaboravila.

S: Ludo. Čekaj, je l' te mogu samo pofotkati s ta dva kamena, molim te?

T: Naravno... A ne znam što je ovo, ovo sam... Mislim da čak imam negdje zapisano jer volim pisati i vodim dnevnik zapisa, pa mogu pogledati što to znači.

S: Da, da. Ajde, molim te. Super. Ovo je... kao komad stakla... Pretpostavljam, plastika. Lijepo. Daj da te pofotkam, da staviš svaki u jedan dlan.

Reci, pretpostavljam da si birala ovaj prvi kamen dok si bila u nekoj vrsti *burn outa* pretpostavljam?

T: Da, to je isto zanimljivo. Kad sam došla u CMS, bila sam najmlađa, a sad mi se događa obratno, da sam najstarija u svojem timu i da imam kolegicu koja je deset godina mlađa od mene. I onda često znam vući te paralele. Ali, ovo je isto moja ljutnja prema kolegama i prema kolektivu u kojem sam radila zato što nisu prepoznavali stanje u kojem sam bila i što se ono zanemarivalo. Tako da sam danas ful zahvalna što u timu imam kolegice koje o tome progovaraju, koje na tome rade i to guraju. I stalno ističem koliko mi je bilo teško jer nisam... da nije bilo Emine, nemam pojma što bi se dogodilo. Jer je stalno bilo „ako ti je teško, nemoj raditi taj posao“, mislim, bit će teško i nekom drugom!

S: Naravno, jasno.

T: To su isto vremena kad je mentalno zdravlje bilo ono...

S: A, reci, ovo je zanimljivo. Gdje je to u tijelu. Recimo, ovaj kamen, ili to stanje tada, je li ostalo neko mjesto u tvojem tijelu na kojem se najviše odražavalo?

T: Da, tu. Baš se sjećam, tom je prethodilo... sjećam se da sam sjedila jedan dan u uredu sama i pukla, i baš, ono, plakala. Inače nisam takva osoba,

Nisam takva, ja zadržavam pa plačem doma. I sjećam se da sam mislila ako netko sad uđe i vidi me, uopće ne znam kak' ću objasniti što mi se događa jer jednostavno više ne mogu. Tako da, i kao da je to stalno ovako tu stajalo.

S: Poznat mi je taj osjećaj, te knedle. Je l' to bilo povezano i s nemogućnošću da nešto kažeš, da govoriš, da dišeš, da komuniciraš?

T: Pa sve.

I znači, kad god bi netko došao – Tea! I s vremenom sam shvatila da je to neodrživo. I čak da sam rekla da to više ne mogu i da smo zaposlili nekog drugog, ta bi osoba krepala. To tako ne može.

A uspjeli smo to tek sad, prije dvije godine.

Naravno, mogu izartikulirati ono što čujem, ali kad čuješ to što ljudi govore, drugačije utječe na tebe na kraju krajeva... A ja, ako se uključim i u taj drugi, zagovarački tip rada, isto ću biti snažnija kad vučem to što čujem od ljudi. I onda u nekom trenutku postaneš i destruktivan jer ta ljutnja na sastancima izađe van, pa te ljudi gledaju, kao, ti nisi dobro, tebi treba pomoć. Da, treba mi! Ali treba mi vaša pomoć, kao kolektiva.

S: Ali i kolektivu treba pomoć. Ta je ljutnja vezana ne samo za tvoje stanje nego i za ono što vidiš i što se reflektira iz kolektiva prema tebi.

T:

i da me je ona zapravo samo osnažila za bivanje u tom kolektivu. I onda se 2015. dogodilo...

u
tome sam se se osnažila.

S: Jesi li, kad si stavila kamen tu, na mjestima gdje si ga plasirala, jesi imala možda nekakve fizičke... je li ta ljutnja možda ostavila nekakve fizičke senzacije?

T: Misliš, je li utjecala na moje tijelo?

S: Da, na tvoje tijelo, ili tvoje...

T: Pa, mislim da je... I o tome sam puno razgovarala s Eminom. Mislim da ljutnja, stres, grč koje nosiš jako utječu na ženske reproduktivne organe. Godine 2016. imala sam spontani pobačaj i to se dogodilo nakon tog adrenalina koji me pogodio. Liječnici su mi govorili da je to normalno, da se to događa, no mislim da je moje tijelo proživjelo golemi stres i mislim da je to imalo neki utjecaj. A vjerujem da je danas sve što se događa s mojim tijelom posljedica tog stresa.

S: A ovaj drugi kamen, gdje bi njega pozicionirala?

T: Hm! Da, mislim da bi njega ovako tu negdje stavila. Možda više tu, baš na te reproduktivne organe.

S: A kakav je to osjećaj? Kakav je to tip iskustva, osjećaja, senzacija? Znači, s kakvim si tipom iskustva, osjećaja, senzacija izašla iz te supervizije?

T: Pa, s time da sam u pravu, da idem u pravom smjeru i da mi treba ta neka snaga iz želuca da to izguram. I da trebam samo ovo tu, da sve trebam izmaknuti od sebe. I zapravo se to onda i dogodilo. Godine 2015. našla sam nove suradnike koji razumiju i koji su...

S: Genijalno. A kad si počela s terapijom, jesi li onda... ajmo reći, da je to taj kamen koji si prislonila tu negdje na prsni koš, jesi li možda prakticirala neke vježbe oslobađanja tog kamena iz...

T: Aha. Pa to sam radila kad sam dolazila s terena. Pjevala sam. Volim pjevati. Znala sam se zatvoriti. Došla bih i rekla na poslu da me neće biti dva dana i „I don't care what you think“. I samo sam se derala doma. Pjevala. I to mi je baš bio *release*.

S: *Wow*. Super. Jesi imala nešto sadržajno što te osnaživalo ili je to moglo biti bilo što?

T: Ne, nije opće bio važan tekst, nego je bilo samo... Čak ima nešto što sam posebno slušala i što je to posebno izbacivalo.

S: Što?

T: Celine Dion.

/smijeh/

T: Zato što ona ima te visoke tonove i onda...

S: Visoki registar te zanimao!

T: Da, da, da.

S: O super, a radiš to i danas kad ti je potrebna ta vrsta *releasa*? Povratak glasu, odnosno, to...

T: Danas, nažalost, više nemam prostora zbog Fride. Recimo, sad kad sam se vraćala u Zagreb, baš sam govorila da imam priliku mjesec dana živjeti život koji nemam te ću baš sad vidjeti hoću li to raditi. Ali, da, s njom više nemam prostora za to. Početkom godine išla sam na *mindfulness* trening pa sam tamo skužila neku meditaciju i samo to malo *om* da se tu otpusti. I imam neke, to čak nisu ni pjesme, nego samo neki zvukovi koji otpuštaju. I more mi je užasno važno.

S: Katalizator i pročišćivač.

T: Da. Ne znam jesam li ti to rekla, ali kad sam sumnjala na to da imam endometriozu, radila sam na tome dva mjeseca. Baš sam nedavno bila kod doktora i rekao mi je da je nestala.

S: Bravo!

T: I onda mi je, mislim, ne može ti liječnik propisati godišnji, ali mi je rekao da odem na godišnji. Tako da sam vrlo brzo nakon toga odlučila otići na more. I otišla sam plivati sat vremena dnevno i to me je...

S: Pročistilo, osnažilo te...

T: Da, da. Možda i to što, u tim momentima kaosa i života u stanu i svega, to što imam psa i što mogu otići u šumu. To mi je isto možda... Izgovor, kao, to moraš. Nitko ti ne može reći „ne, nemoj“ jer moraš prošetati psa.

S: A odvede te s asfalta, iz ureda, ispred laptopa, s fokusa...

T:

S: Dobro, ok. Već je samo ta situacija u kojoj si se riješila endometriozе pokazatelj da si na dobrom putu, da slušaš svoj organizam, ne samo fizičko tijelo, nego i ovu kompleksnost razina, emocionalno-energetskog tijela. Da si danas sa svojom terapeutkinjom, koji bi od ovih odabrala?

T: Ovaj definitivno ne bih. Dobro, ne bih ni ovaj. Mislim, sad... Možda... Sad sam se vratila s mora. Možda bih ovo sada. Možda bih prije odlaska odabrala ovako

nešto. Najvažnije je da sam danas zrelija, iskusnija i mislim da me možda to imanje djeteta ono... Jednostavno kad neko počne nešto, više mi nije tol'ko stalo do toga kao što mi je bilo tada. Mogu gledati tu drugu osobu koja ima neko svoje iskustvo, svoje probleme, možda to sad progovara iz tebe, a ne bih da to toliko utječe na mene kao što je tada.

S: Kako si to uspjela prenijeti na druge? U međuljudskim odnosima, u svoj kolektiv? Jer ovo je sad neki proces koji je toliko inimitivan u smislu tvojeg... Ali tvoje iscjeljenje utječe i na druge. Je l' se to događalo spontano?

T:

neka jača artikulacija stavova

mislim da je tu

Meni je važniji argument i racio, nego da iskazujem emocije, ali vidim da je tom kolektivu to važno, tako da razmišljam da kombiniram jedno i drugo. I emocije u političkom, ne samo razum u političkom.

S: *Emotions are political*. Tvoj je put bio i politički put.

T: Iako ga uopće nisam tako percipirala.

S: Ali je posve. Ta emancipacija od identifikacije da si ti ovo i da si ti ovo. U smislu, da kamen nije samo simbol, nego simbol problema, i da si ti taj problem ili...

T:

Ipak, treba gledati širinu. Možda to odgovara tebi, no treba provjeriti odgovara li drugima. Ajmo onda pronaći neku sredinu da nam svima bude dobro.

S: A je li te ikada opterećivao neki osjećaj nevidljivosti i kako si se s time nosila?

T:

S: Zato i radim ovu seriju razgovora jer mi se čini da iza većine uspjeha društvenih pokreta, a onda i nekih naših sasvim običnih dostignuća, postoji užasno puno nevidljivog rada. I imam osjećaj da, i historijski kad gledaš u kontekstu nekih borbi, ali i danas u našim životima, postoji ta količina nevidljivog rada koji se ne kreditira dovoljno. Ne samo da bi mi rekli „bravo, Tea, hvala, Tea“, nego da bi i povezali da je ovaj rezultat moguć jedino ako postoji rad koji je Tea obavila i baš zato što ga je Tea obavila. Imam osjećaj da ta neka vrsta razumijevanja, a onda i podrške, izostaje. I dan danas. Pa se pitam govorimo li o tome dovoljno. Imaš li osjećaj da i danas neke stvari ostaju nevidljive?

T: Pa mislim da je danas drugačije. I meni je ta 2015. bila važna zato što se pojavilo više ljudi koji su stekli to iskustvo i koji su o tome govorili. Ali znala sam da će to u nekom trenutku splasnuti. No nije splasnulo u potpunosti jer su ostali neki kolektivi koji su nastavili raditi. No možda se i danas u nekim novim kolektivima i organizacijama vidi ta razlika; kol'ko se više cijeni jedno od drugoga. Da, mislim da o tome treba govoriti. Da je to vrlo važno. To je jedan uzročno-posljedični krug i trebamo ga biti svjesni.

S: Baš sam na zadnjoj superviziji sa svojom terapeutkinjom htjela o tome razgovarati. Općenito o nevidljivom radu, ne sad specifično vezano za neku zajednicu ili temu, nego općenito o tome koliko takav rad iscrpljuje, a na neki način ne osnažuje. Ne osnažuje te u smislu da nekad proizvodi osjećaj izoliranosti, ili samoće, ili napuštenosti, ili neke *one woman* borbe. A nekad i osjećaja nekog najgroznijeg preakarnog rada koji te samo iskoristi i istroši i šutne na stranu. Ta mi je tema trenutno dosta važna i politički. Čini mi se da su i transformacije političkih krajolika moguće zahvaljujući tom radu, a da se on na neki način ne prepoznaje kao rad ili ignorira, a zahtijeva jako puno ulaganja i odricanja. Nema tu ni plaće ni nekog statusnog položaja... Za razliku od nekih drugih konstelacija u kojima će se u nekom konvencionalnom habitusu podrazumijevati... Ima puno takvih primjera.

T: U mojem radnom kolektivu da. Danas radimo drugačije, danas smo podijeljeni tako da svi imamo to iskustvo from the bottom. I osoba koja je zadužena za direktni kontakt nije sama, ima i druge kolegice koje uskaču. Isto tako, sve smo krenule u organizaciju kao volonterke.

Na kraju krajeva, svaka kroji svoj način rada. Radi se o klimi i o tome što postavljaš u organizaciji kao nekakvu normu. Ako druge kolegice vide da imaš kontakt s ljudima i možeš zagovarati, onda se to valjda nasljeđuje kao neka praksa.

S: A što bi rekla sebi u prošlosti? U 2012.-14. iz današnje pozicije?

T: Hm. Da budem sigurnija u sebe. Ali, to je neko profesionalno odrastanje.

Znači da, ta neka osnaženost i veća sigurnost u sebe. Ali to je iskustvo. Mislim, da mi je netko tad reko „treba ti više iskustva“, što bih ja s tim. Jednostavno je trebalo proći neko vrijeme. Možda da se više fokusiram na to iskustvo koje sad stječem i da guštam u tome. Imala sam trenutke kad sam pustila... No htjela sam steći iskustvo u svemu, da onda to mogu plesti kao neku praksu. I danas to primjenjujem. Moja se sigurnost gradila u kolektivu. Da me taj kolektiv više štiti, možda bih bila sigurnija. Jer sam u nekoliko navrata željela napustiti kolektiv. Možda je važno i to što sam 2013. upoznala svojeg supruga koji je isto osoba migrantskog podrijetla i koji ima svoju priču iza sebe. Dodatno me osnažila i ta težina koju sam nosila i privatno...

S: A koju bi poruku poslala sebi u budućnost za nekih pet, šest, sedam, osam godina, u 2030. ili 2025.?

- T:** To mi se uvijek dogodi kad odem na godišnji. Kako da zadržim te trenutke osvježenja u svojem životu, da to naučim. O tome sad ful razmišljam, kako da uspijevam raditi i voditi borbu, a istodobno zadržati momente osvježenja koji me drže, ne izgubiti ih.
- S:** Što su za tebe momenti osvježenja? Koje su to emocije ili stanja?
- T:** Smijeh. Bezbrižnost. Opuštenost. Možda to pjevanje. I to da mogu dva dana plivati i kupati se i smijati i popiti *gin tonic* i biti svjesna toga da sam vrlo blizu granice na kojoj se događaju te strahote, a da me to ne ubije. Dok sam plivala, bila sam svjesna toga gdje sam, ali morala sam tad napraviti taj odmak da bih se mogla vratiti i dalje tome posvećivati. Ali uvijek ispadnem iz tog kolosijeka. Uvijek dođe taj rujan, ja dođem tako svježija i kao sad ću ja to, a to se nikad ne dogodi.
- S:** Mislím da je to užasno teško. Dobro, svi imamo još neke svoje ličnosti koje nas povezuju i neka svoja iskustva, emocionalna stanja, traume koje smo proživjeli... Čini mi se da je taj osjećaj stalne odgovornosti za sve što se događa oko tebe i nemogućnost da... Mislím da je moći zadržati tu neku oružanu radost i pravo na radost najveći uspjeh. Al, to je najteža stvar. Mislím, meni isto. Evo, baš kad te slušam, to mi je baš najteži zadatak, ne samo u smislu da se jednostavno istrošiš jer se umoriš od stresa, od svakodnevnih situacija, koje su vrlo zahtjevne, u smislu svakodnevnog handlanja stvari i života, nego i stalnog uvjeravanja same sebe da imaš pravo na to da budeš i u ovom usranom svijetu ponekad sretna i da nije sve tvoja odgovornost. Na superviziji sam puno razgovarala s terapeutkinjom o tome koja je prava motivacija za akciju. I nekako sad želim na tome osobno raditi. Razumjeti koja je moja motivacija jer ona mora biti ispravna. U suprotnom može biti jako toksična za mene. U smislu, ona može biti produktivna za okolinu, zajednicu, društvo, ali ako dolazi iz nekog osjećaja krivnje što, nemam pojma, ti živiš bolji život, ili si ti preživjela, ili čak da nisi dovoljno dobra sama po sebi... Mene te dvije stvari najviše jebu, taj osjećaj krivnje, i da sama, bez toga, to sad tek otkrivam, nisam dovoljno dobra, dovoljna, nisam dovoljno vrijedna. Ne samo da se u potpunosti poistovjećuješ s tim, kao „ja sam sad umjetnica, pa sam se potpuno poistovjetila s tim“, ne, nego baš u smislu da bez toga nisam dovoljno dobar čovjek. Tako nekako. Te teritorije smatram potencijalno problematičnima i motivacijski vrlo lošima.
- T:** A ne vidiš da su ti mali uspjesi koje postigneš u svojoj borbu golemi. Mislím, zato što je to takav mehanizam protiv kojeg se borimo, nećemo ga sigurno uspjeti poraziti, trebat će nam vrijeme da to uspijemo, a svaka mala pobjeda koju postigneš je golema.
- S:** Apsolutno. I ta transformacija neće se dogoditi za mojeg života, za našeg života, ali ok. Ali u ovom kontekstu, znaš, zašto prestaje taj osjećaj... Kako si rekla, ne samo opuštenosti, nego i bezbrižnosti. I zašto ga je tako teško zadržati. Jer, čini mi se da je prevelika dualnost između prava na radost i prava na življenje svojeg života bez potpunog poistovjećivanja sa svime što se događa. I da nam to motivacijski mora biti emancipatorno, a ne... Znati prepoznati kad s nečim stati, gdje podvući crtu, kad uzeti odmor... A da to ne znači da si napustila borbu. Ne znam koji je tvoj razlog. Što misliš koji je tvoj razlog, kako dođe do tog zamora?
- T:** U kojem smislu zamora?
- S:** Rekla si da bi sebi u budućnost poslala poruku „zadrži taj osjećaj opuštenosti i radosti“.
- T:** Aha, zašto. Zato što vidim da postajem destruktivna.

S: Da, da. A zašto dolazi taj osjećaj?

38

T: Aha, zbog nemoći. Znaš zašto još, zbog ignorancije društva u kojem živimo. Pogledam oko sebe i pitam se zašto veći broj ljudi to ne zabrinjava. Želim i ja bit ovak' kao što su i oni i imam pravo na to, ali kad bi nas se više priključilo tome, mogli bismo dijeliti te trenutke kad ja mogu stati, pa ćeš ti preuzeti... Ali ok, baš sam sad o tome razmišljala na moru.

T: Pa ne, ne znam još, ne mogu to...

S: A to je friško onda?

T: Ali kužiš da guta knedlu u takvim situacijama, kad se tak nešto komunicira. Ali vidiš da ima reakciju na to kad se spomene...

S: A, gle, ona je došla u obitelj, mora se prilagoditi. /smijeh/

T: Tako da onda u tim momentima to nešto puštam na privatnom... Ok, tu je sad to neko dijete koje nas sluša, koje će jednog dana narasti...

To su momenti u kojima sam se od tog odmakla, to je sad neka moja domena opuštanja, ali i tu mogu nešto napraviti za taj neki svijet koji... Mislim, često se pitam, kao, stvorila sam je, „di ćeš ti ostati, čovječe? U kakvom ćeš svijetu ostati? Hoće li ti biti teško? Neće? Mislim, kao njezina... Njezina genetika i povijest koju će otkrivati, istraživati, o kojoj će u ovom društvu možda progovarati, zbog koje će je možda i diskriminirati... Kako ću s time, što ću s time... Ako nećemo govorit o danu borbe protiv fašizma, mislim... to je to!

S: To je tvoje dijete.

T: Da.

S: I to je veličanstveno. I golem je potencijal za tvoju najužu obitelj da to prihvati, ne samo da to prihvati, nego da je to osnaži. Da osjeća da ima priliku doživjeti neki preobražaj. Mislim, što drugo nego preobražaj ako joj dolaze neke konzervativne, ignorantske, da ne kažem i neke potpuno diskriminatorne perspektive.

Ok, još jedno pitanje. Što bi otpustila u ovom trenutku, znam da si se vratila s mora i da si već dosta toga otpustila, ali možda mi možeš reći što si otpustila i što bi voljela na to mjesto prizvati?

T: [REDACTED] to me dosta mučilo. I baš sam razmišljala, da taj dan nisam otišla na odmor, vjerojatno bih se još mučila „kako, što ću s time“, ali onda sam odlučila pustiti i možda odabrati neki mudriji način pristupanja i borbe u kolektivu. A još uvijek ne znam je li to najpametnije, valjda je. Tak' da, možda to da nekad isto stanem, prodišem i onda vidim koje ću smjerove odabrati da bi došla do cilja koji želim postići. I možda iskrenost. [REDACTED]

Nisam znala kako ćemo to, je li uopće fer to dijeliti... Mislim, je, jer vidjet će se da ne mogu. Tako da, možda i iskrenost u borbi i možda zastoj. Ne znam je li to mudrost, ali možda nekakvo pomnije biranje. I mislim, i definitivno ono o čemu sam sad puno razmišljala, pogotovo dok sam plivala, da moram birati radikalnije statove. Da ih moram dobro promisliti, uzemljiti i onda inzistirati. I prihvatiti, ok, ti nećeš, ali znaj da je to „moj“ i da ja iz toga polazim. [REDACTED]

[REDACTED] To su isto neki momenti u kojima se vraćam. I mislim da mi je ona isto sugerirala da stanem i promislim... Ima taj neki vizualni prikaz, cirkularno je nacrtano to što moraš proći da dođeš do toga. Možda je to to o čemu sad govorim. Ali znaš, nekad isto nema vremena i što onda u tim situacijama. Nekad treba brzo reagirati, to me nekad muči. Možda je to taj moment: stani, prodiši, malo otpusti glas i ono...

S: Da, ta je vrsta zrelosti i mudrosti vrlo jaka i osnažuje i nas druge. Hvala ti za to. S druge strane, sad govorim za sebe, treba moći biti milostiv prema sebi. Ok, nekad ću pogriješiti. I fakat hoću, evo, prije par dana napravila sam nešto što možda nije neka velika pogreška, ali u mojem svemiru stvara golem osjećaj nezadovoljstva jer mislim da sam reagirala onako kako ne bih reagirala da sam si uzela, to što kažeš, neki odmak i vrijeme... Ali, taj pritisak da, ono... ok, pogriješit ćemo, nekad ćemo fakat pogriješiti. I koliko god bile zrele, mudre, borbene i željne da budemo pravične i da budemo drugarice, pogriješit ćemo. To je isto ok. I to treba prihvatiti kao dio našeg integralnog, holističkog, kao diočnosti, odnosa i zajednice. Jednostavno moramo moći to prihvatiti i za sebe i za nekog drugog. Kao nešto gdje neće nestati svemir, ni odnos, ni zajednica, ni prijateljstvo na kraju krajeva... I na kraju krajeva moći si to oprostiti. Reći ok, dobro, evo, zaslala si, ali dok god znaš to prepoznati, dok god znaš to iskomunicirati, ok je. Zahtjevi su golemi, pritisak je velik. Nesnalaženje u svim tim parametrima isto zahtijeva neku puno mirniju i složeniju situaciju u kojoj možeš... I imati milosti. Ako je naša borba o milosti, onda treba imati milosti prema sebi, to je fundamentalno.

T: [REDACTED] A kad sam to čula, bilo mi je kao „da!“ I zato je ta iskrenost za nas dvije bila važna i oslobađajuća. [REDACTED]

S: Hvala ti što si to podijelila sa mnom.

S: Mila, jesi li odabrala artefakt?

E: Nisam, Selma, nisam. Znaš što, imam svašta oko sebe, izabrat ću nešto. Ali, daj mi samo ideju. Često govorimo iz različitih registara, pa mi treba da razumijem u kojem smjeru želiš da ovo ide.

S: Znači, danas bismo vodile razgovor čiji bi pokretač bio odabir tog nekog mementa. Znači, ta neka fotografija, poruka, bilješka, predmet, štogod si ti odabrala da bude taj neki artefakt sjećanja na neki događaj, neko iskustvo, priču o skrbi i solidarnosti koja tebe veže za tvoju zajednicu ili za taj kontekst ovog migrantskog pokreta za oslobođenje. Kao neka vrsta okidača za razgovor. I od tamo priča ide dalje, uglavnom, ovaj bi prvi razgovor trebao biti neka vrsta postavljanja nekakvih okosnica, iz kojih onda radim neku vrstu koraka oko kojih se onda pletemo u tom razgovoru broj dva, koji je kao neka vrsta diskurzivno-somatske izvedbe feminističke koreografije. Znači, kad kažem feministička koreografija, ne boj se, ne očekujem da to bude plesna izvedba, nego baš radimo na nekom pokušavanju spajanja političkog rada sa somatskim radom. Ili s mjestima gdje se upisuju neka dobra, ali i neka traumatična iskustva, i onda što radimo s time, kako to otpuštamo ili kako prizivamo nešto drugo na to mjesto. I uopće kako oprisutnjujemo taj nekakav nevidljivi rad koji svaka od nas konstantno proizvodi, a koji stoji iza svih tih uspjeha, u našoj svakodnevnici, ali i u nekom širem kontekstu društvenih pokreta, pa čak i nekih civilizacijskih pomaka. Ta tema nevidljivog rada, pogotovo ženskog nevidljivog rada, u kontekstu migrantskog pokreta za oslobođenje užasno mi je važna za razumijevanje vlastita položaja. Koja je svrha, koji je smisao, kako raditi... Što to radi meni, ne što ja radim tome, nego što to radi meni kao biću, kako je to povezano i gdje je to povezano u mom tijelu, zato je to neka feministička koreografija i tijela, ali i diskursa, a onda i, naravno, govora. Tako da možda... Imaš nešto?

E: Imam ovdje knjigu *Okus doma*, koja mi otvara jako puno tih kanala za razgovor o solidarnosti i o pucanju solidarnosti. Zanimljivo je, znaš, ovo nije moj stan, ovo je tuđi stan, ali je na polici knjiga *Okus doma*.

S: Haha, super.

E: Ovo je stan od preminulog sisačkog imama, koji je bio naš obiteljski prijatelj. Nakon njegove smrti došla sam raditi u njegov stan i našla tu knjigu. Baš sam o tome jučer vodila neki razgovor, pa je zgodno da ta knjiga danas bude s nama.

S: Super.

E: Nedavno sam snimala dio za jedan dokumentarni film koji tematizira sjećanja i način na koji nas transgeneracijska sjećanja i prijenos obiteljskih priča uvjetuju, oblikuju i usmjeravaju naš rad danas. Za potrebe snimanja napravila sam nekakav *bundle* s različitim artefaktima, predmetima koji nešto znače, pa su tu onda bile i fotografije i sat mog djeda, koji je bio zatočenik u berlinskim logorima od 41. do 45. Pa su se tu našli i palestinski šal; znaš da je i čitanje za Palestinu bilo nedavno, i novine *The Passage* koje sam uzela 14. 5., kad sam bila na izložbi u Živom ateljeu. Tako su se tu našli neki momenti koji danas dolaze upravo iz nekih djedovih priča. Kako je to živjeti slobodu, kako je biti u logoru i gledati samo nebo nekoliko godina... Gdje postavljamo granice vlastitoj imaginaciji ili, zapravo, gdje otvaramo, gdje prelazimo granice u vlastitoj imaginaciji solidarnosti, vizioniranju i izgradnji samog sebe.

S: A zašto si odabrala *Okus doma*? Pretpostavljam da je to bila vrlo instinktivna odluka, ali dobro, mogla je biti i neka druga.

E: Mogla je biti i neka druga, da. Ali, *Okus doma* je meni jedna važna životna priča i

lekcija. Ona je trajala dugo, dugo. Počela sam je zamišljati tamo početkom 2000.-ih, kad sam počela odlaziti u izbjegličke kampove i prve, zapravo, izbjegličke kampove u Hrvatskoj. Znači, Šašna greda, zatim Kutina, pa poslije Porin. I kako sam direktno radila s ljudima, bila u kontaktu s izbjeglicama, htjela sam znati kako pomoći te bila jedan od glavnih kanala ulaza u kontakte s ljudima, izgradnji nekakve suradnje (što se dogovaralo uz kavu i razmjene recepata). I onda su to bili razgovori „očeš tursku ili domaću kavu“, „a koja je razlika“, „aha, ne, to nije ista ta“. Onda su se tu potegnuli, naravno, razgovori oko svojatanja određenog jela, ali zapravo, to je bitno i nebitno. Želim reći da su se razmjenom recepata i nekakvom orijentacijom prema hrani počele otvarati i političke teme. Počele su se graditi neke niti koje su nas deset godina poslije dovele do toga da osnujemo zadrugu koja je okupljala izbjeglice, migrante i aktiviste, koji su se svi nekako doživljavali lokalno, sa svim svojim transnacionalnim identitetima, i gdje su se nekakve niti solidarnosti počele graditi familijarno. Mi smo jako obiteljski funkcionirali, i kao kolektiv, dok nismo skužili da zapravo nije tako. Hoću reći, za mene je *Okus doma* bila jedna važna priča o tome kako se solidarnost može graditi, kako ona poprima određeno obličje, ali isto kako je ona fragilna, kako su naši kolektivi konstantno u nastajanju, kako se moramo podsjećati na to što je za nas u kolektivima bitno, kako negujemo jedni druge u svim svojim različitostima, kako iznosimo i prihvaćamo kritiku, a da ona ne utrne kolektiv, dapače, da generira njegov rast. Nama se u *Okusu doma* dogodilo to da nas je kritika, zajedno s vanjskim svijetom i njegovim rasizmom, potpuno rasula u komadiće do te mjere da mnogi od nas danas više ne komuniciraju. Ne zato što smo u svađamo, nego zato što nemamo više te niti, nismo više povezani na isti način. Uzela sam ovu knjigu, naravno, jer je bila tu, ali i zato što sam s *Okusom doma* svaki dan. To je najvažnija priča iz mog iskustva, o tome što solidarnost znači, a čije značenje nismo uspjeli dosegnuti kolektivno jer smo naprosto bili povučeni [REDACTED], [REDACTED], taskovima, prekarizacijom, kapitalizmom... Nismo baš niti mogli isfurat socijalni tip ekonomije u kontekstu [REDACTED] surovog kapitalističkog konteksta.

Često smo bili tretirani kao izbjeglički kolektiv koji valjda može spustiti cijenu *cateringa*, pa onda u tom smislu nismo zarađivali dovoljno. I to je sve nekako utjecalo na to da sam solidarnost počela razumjeti drugačije i da, sad u ovih godinu dana koliko sam u Sisku, mi je jako stalo da drugačije radim s ljudima te otvaram neke teme puno ranije. I da se ne libim razgovarati otvoreno i direktno već kad osjetim prve trnce. I da kužim da su svi naši odnosi fragilni, da bez obzira na investiciju, koliko god ti sebe daš, da je to uvijek *in the making*.

- S:** Kako si se nosila s tim gubitkom, ajmo to tako reći? Mislim, gubitkom u smislu, jednom vrstom manifestacije kolektiviteta. Mislim, to je ono što čujem. I te su neke spoznaje stvari koje su se u nekom trenutku dogodile sa solidarnošću kolektiva i s kolektivnom solidarnošću neka vrsta puta. Kako si se s time nosila, je li ti se to negdje upisalo i tjelesno? I dalje imaš neki alarm koji se sad aktivira u tvom radu i nastojanjima kad komuniciraš s drugima? Možda li mi reći nešto o tome?
- E:** Da, mislim da postoji ta jedna duboka svjesnost, kao što sam rekla, da kolektivno ne znači formu, nego proces. Znači, ne znači samo da se nas pet okupi oko stola svaki drugi tjedan, nego znači neki drugačiji proces. I da je baš stvar svjesne odluke kojim detaljima u tom procesu i zajedno s tim ljudima daješ pozornost, koliko si investiran, gdje povlačiš neke svoje granice... Meni je, kako bih to rekla, promjena životnih okolnosti i činjenica da imam dijete osvijestila koncept vremena i kapaciteta mog davanja društvenim i kolektivnim procesima. Ranije sam pazila na razne detalje, imala sam oko sokolovo u organizacijskom smislu, radila sam non-stop. To više nemam. Nemam taj luksuz i, da budem iskrena, ne želim ga

više. Zato što sam uzimala na sebe razne odgovornosti. To je moja velika škola, svijest da sam odgovornosti za viziju, proces i rezultat preuzimala na sebe. To je, recimo, danas s kolektivom *Transbalkanska solidarnost* bitno drugačije. Naprosto negdje povlačim granicu i kažem da tako ne ide. I ne trebam. Da se ne osjećam krivom ili prozvanom da nešto negdje ne napravim ili ako već u nekom procesu negdje ne sudjelujem. Ali, hoću reći, *Okus doma* ti se meni jako utisnuo. Puno sam ga sanjala i shvatila sam da sam ja bila ta koja je furala viziju. Nisu svi dijelili tu viziju. Mnogi su tu vidjeli priliku za familiju, za posao, za zaradu, za neki sretan život u Hrvatskoj; neki su tu bili jer im je projekt bio zanimljiv, kreativan i insprativan. Sve su to legitimna očekivanja, dakako, ali ovdje skrećem pozornost na blizinu i udaljenost naših vizija ili nedovoljno kolektivnog maštanja da bismo susreli sve naše vizije. Da samo ako imamo kolektivnu viziju, za koju je potrebno vrijeme, da jedino tako možemo ići. I znaš, Richa Nagar piše o svom radu u kolektivima, ona ima tih nekoliko divnih knjiga, tu trilogiju, u kojoj objašnjava koncept radikalne vulnerabilnosti. Ona kaže da je rad u kolektivima **ever emerging**, i da, ako hoćemo da je on **ever emerging**, u toj svojoj fragilnosti, da onda trebamo biti **radically vulnerable**. Znači otvoreni za tu radikalnu vulnerabilnost zato što nas ona onda vodi ka tome da mi možemo izreći kritiku i čuti kritiku, i da možemo s tom boli ići dalje. I to je meni zapravo sad neka... Neki proces u kojem učim. I u tim kolektivima s kojima dišem tamo u Americi -*AGITATE!* i ITSRC, gdje je, ono, nemilosrdna kritika konstantno nemilosrdna. Ali, s druge strane, dolazi iz ljubavi i potrebe za stalnim guranjem prema nekom boljem, kvalitetnijem, odgovornijem, solidarnijem, itd.

S: Je li ti se ta kritika, ili ta neka vrsta invazije, jer to je invazija, to je nešto invazivno i onda to što je invazivno stvara neku vrstu povrede ili ozljede, jesi li primijetila da se to negdje upisuje u tebe i tjelesno? Znači, u tvoje neko somatsko biće, gdje se to nastanjuje?

E: Uhm, postavljaš mi velika pitanja.

S: Znam, ali zato što cijelo vrijeme pokušavam doći... Pitanje kolektiva je pitanje mene. Na kraju, pitanje kolektiva je pitanje tebe.

E: Je.

S: I sad, razumiješ li da to negdje... Mislím, to ne mora biti trauma, tu je isto nešto bilo invazivno i negdje se upisalo. Ako ti se da o tome možda malo, da to negdje lociraš?

E: Da, da, i kužim da je to ovaj dio koji tebe i vuče prema toj nekakvoj koreografiji, prema nekom feminističkom odgovoru na stvar. I rado ću o tome nešto reći. Ali samo kao jedan *precursor*, ja od početka godine idem na terapiju prvi put u životu, konzistentno. Dakle, na psihoterapiju po metodi EMDR-a, *Eye Movement Desensibilisation and Reprocessing*. Preporučujem svima, odlična je. Dovedeš se u stanje nekakve REM faze sna i procesuiráš svoje traume. I događa mi se, kad prolazim kroz svoje traume, da se vraćam u te neke odnose i kolektive.

Meni ti se sve događa u srcu i želucu. [REDACTED] Događa mi se svašta u glavi, ali u srcu i želucu stvarno osjećam vrtloge. Tu nastaju i vizije, tu se rađaju ideje i tu mi se salijevaju i prelijevaju sve tuge, poplave i urnebesí. Sve je ovdje. Taj dio tu. Tako da, ono, to se često zna **triggerirat**. Tipa, pojava mučnine u situacijama kad je teško, onda, osjećaj raspadnutog srca kad se raspadaju kolektivi. Osjećaj da to srce postaje staklo, koje onda reže ostale dijelove tijela. Da, baš imam te jake senzacije. I ne želim bit patetična ili to hipernaglašavati, ali ja ti stvarno imam unutarnje osjećaje krvarenja. Ono, kao baš od ozljeda i od porezotina.

S: Da, to nije nimalo patetično. Mislim, to je samo realan opis onog što se događa i s našim drugim razinama postojanja, emocionalnim tijelom ili energetskim tijelom. A, reci, kad radiš tu terapiju, imaš li kakve fizičke senzacije? Ne znam, nisam nikad to radila, ne znam je li to onaj kao...

E: Kad mičeš očima? Je. Pa, mislim, imam. Puno plačem i tuga izlazi van. Paralelno idem na tu terapiju, u kojoj ima jako puno razgovora i procesuiranja, koja je svojevrsno putovanje sa stanicama. Na svakoj je od tih stanica neka slika iz života, koju onda moraš nekako i opisati. Na tim stanicama uvijek ronim krokodilske suze. I osjećam da mi srce nešto radi, da se stišće ili otvara, ovisi o tome u kojoj sam situaciji. Ali paralelno s tim radim i s dvjema spiritualnim iscjeljiteljicama, koje očitavaju i liječe energetsko tijelo.

S: Super, kako ti je to?

E: Tu, recimo, osjećam nekakve fizičke senzacije, primjerice, osjećam da mi struja prolazi kroz cijelo tijelo te da tijelo otpušta te neke balaste i diše prema nekoj novoj energiji.

S: To ti je prvi put u životu da ideš na psihoterapiju?

E: Mislim, išla sam ja i prije na psihoterapiju, ono, tipa odem jednom godišnje s nekim porazgovarati. Jer ja jesam netko od razgovora, ali ranije nisam imala osjećaj da mi trebaju dodatni razgovori uz one koje sam vodila s prijateljicama i kolegama. Zapravo, ovo mi je dobro došlo. Potresi su me okrenuli u tom smjeru.

S: Da, da. To je i mene iznenadilo jer sam uvijek mislila da sam baš snažna osoba, da ću uvijek moći na vrijeme prepoznati trenutak u kojem se moram povući da bih se zaštitila. Čini mi se da mi se sad prvi put događa da to nisam uspjela napraviti. Što nije neloše, mislim da je riječ o prilici, o **extraordinary** trenutku. Koliko god je strašan i bolan, i imaš osjećaj da ti se demontira, dekonstruira sve što si mislio da čini tvoj život, tebe. Sve što je činilo smisao i svrhu na neki se način dovelo u pitanje. Ili se na neki način demontira polako. Mislim da je to dobro, samo što ovisi što sve stoji iza toga. Koliko toga, koliko si dugo živio s nečim što si u principu trebao još nekad davno tamo otplakati, odžalovati...

E: Akumulacija.

S: Ali, to isto, nisi nikad dovoljno zrela, nisi nikad dovoljno pametna. To je neka vrsta milosti, da si kažeš da sve dolazi sa zrelošću koja je isto tako proces. Ne postaješ zrela u jednom trenutku. Riječ je o radu i procesu. Čak i kad misliš da si dosegla neku razinu, tek tad kreće neki rad. Što je isto dobro.

E: Naši procesi iscjeljenja nisu linearni, i mi ne dolazimo u situaciju u kojoj kažemo sve je sad tu, nego sve je cirkularno. Znaš, i život je cirkularan, bez obzira na naše starenje. Sve je cirkularno, sve se vraća. Meni se s potresima vratio rat, ja sam zbog toga krenula na terapiju. Skužila da opet živimo u ratu i da sam opet dijete u podrumu koje čeka roditelje da se vrate tjedan dana, da ne znam jesu li živi.

Ista ta situacija, u kojoj ne znam jesu li mi roditelji živi, dogodila se za vrijeme potresa koji je reaktivirao nagomilane strahove otprije puno godina. Tako da, vraćaju se te stvari, ciklički nam se događaju i zato je važno, ono što kažeš, prepoznati, koliko-toliko na vrijeme, da ti se opet događa taj neki moment kad ulaziš u depresiju, u neku vrstu deklinacije...

S: Kad ideš prema provaliji! / smijeh/

E: Je, pa da, da. Skužila sam da mi se to događalo ne samo u odnosu prema samoj sebi nego i da s drugim ljudima imam manje strpljenja u komunikaciji, da sam

ishitrena, da... I to ja vidim. Sad sam u drugačijem elementu, ali na mnogim svojim kolegama vidim tu istu nestrpljivost, i to neku energiju cap-cap-cap. Da se procesu ne daje vrijeme, a to je za umorni organizam onda posebno umarajuće.

S: Sigurno. Koju bi poruku poslala sebi iz 2014.? Ako sam dobro shvatila, to je taj trenutak kad si razumjela da je *Okus doma* kao kolektiv... da je to kolektiv koji je u stalnom procesu, i možda u jednom trenu nije opravdao povjerenje koje si imala u njega

E: Da, to je zapravo bilo 2016., 2017. Jer smo 2014. zapravo zavrtili ideju zadruga. A mislim, gle, poslala bih si puno poruka. Jedna od njih je da procesi vizioniranja i zajedničkog rada trebaju doista biti kolektivizirani unatoč vremenu i radu koji kolektiv zahtijeva. Ako živimo kolektiv,

Treba uroniti i graditi potencijale tog kolektiva i ne biti u bedu ako kolektivi imaju putovanja sa završetkom.

Ali, čini mi se, zapravo, da je važno stalno otvarati i biti uronjen u dijaloške procese u kojima jedni druge čujemo. Stalno razmišljam o *Transbalkanskoj solidarnosti*, kako da se mi čujemo malo više? Da postignemo tu neku vrstu povjerenja i bliskosti, u kojoj kad se ne čujemo mjesec dana, nećemo morati postavljati pitanja „šta nije u redu, tko se na koga ljuti, gdje su se sad dogodile nekakve situacije“, znaš, nekako... Kako uspostaviti taj tip odgovornosti,

da sve procese donosimo u kolektiv, gradimo se, osnažujemo, da možemo biti kritički prisutna bića i raditi skupa uz puno ljubavi.

S: To su sve odlična, prava pitanja za kolektivni rad, ali to zahtijeva odluku svake od nas da bude u takvom kolektivu i da bude takva za kolektiv. Bez toga je to nemoguće. Mislim, možemo nastojati, možemo biti to u nekim trenucima, u nekim razdobljima... Mislim da je ta neka radikalna transparentnost, odnosno, transparentnost kao takva, nešto što je užasno važno, a što je jako teško, jer na kraju moraš biti najtransparentnija prema sebi. Barem ja to tako nekako vidim, kao najteži zadatak. Nije uvijek lako. *Ok*, nisi dovoljno strpljiva, ne slušaš. Jebe te ego. Nemaš pojma. Umorna si. Šta već god. Nemaš strpljenja, imaš previše strpljenja. Radiš to zbog krivih motiva. Radiš to zbog straha, ne zbog nade. To je, čini mi se, na kraju, baš a *propos* *Transbalkanske solidarnosti*...

E: Da, znam. To što kažeš čini mi se jako važnim. To dobro kažeš, moramo donijeti odluku da smo u kolektivu takvi, za kolektiv i za sebe, i da ne odstupamo od toga.

Znači, biti konzistentni u tom smislu, ali drugo je ovo, kako, ako primijetimo nestrpljenje kod nekoga, kako da to kažemo, a da to ne bude *ti* poruka. „*Ti* si nestrpljiva, daj se skuliraj“, nego postaviti pitanje „Kako smo u ovom trenutku, kakav nam je nivo strpljenja za nastavak ovog razgovora?“. Za takva pitanja nismo imali vremena. Nismo se posvećivali takvim pitanjima dok nije došla situacija. I onda smo, naravno, tu, s različitim stajalištima pokušali riješiti nerješivo. Nismo riješili ukopanost. Ali nije samo jedna od nas bila ukopana, kužiš. Otišli smo u to ukopavanje bez obzira na to što su ti razgovori imali odlične poante.

S: Puno sam o tome razmišljala, Mislim, ako ćemo tako radikalno o iskrenosti i transparentnosti, trebale smo razgovarati o nekim drugim stvarima koje svaku od nas, unutar kolektiva, zapravo jebu i zapravo su taj neki balast. To je bio povod da si kažemo neke druge stvari koje su puno bolnije, koje su puno zajebanije,

za koje nam treba puno više vremena i nekakvog procesa iscjeljivanja i slušanja i bivanja jednih uz druge, a to, u ovoj nekoj operativnosti, preko Zoomova, chatova...

E: Nije nam pomoglo... Da, kužim. Da, da, bilo bi divno da smo se mogli viđati i baš raditi skupa, to bi bilo drugačije potpuno.

S: Ali i dalje možemo

E: Možemo, da, naravno. Ali, hoću reći, to opet ne bi u potpunosti ispravilo neke struje koje su prisutne, kojih smo bile svjesne. Čini mi se da je to pitanje kolektiva, pitanje o tome kako ja dolazim, kako ja sebe prezentiram i kakvu dosljednost i integritet, kredibilitet, pokazujem u svom radu. Jako mi je stalo do toga da imam odnose s ljudima i da ti odnosi ne budu izgrađeni ili građeni po istom kriteriju, nego da, naprosto, postoji dovoljno vremena za proces, da se nađemo na onim točkama koje su nam prijemčive, koje nas hrane, iz kojih rastemo, iz kojih uspijevamo kolektivizirati te naše energije. Jer, svi se borimo za pravdu, zar ne? Imamo i drugačije načine, možda i polazišta oko tog, ali meni je dosta važno da nekako zajedno rezoniramo. Ali to ne možemo dok nismo stvarno radikalno prisutne same sa sobom i s kolektivom.

S: Čini mi se da to što smo spremne raditi u kolektivu ne znači da smo to uvijek u stanju. U smislu, da smo sposobne na horizontalne načine, potpuno oslobođene tereta nekih drugih iskustava i odnosa... Nije to nešto što ima svoju autonomiju, pa ništa drugo u tom trenutku ne postoji. Mislim da je to isto dosta zajebana stvar. Da jednostavno svaki kolektiv i svaki odnos ima svoj rad koji od tebe ponovno zahtijeva da uđeš s nekim iskustvom, ali s otvorenim kartama, s nekim povjerenjem... [REDACTED]

[REDACTED] Nije nam pomoglo ni to što nismo mogle provoditi više vremena zajedno, biti fizički zajedno, u nekom kontaktu, osjetiti svoje prisutnosti mimo ekrana. I što smo možda radile neku vrstu transfera, ja sam to tako osjetila, možda sam u krivu, znaš, no nismo adresirale stvari baš kako smo trebale ili kome smo trebale. [REDACTED]

E: Znam to jako dobro...

S: A s druge strane, kužim. [REDACTED]

[REDACTED] Svi mi imamo svoje živote i svoje borbe. U jednom trenutku ponestalo je ljubavi. To je kao neka priča u kojoj je ponestalo ljubavi zbog gubitka. [REDACTED]

E: Važno je da to kažeš i važno je da o tome razgovaramo. Mislim da *Transbalkanska solidarnost* ima užasno važan *stream*. Tako smo dobro nastale, u toj nekoj krizi... Radile smo s ljubavlju i sa žarom, ali i ljubav treba negovati, kao i svaki odnos. Nismo dovoljno na tome radile. Zanimljivo je da to kažeš. Nisam razmišljala o toj perspektivi, tog nedostatka ljubavi. Više mi je to izgledalo kao nekakve priče u kojima sam već bila. [REDACTED]

██████████ nismo možda isfiltrirale pitanje kako ćemo se baviti ovom situacijom, kao imamo sad neku situaciju, ajmo je probati objasniti, znaš ono, kako ćemo se njome baviti, koje ćemo vrijednosti njegovati u našem kolektivu... To smo preskočili i u *Okusu doma*, te prve korake. Bilo mi je smiješno kako Amerikanci, kad ulaze u vezu, pričaju jedni s drugima. Zašto ne prepustiš sve spontanosti, zašto se morate oko svega dogovoriti, ono, na prva tri *datea*. Ali to je zapravo toliko pošteno i iskreno, kad sjedneš na prvi *date* i pitaš čovjeka „e je l' bi ti htio imat djecu“, ako kaže „Ne“, ti kažeš „Hvala, bilo mi je drago, ali meni je ovo važno. I bok!“ Dobro, možda sad malo banaliziram (smijeh), ali kužiš... Sve je transparentno i nema straha od gubitka, a ja stalno živim s tim strahom od gubitka ako neka pitanja postavim prerano. U tom sam se dijelu bavila razmišljanjem o TBS-u, ali mi je super, važna mi je ta perspektiva koju kažeš.

S: Da, dobro, čujem te. Mislim, uvijek postoji strah od gubitka. I kad stvari na samom početku pozicioniraš jako... Mislim, točno znam o čemu govoriš kad to uspoređuješ s nekim drugim kontekstima. Ali s druge strane, i ovi neki naši spontaniji procesi imaju isto tu neku moć da te odvedu negdje gdje ni sama nisi očekivala da možeš završiti.

Al', dobro, kad bih te pitala da danas otpustiš neke stvari, koje bi otpustila i što bi na to mjesto prizvala?

E: Dosta ozbiljno razmišljam o tom pitanju, pa moj odgovor neće bit kratak. A možda će biti i malo konfuzan. *Smijeh*. Stvarno pokušavam otpustiti balast loših odnosa, propalih kolektiva i tuge koja je proizašla iz suradnje ██████████ u organizacijama koje sam sustvarala, a s kojima danas, nažalost, nemam odnos. To me dosta rastužuje. Ali i shvaćam da ne mogu živjeti u tom nekom očekivanju da će netko drugi prepoznati i priznati moj trud i rad. Dakle, to je isto neki dio koji prorađujem kroz psihoterapiju, taj grč sjećanja dolazi iz potrebe da te netko drugi prepozna, ali ja zapravo radim na otpuštanju očekivanja da netko drugi mora reći „dobro si to napravila“. Želim da stvari autentično izlaze iz mog bića pa neka one budu podložne kritikama. Moj je rad smislen samo onda ako izlazi iz onog što ja smatram kredibilnim, kvalitetnim i etičnim. Tako da, u tom smislu, prizivam to da sam sama prisutnija u svom radu. U smislu procesa i tokova koje dajem tim procesima, bili oni osobni ili kolektivni rad. Tako da otpuštam strahove vezane za prihvaćanje, a prizivam samo više radikalnog i kritičkog. Samo više otvaranja, ono, pulsiranja srca prema nekom dobro osjećaju i stvaranja prostora za što više solidarnosti, koja nije svedena samo na pomoć, nego stvarno radikaliziranje prostora solidarnosti i zajedničkog. To mi je baš nekako važna točka gledišta. I prizivam višegodinji rad na tribunalu, ozbiljno o tome razmišljam. I sitnim i malim koracima nešto radim na tome, i neki drugi ljudi nešto na tome rade. Ali ga stvarno jako prizivam. Prizivam te energije pravde u nekom alternativnom kontekstu. Te neke energije stvaranja novih znanja, otvaranja prostora za drugačiji glas, prihvaćanje toga da su naš svijet i život puni nasilja koje ne smijemo ignorirati, ali i da taj svijet stvara nadu i otpor.

S: Super. Super stvari za otpustiti i super stvari za prizvati.

E: Mislim, prizivam i više naših druženja, razgovora, znaš, poniranja u naše feminističko biće, koje se ne libi govoriti radikalnim jezikom ██████████ - na energije ██████████, stvaranja, kreiranja, energije koje se događaju u tijelu, koje nisu biološki svedene na ono što žena mora, nego na ono što stvarno dolazi iz našeg kreativnog *locusa*.

S: Da, to mi se jako sviđa. Ova stvoriteljska energija, a da nije reproduktivna, jer nije o tome riječ.

E: Da, pa da, neka je produktivna, al' ne mora biti reproduktivna.

- S:** Jedan od povoda za ovo istraživanje moja je potreba da zabilježim ono što bi moglo biti izgubljeno ili prebrisano, ono za što postoji bojazan da neće biti zabilježeno, ili da će namjerno biti izostavljeno. Govorila si o potrebi otpuštanja straha i takvih iskustava s nekim drugim ljudima, kolektivima, radnim procesima. Kako si se nosila s time? Kako se nosiš s time? Prema tom pronalasku vlastita, autentična glasa i stasanja u biće koje ima sposobnost samovaloriziranja i samopregleda. Čini mi se da je to jedan vrlo zahtjevan proces.
- E:** S time sam se prije borila samo povećavanjem rada i produktivnosti. To je bio odgovor. U svojim dvadesetima objavila sam 35 publikacija, uključujući knjige, članke i svašta drugo. Samo, dakle, u tim svojim ranim godinama rada. Da ne govorim o tome da sam vodila po pet golemih projekata istodobno, da sam radila 16 sati dnevno, bila u raznim grupama, kolektivima, itd. Svugdje se dala. I to je bilo, naravno, intrinzično motivirano, ali je bilo motivirano i tim nekih potvrđivanjem vlastite vrijednosti koja dolazi samo ako se nešto producira i stvara na taj način. I dugo mi je trebalo da to osvijestim. Da to uopće nije zdrav i dobar način, da je to zapravo destruktivno, a ne konstruktivno. Naravno da postoje faze u životu kad se više daješ i kad ima smisla da si tjedan dana 16 sati negdje, ali kad tako živiš više od deset godina, to baš nije mudro. Ali, vidiš, meni se sad zapravo čini da ima puno više smisla provesti vrijeme u tišini, u čitanju, u pisanju. U nekakvom sporijem tempu. Uzimanju vremena za svaki korak. Iako, znaš, i brzomisleće su stvari jako važne, i dalje ne odstupam od njih. I imam ih mnogo u životu, ipak nekako svjesno biram tišinu, sporost i odupiranje tom nekom neoliberalnom i kapitalističkom porivu da moramo isproducirati a, b, c, 1, 2, 3 svaki dan.
- S:** A zanima me otkud je dolazio taj pritisak, u smislu, je li to bilo nešto što je bilo nametnuto kao očekivanje iz tvoje sredine, obiteljski, iz radne okoline, od tebe same, vlastitih ambicija, možda ličnosti koja smatra da nije dovoljno dobra ako to ne radi, da ne zaslužuje.
- E:** Ono što proizlazi iz terapijskog rada je da takvi pritisci dolaze iz osjećaja manje vrijednosti. Da kao biće dovoljno ne vrijedim ako ne stvaram vrijednost. To uglavnom dolazi iz ratnih godina, kad sam bila poništena. Puno sam puta osjetila da sam poništena. Zato što se zovem Emina, zato što sam rođena prije devedesetih. Kad je počeo rat, moje je ime bilo vrlo nepoželjno. Ovdje sam živjela sa sestrom u podrumu, a roditelji su mi bili na ratištu. I nisam znala hoće li preživjeti, hoćemo li mi preživjeti. Znači, cijele devedesete pamtim samo kao neko čekićanje. Cijela osnovna i srednja škola bile su mi takve. I kad sam došla u Zagreb, kao da sam se malo oslobodila, međutim, doživjela sam puno tog čekićanja i u „progresivnom“ civilnom društvu. To se ne događa uvijek na vidljivoj ravni, nego kroz podmukle inkorporirane načine našeg svakodnevnog ponašanja koji djeluju tako da te konstantno neko briše. U [REDACTED]
- [REDACTED]. To ti je jako čudno zato što [REDACTED] knjiga ima autora. Ili, pak, kad sam zagovarala prava žena s *hijabom*. [REDACTED]

S: Jesi mi donijela memento ili artefakt? Jer ideja je da s njim započnemo, da nas on uvede u razgovor.

M: Tri mementa.

S: Mhm, ok.

M: Ok, prije nekoliko godina počela sam se baviti cirkusom, akrobacijama, *whatever*. I onda sam skužila da to ne mogu nositi sa sobom cijelo vrijeme. U ožujku 2016. već sam živjela tu u Hrvatskoj i taman sam pisala diplomski rad te istodobno bila na *internshipu* u CMS-u. Nisam znala što je CMS, nisam znala hrvatski. Prijatelji aktivisti iz Italije rekli su mi „mi idemo u Idomeni“, na granici Grčke i Sjeverne Makedonije. Gordan je tad bio moj mentor te sam ga pitala mogu li uzeti godišnji. I on je rekao „to ti nije godišnji, to je dio tvog rada, u smislu, *thesis writing*, istražiti, biti tamo gdje se stvari događaju, nemoj me pitati, moraš ići, odi, odi i zabavljaj se, odi *and bring something back*“. Neću ulaziti u političke dileme koje sam tad imala, nisam ja išla s pet prijatelja, bilo nas je 300. Kao, karavan. Tad smo se ful igrali s klincima, s ljudima, uopće nismo *physically* bili na granici, *in front of police*, nego smo bili tri dana u kampu i upoznali ljude. Bio je taj mali, mislim, nije bio tako mali, 7-8 godina, imao je plave oči i malo tamniju kožu, pa su oči još više bile *present* i *intense*. Kako nismo imali zajednički jezik, preostalo nam je igrati se i učiti žonglirati. Htjela sam mu pokloniti set za žongliranje, no dobila sam ga od frendice, pa onda „šta ću, ne mogu pokloniti to što sam dobila kao poklon“, na kraju nisam. Ne sjećam se ni imena tog dečka. Znači, na tom je *disastrous placeu* to bio neki *bubble* sreće. A ne znam, ja mislim da smo se nas dvoje tri sata tamo igrali sami. Uvijek sam u tim kampovima bila privremeno, par sati da se odradi što god ljudi koji su tamo kažu da treba i to je to. Neki *ful out of space and out place experience*. Ok, naravno, ti radiš što treba i ponekad, zaista ono što treba nije... mislim, možda je samo igra i *feeling* i, da, možda je taj *bubble* od dva sata bio, ne samo meni, nego i njemu nešto čega se sjeća. Nemam pojma gdje je, nemam pojma. Baš je bilo nekako prirodno. I to mi je bio jedini put da sam bila negdje duže u nekom kontekstu. Mislim, duže, i tri dana nije puno, ali smo... Ne znam, sigurno neki osjećaj ili neke *memories* su mi ostale više nego taj „brzo odi, brzo *clothes*, brzo dolazi grupa iz vlaka, odi tu, tamo“. To su *ful violent memories*, a ova mi je bila *happy memory*.

S: A kako ste se prepoznali? Slučajnošću? Je l' to baš taj dječak ili?

M: Pa igrali smo se svi zajedno s puno djece, a on se nije igrao. On je sjeo i gledao pa sam ja sjela blizu njega i pitala zašto se ne igra, zašto sjedi, što gleda, ali naravno, nije bilo moguće komunicirati. Stoga sam izvadila set za žongliranje i počela se igrati. Pa onda znaš, tu je uvijek ta dilema, imaš jednu igru, nemaš za sve i onda te to limitira. Onda su došli drugi klinci, ali on je bio, mislim, on je to naučio u dva sata.

S: Kakva je tad bila situacija u kampu? Rekla si da je to bilo 2016., je li?

M: Da, to je bilo taman kad je domino efekt sve zatvorio. Tako da se ondje nalazilo od 13 do 15 000 ljudi. Bila je riječ o livadi, mislim *private corn fields*. I bile su *train tracks*. No mislim da nisu bile aktivne zato što je North Macedonia stavila te *portable fences*, te metalne.

S: Znači, to je nakon zatvaranja granica?

M: Da, to je nakon zatvaranja. Nije bilo lijepo. Nije bilo kiše, bilo je sunce pa ti to uvijek malo promijeni osjećaj. Kad bi pala noć, imao si drugi *feeling*. Bili

su u šatorima. Mali šatori. To je bio divlji kamp. Pa su bili ti mali šatori u kojima su bile ili obitelji, ili parovi... Bilo je puno volentora i organizacija, ali sve neformalno. Mislim, meni ni organizirani kampovi ne izgledaju organizirano, da se razumijemo, ali ovdje nije postojao neki ritam života, tipa da netko daje hranu, nego je vladao totalni kaos. Možda je bio Red cross, možda je bio neki *queue* za hranu. I ponekad bi došli kamioni. Kamioni s odjećom, ali je sve izgledalo kao zoološki vrt. Ništa nije lijepo za vidjeti u tom kontekstu, a u sjećanju mi je ostalo to bacanje odjeće. I onda su taman došli busevi koji su odvozili ljude u službene kampove. I to su bili busevi od privatnih kompanija na kojima piše tipa *happy holiday, travel light*, neke su poruke bile totalno kontra onog što vidiš. Koji *happy holiday*? Onda, naravno, bila sam s prijateljima koji imaju taj crni humor pa smo se uspjeli malo... zabaviti u situaciji koja je bila apsurdna. To mi je ostalo u pamćenju. Količina. *Surface*. Ti kamioni, ti busevi, policija i te ograde.

S: A kad bi to trebala smjestiti negdje u tijelo, to iskustvo, to sjećanje? Gdje je i kakva je senzacija?

M: Pa, možda težina na stopalima. Mislim, tamo nije bilo, koliko se ja sjećam, ni rijeke, ni vode koja mi inače daje neki osjećaj svježine. Imam senzaciju suhe, teške zemlje, da, možda bih rekla noge i stopala. Ne znam, ako bih imala neke utege ili nekog tko me gura natrag, ali da...

S: Čekaj, koji je mjesec bio u pitanju?

M: Kraj trećeg. Znači nije bilo vruće ljeto. Ali je bilo suho, *desert*, teško disati.

S: Da, baš kad spominješ Idomeni, sjećam se, doživjela sam sličan osjećaj u jednom divljem kampu, na točki tranzita u Röszke, u Mađarskoj, znači na granici Srbije i Mađarske, znači tamo gdje je još...

M: U rujnu?

S: To je bilo 2015.

M: Da, da, rujna.

S: Da, znači, još je bio organiziran put. Ljudi bi dolazili do tog punkta, onda bi ih organizirani mađarski autobusi vozili dalje prema... Dio su vozili prema Budimpešti, a dio prema zatvorenim kampovima. Ali, sjećam se tog nekog susreta s golemom rijekom ljudi kojoj je oduzeto sve. Koja niti ima slobodu kretanja, niti ima... Čudno je, i taj neki prvi susret u kojem misliš da možeš, ne znam, ono, litrama vode i bananama utažiti... Da. A kako se poslije taj trenutak, ili to iskustvo, ili taj osjećaj reflektirao na tvoj rad? Ostala si. Tu si, još uvijek si borkinja. Preživjela si to iskustvo.

M: Možda sam u tom trenu odlučila da nikad neću biti ta osoba koja bude u nekom *informal camp* za stalno, tipa ja svjesno ne idem u Bosnu mjesec dana. Nije to da ne mogu, a baš bih htjela, ne... Mislim, super što netko to radi, ali ja to ne mogu. Imam potrebu vidjeti šire. I zbog toga moj pristup prema borbi slobode kretanja nije nikad bio fizički... Ovo što smo radili, išli par dana tu, par dana tamo, pričali s ljudima, ne samo s ljudima koji su tamo *stuck*, nego i s ljudima... mislim, lokalci su isto možda *stuck there*, to ne znam... Ne znam, u tom sam razdoblju prije Idomene od rujna do ožujka svaki vikend išla do Dobove, i opet, radi šta hoćeš, šta treba, odmah, brže, čaj, ovo, klinac, drugi... Bilo mi je nemoguće tijekom tjedna voditi normalan život. I onda sam skužila da na taj način nisam korisna. Bila sam emocionalno slabija i imala *guilt tripping*, pogotovo u Idomeniju. Kao, ja sad idem natrag u Thessaloniki, nemam pojma, i tuširam se. Imala sam grižnju savjesti što se tuširam, a to je krivi osjećaj, kontraproduktivan osjećaj, mislim da smo svi mi to osjetili, ali ja nisam znala

taj osjećaj kanalizirati i racionalizirati. Shvatila sam da želim ostati u temi, želim i dalje, kao i prije Idomenija i prije 2015., raditi protiv kršenja prava. Zagovaram slobodu kretanja i da me nitko ne pita dokumente kad nekamo idem.

- S:** Rekla si da si osjećala da nisi, nakon takvih iskustava i tih vikenda ili perioda na granicama, da nisi funkcionalna u svom radnom tjednu i životu izvan tog konteksta, možeš mi to još malo...?
- M:** Mislim, tad sam još studirala. Bila sam na faksu i imala osjećaj da to kako ja provodim vrijeme *in that class, sitting there to that person is useless*. Kao da me to ne dovodi nikamo. Što je djelomično točno, zato što stvarno mislim da su faks i studiranje možda 10 % cijelog iskustva, da se razumijemo. Ali baš mi je bilo... Imala sam potrebu raditi nešto drugo. Mogu i studirati i čitati nešto vezano za temu ili vezano za ovo što se sada događa, ili što se dogodilo prije, i da mi to pomaže u radu u današnjem kontekstu. Ali neke su mi stvari bile dosta prazne i besmislene, a možda sad, tipa... U kontekstu CMS-a sam 2017., 2018. i 2019. jednom mjesečno išla u Srbiju ili Bosnu, a to nije bio *extemporary experience*, to je bio, *ok*, dva, tri dana, ali kad se vratim i prije nego što idem, i dalje sam tamo. Ovo što smo pričale prije, iz daljine *with a wider picture*. Tako da mi je kasnije bilo lakše ili smislenije to raditi. Puno mi je značilo i to što nisam bila sama, što sam s vremenom izgradila neku zajednicu. Kad je moja Erasmus razmjena završila, moj se život promijenio. Išla sam u Srbiju s Leom, s tobom, s Marijanom. Nisam bila više *extemporary*, to je bio sastavni dio mog života. Nije bilo; idi tri dana, piši članak, vrati se, piši članak.
- S:** Koju bi, kad bi mogla, poruku poslala sebi tada? Što bi si rekla? Sebi u Idomeniju?
- M:** Aha. Puff! Pa, možda bih si rekla ostani još malo duže tamo i *don't make it extemporary*, ostani malo duže, ne zauvijek, ali budi tu izvan te političke akcije. Možda bih si rekla da je to dio mog života. Ne bih rekla ni proces, ni projekt, baš dio sebe. I možda bih rekla nemoj... *Put in context all the critique that you bring to yourself and to others*. Zato što sam tamo bila baš kritična prema toj akciji i načinu na koji je grupa od 300 ljudi hendlala tu situaciju. Što je *ok*, mislim, ja želim i dalje bit *hypercritical*, ali ne želim dopustiti da me taj hiperkriticizam koči. Da, to nisam još naučila, ali to bih si rekla. Barem sam svjesna da na tome moram raditi.
- S:** Jako mi je lijepo to što si uvela u priču igru kao neku vrstu oružane radosti. Kao nečega što je zadnje što treba kapitulirati. Kao neku vrstu pobune i odmazde režimima koji nas opresiraju. To mi je jako lijepo. Ali istodobno, imam osjećaj da bi ove tri loptice, žonglerske loptice, mogle biti povezane i s tim nekim konceptom stalnog žongliranja?
- M:** Aha, da, da.
- S:** Raznih političkih, društvenih, tjelesnih, emocionalnih i energetskih stanja. Kako si se s time nosila? Kako se danas nosiš s time u odnosu na možda tad, kad si žonglirala s tim dječakom?
- M:** Mislim da je žongliranje sad, kao *image*, vidim *ups and downs*, što nije nešto loše, ali sam skužila da moram ići *really down* da nađem snage za ići *up*. I to isto nije nužno loše, u smislu da, nisam nikad bila osoba koju je strah patiti. Puno plačem. Kad sam živjela s cimericom, plakala sam zbog svega: „ajmo, ajde, stani, idemo u park“, „ne, ja sad želim ovo osjećati, tu tugu, pusti me“. I mislim da znam skužiti kad mi je moment da „*ok*, sad si to doživjela, sad si *ok*, ajmo dalje, ajmo probati vidjeti kako sad konstruirati nešto drugačije“. Tako da, ja mislim da su ti *downs* i *ups* teži za ljude koji me okružuju nego za mene samu.
- S:** Kao, recimo, tvog partnera, obitelj...?

M: Da, moj bi mi partner svaki put kad sam se vratila iz Bosne rekao „ti izgledaš kao osoba koja se vratila iz rata i ja ne mogu to gledati“. Kako ti ne možeš to gledati ako ja to mogu doživjeti... Nije da ja nisam patila, ali sam bila svjesna toga što radim i kako onda kanalizirati, znala sam što me očekuje, što želim i kako se oporaviti.

Ili mi moja nona, svaki put kad idem u Italiju, kaže „imam osjećaj da te ovo što radiš konzumira“ i počne plakati. Da, mislim, ne mogu reći da je meni ovo što radim zabavno, ali nije niti destruktivno, ne radim to zato što želim i volim patiti. Nađem onda energiju za nešto dobro i konstruktivno ili lijepo...

S: Što ti je pomoglo u tom procesu?

M: Mislim, to nije lijepo za reći, ali vidjela sam blisku osobu koja se ne može vratiti. To mi je pomoglo da znam uočiti neke alarm *signs*, kao *ok*, to se dogodilo njoj prije par mjeseci, možda se nešto događa... mislim, to je grozno.

S: Želiš reći da si doživjela da je osoba s kojom si bila bliska, s kojom si bila zajedno u borbi, da je *burn out*ala, da je pregorila?

D: Da, da. Ne znam je li riječ o *burn outu*, ali primijetila sam gubitak povjerenja, gubitak smisla, ljutnju, destruktivnost, sve te neke momente... kao, te borkinje koju sam imala blizu sebe nije više bilo. Ne znam zove li se to *burn out*, ponekad imam osjećaj da se ta riječ krivo koristi. Nisam ja u *burn outu*, nego su svi oko mene šupci, koji ne razumiju, ne rade sa mnom i ne pomažu, pa ja patim od toga, ne od globalne nepravde. Kad sam počela osjećati gubitak povjerenja, ljutnju, to da svi oko mene ne radi dovoljno, ne rade dobro, da ih boli pipi za sve, onda sam to rekla. Mislim, nije to bio neki lijepi trenutak. Došla sam u ured i rekla, gle ljudi, ja nisam dobro i problem, mislim problem... nešto što se događa na mom radnom mjestu je da ljudi očekuju da kad ti javiš da nešto ne valja, da moraš imati prijedlog kako drugačije. A ja sam taj dan rekla „nisam dobro, nije mi to dobro, a nemam rješenje“, a to je meni znak da nisam dobro. Ne možeš očekivati prijedlog i rješenje kad je osoba pukla. I ja sam to govorila i njima je to bilo *ok*. I tad sam rekla da ne želim više ići u Bosnu, i ići ću s vama zadnji put da vam prenesem, da ne bude opet sve ispočetka, da vam pokažem lokaciju, da vas upoznam s ljudima s kojima sam razgovarala, ovo, ono, a nakon toga ću se maknuti od te teme, preuzeti što god želite, i tu u Zagrebu. Nije mi problem rad s ljudima, problem je što vidim da radim nešto važno na terenu, a moje okruženje to ne vidi, tako sam se tada osjećala. Onda ja neću. Neću se boriti protiv vas, nego ću raditi nešto drugo i bok.

S: Možeš li u tijelo locirati taj osjećaj izoliranosti, nevidljivosti, nevidljivog rada...

M: Kad sam ful pod stresom, boli me glava. A tad je tu bila neka težina. Ne bih rekla srce, više je bilo disanje... Hm. I srce mi je lupalo, da. Da, tu. Što nije uobičajeno. Bilo mi je važno da su ljudi skužili da nisam dobro i da nisu shvatili osobno to što sam rekla, nego da su reflektirali neke teške stvari. Mislim, teške, rekla sam im „vi ste krivi što ja nisam dobro“. Što je, naravno, parcijalno točno, no tako sam ih htjela potaknuti na razmišljanje. I onda sam počela ići na supervizije. Osoba koja je bila moja supervizorica, s njom sam razgovarala i 2017., znači dvije godine prije, na engleskom jer nisam znala hrvatski. I ful mi je pomoglo vratiti se istoj osobi koju sam vidjela prije dvije godine, sviđalo mi se što je bila *really present*. Nije me samo slušala... Ne znam kako da kažem... Razgovaram sa svojom prijateljicom, s Ninom, s mamom, nije da...

S: Imaš osobe koje te čuju.

M: Da, da. Imam te osobe izvan svog okruženja, kao tematski. Bilo mi je potrebno da mi netko nešto odgovori. A ona nije bila taj tip psihologinje koji samo sluša

i postavlja pitanje, nego je aktivno sudjelovala u raspravi. I dala mi je neke vježbice, pa mi je to pomoglo, ali... Ne znam, ful mi je pomogla, i dan-danas se čujemo. Trenutno ne idem na superviziju, ali kad razgovaram s njom na telefon oko drugih stvari, ja pričam sat vremena i onda „jebote ja sam sad imala superviziju, a nisam ni znala“. U smislu, da je ona vrlo dostupna, vrlo aktivna, proaktivno sudjeluje u tome što se događa u mojoj glavi. To mi je isto pomoglo. I tipa, sad mi radimo na tim supervizijama. I sad se dogodilo nešto kao 2019., kad sam rekla „sama sam, niste tu sa mnom“. Ne znam, bila sam mjesec dana u Italiji i kad sam se vratila, rekla sam „ljudi, bila sam sad mjesec dana u Italiji, gdje ne živim, bila sam ispred detencijskog centra, imali smo prosvjede, išli smo na granicu, imali smo tri ili četiri edukacije, u smislu, razgovor s ljudima u gradu, kao di smo? Što to radimo? Di smo?“

Razumijem različite kontekste i povijesti. Puno o tome razgovaram s Teom. U školi smo imali organizirane kolektive, akcije, okupacije, ovo, ono. Kako se tu aktivizam radi i zbog toga je taj cijeli antiratni aktivizam super, ali fali mi nešto. Ne mogu uvijek razgovarati sama sa sobom i s još tri osobe. Imam potrebu da izađemo i znaš... *fucking bubbles*. Na mom radnom mjestu fali mi aktivizam i brza reakcija. Iznijela sam otvoreno sve ovo što me muči i potaknula na razmišljanje. Naravno, promjena neće biti instantna, ali sretna sam što se, na svom radnom mjestu, osjećam slobodno reći kad mi nešto nije *ok*. I *ok*, to ne dovodi uvijek do promjene, ali isto tako, neke su promjene sporije, pa moraš biti strpljiva i strateški razmišljati o tome kako, što i kada adresirati.

- S:** Što bi iz ovog svojeg mjesta danas rekla sebi, recimo, u neku budućnost, za nekih pet godina? Pet, deset...
- M:** Pa možda „imaj hrabrosti malo ranije nešto reći“. Zato što sam ja prve tri godine u Hrvatskoj ful šutjela. To je djelomično *ok*, nalaziš se u novom kontekstu, s novim osobama, novi jezikom... Jezik je baš *one of the frame in which things happen* i ja nisam imala taj alat. Da ne govorim o političkom kontekstu i svemu tome. To je sve novo... Vjeruješ da oni koji ovdje žive znaju bolje, a s druge strane *we don't have to become fossils in the rocks*. Daj drugima priliku da razumiju da ovo što ti misliš i govoriš i kažeš možda dovodi neku pozitivnu promjenu. Sjećam se da sam za vrijeme jedne akcije rekla „ajmo kupit ljepilo, ajmo navečer stavit...“, a netko drugi odmah se nadovezao „a tko ima broj od nekog odvjetnika?“ Šta?? Kao, ljudi, ljepilo i plakat. Mislim, je li moguće da u Hrvatskoj ne postoji, ne želim govoriti o hrabrosti, nego, užanca da zalijepiš par plakata... Ne kažem da je problem u aktivistima. Ovdje vlada *repression* sistem koji je očito drugačiji od onog na koji sam bila naviknuta, koji je *btw* bio prije 15 godina. Znači, i u Italiji su se vjerojatno stvari puno promijenile, a ja to nisam doživjela, ali to mi je bilo kao *sign, ok, I'm definitely in a place that I don't know* ako moram imati broj odvjetnika, ako se slučajno nešto dogodi... To znači da neki ljudi stvarno misle da se nešto može dogoditi. Osjećam se nesigurno. Osjećam da onda ne znam gdje sam. I ne znam što mogu, što ne. Ali isto tako, možda bi moja hrabrost da neke stvari kažem i radim dala snage drugima. U puno sam situacija šutjela. Prilagodila se.
- S:** Šta te u tom procesu pronalaženja vlastita glasa najviše osnažilo? Što, tko, kako?
- M:** Možda je banalno, ali učenje jezika sigurno. Mislim da su ponekad ljudi mislili da sam glupa zato što se izražavam nekim jednostavnim, možda ne tako točnim riječima, pa su onda zbog toga preispitali moju inteligenciju. A jebiga, mislim, naravno da nemam tvoj vokabular, nisam se tu rodila. Ajmo sad govoriti na talijanskom.
- S:** Znači, osjetila si neku vrstu diskriminacije? Ti super govoriš engleski.

- M:** Pa sam onda to počela raditi. Kad mi je bilo izrazito važno da me se čuje, počela bih govoriti na engleskom. Tako da jezik sigurno. To mi je pomoglo da se malo više ohrabrim, ali isto tako, što sam duže bila ovdje, što sam duže učila, pitala, skužila kakav je kontekst... Nisam osoba koja je uvijek u kontekstu. Nino mi uvijek govori da se ne znam ponašati. U smislu da svaka situacija ima način, pravo ponašanje, kad si s bakom i djedom ponašaš se na jedan način. No to nije slučaj sa mnom. Ja sam ja i boli me briga za kontekst. Takva sam osoba. I reći ću ti „ajmo na ti bez obzira na to što si starija, iskusnija, u poziciji moći, neću ti dati vi“. Tako je u Italiji. A tu sam se našla u poziciji da bih, ako bih se ponašala prirodno, to bilo *disrespectful*. Zato što i dalje dolazim iz drugog konteksta, i *ok*, malo slušati i gledati oko sebe.
- S:** A možeš tu možda povući neku paralelu s tim kako je ljudima koji dolaze, ajmo reć, u Hrvatsku ili Italiju kao tražitelji/ce azila? U kontekstu jezika, nepoznavanja konteksta, tog nekog pritiska koji donosi osjećaj da se moraš odmah prilagoditi.
- M:** Pa da. Kad moram ići u MUP produžiti privremeni boravak, bijela, iz Italije, i dalje, kad je sa mnom osoba iz Hrvatske, po mogućnosti bijeli muškarac, stvar je drugačija. Ali ne volim kad moram pitati svog dečka da ide sa mnom da oni ne bi zajebavali. A zamisli sad, osoba koja tu dođe s čitavom *bagaglio di coscienza*, *lingua*, traume, obitelj, *whatever*, i osjeća se glupo što za svaki korak mora pitati druge. A ti drugi zatim govore za nju da je lijena, glupa, ne razumije. Kako mogu... Ja sam tu dva i pol sata od doma, i još u gradu koji, recimo, ima puno sličnosti s ovom regijom, no za neke stvari i dalje trebam *support*. I osjećam se glupo. A cijeli je sustav azila napravljen za viktimizaciju i infantilizaciju. Tako da... Golem čovjek iz Nigerije koji treba mene da bi mogao ići kod doktora... Osjeća se toliko malenim. Ili, ne znam, snažna žena koja je studirala u Turskoj, svirala, kad dođe ovdje totalno je *handicapped*, u smislu, nema ruke, nema noge, nema jezik, zato što je sustav stavlja u takav položaj. Jako je teško izaći iz uloge koju ti daje netko drugi. Mislim, ja sam tu došla s tatom, autom punim stvari, trebala su nam dva i pol sata. Najlakše. Zamisli nekog tko je prošao svašta i onda čuje „glup si, lijen si, ništa ne znaš sam, kako to nisi znao“. Pa mislim, nisam znao. Je l' ti znaš kako ide *dichiarazione dei redditi* u Italiji? Ajde probaj, pa mi onda reci da sam glupa. Mislim, sad reagiram i ljutim se. Zbog toga „a kako to ne znaš?“. Ne znam, uči me umjesto toga da me osuđuješ. A vjerujem da te osobe to doživljavaju svaki dan. Na svakoj razini.
- S:** Dobro. Imam dojam da je tvoj izbor da se baviš svojim tijelom kroz cirkuske vještine, kroz *outdoor* aktivnosti, *passion*, ali pretpostavljam da je isto povezan s nekim procesom oslobađanja nečega što možda, ne znam, netko kanalizira više kroz jezik, ili kroz pisanje, ili kroz neke druge... Sad pretpostavljam, možda sam u krivu, no čini mi se da su te neke tjelesne prakse najbolji način za *embodiment*, u smislu, stvarne materijalizacije, odnosno utjelovljenja ili spajanja tvojih emocionalnih, psihofizičkih, energetskih razina s tvojim tijelom. Znači, iskustveno, na neki način kataliziraju neka iskustva u procesu manifestacije.
- M:** Cijeli sam život bila osoba koja se ima potrebu kretati, nešto raditi. U smislu, teško mi je sjesti na ručak tri sata. To je najteža stvar u Hrvatskoj. Sjesti za stol. Sjediti satima. I u smislu, um mi funkcionira kroz tijelo, ne znam kako da to kažem. I to sve nešto gledam na drugima, način na koji osoba hoda, gestikulira, sjedi... Meni je to jezik, koji ja koristim i koji drugi koriste svjesno ili nesvjesno.
- S:** U tom kontekstu kažeš, to mi je predivno, da ti kroz tijelo koristiš um, a jesi li primijetila da su neki specifični tjelesni prostori rezervoari snage...

M: U smislu, *part of the body*?

S: Da, mislim, *part of the body*. Ili čisto simbolički, gdje bi to osjetila somatski, ajmo to tako reći.

M: Pa sigurno ovo disanje. Ja se penjem na osam metara, pa pitaš, kako imaš zraka. A ja mislim da najdublje dišem kad sam gore. I to u planinama, šta nije *scientifically* točno, što se više penješ, to manje kisika ima, ali... *Ok*, ja ne idem na 8000 metara na Everestu, ali imam osjećaj da mogu duboko disati. I ponekad, na svili, pogotovo jer zatvorim oči kad to radim, mislim da još više osjećam ovo mjesto kroz vid, nego kroz tijelo. I još nešto sam otkrila, najbolja prijateljica u Italiji studirala je *educazione fisica*, a sad radi *metodo feldenkrais*, i sve te... Ona je duboko u tome. I ona me naučila *how to make your muscles breathe*.

Nažalost, morala sam to promijeniti zbog bolesti. Prvo sam 2019. imala jednu nesreću biciklom, onda sam završila u bolnici zbog ciste, pa zatim cijela ta endometrioza. Tijelo mi je slalo neke signale. Morala sam promijeniti svoj odnos s tijelom. I to mi je bilo teže od sveg drugog što sam doživjela. Zato što sam uvijek imala ful dobar odnos sa svojim tijelom, i odjednom mi je nešto vanjsko govorilo da to moram promijeniti.

S: Bi li rekla da su se te traume nakupljale u reproduktivnom sustavu?

M: Da.

S: Jer je to baš učestalo. S kim god sam razgovarala, a i kod sebe to osjećam... Somatski, to je povezano. Taj reproduktivni sustav i glava i emocije.

M: Mislim, i dalje *I am full of physical resources*, u smislu, tad su mi rekli da ne mogu na svilu, ajde sad se smiri malo zato što postoji rizik da se nešto okrene, i onda ti je gotovo.

S: U smislu da...?

M: U smislu, *your tubes will turn and you will not be able to have children anymore or your ciste će puknuti i onda ćeš opet u bolnicu*. Kužiš, dali su mi neke scenarije koji su me dosta prestrašili i bilo je bolno, ali dosta sam brzo našla neke druge načine na koje mogu raditi sa svojim tijelom. Ove sam dvije godine jako puno planinarila. To nikad nisam radila jer kao ništa ne znam, neću niti tražit i radit ću to kad dođem u Italiju. Ne, sad sam rekla, *ok Stela, Nino, Marin, sutra, 8 ujutro idemo tu, tu i...* Ja sam bila vodič u Hrvatskoj, di idemo, što radimo. I onda ta Aurora je počela isto tijekom korone, to smo radili kad smo bili u Trstu uživo i onda *online. Un'ora di ginnastica*. Znači, ništa zahtjevno, ali razgovori koje sam imala sa svojim tijelom tih sat vremena bili su... Ja, kompjuter, kamera i nešto smo morali s gornjim tijelom ići dolje i opustiti se. I onda me gleda i kaže „što ti imaš u toj glavi da je tako teška? Opusti glavu”. Ja sam bila ovako. I tako da, počela sam se baviti jogom, što mi je uvijek bilo užasno dosadno. Ali našla sam neke druge metode kako dalje, to, pustiti da moje tijelo, moji mišići dišu... A to je bio ful *personal* proces. U smislu da nisam imala toliko potrebe te stvari podijeliti s ljudima zato što sam ful razgovarala sama sa sobom. Što inače ne radim, mislim, inače razgovaram s drugima. A sve vezano za moje tijelo, i sve ovo što pričam, bio je ful razgovor sa samom sobom, što nije uobičajeno...

S: Možda polako da *wrap up*amo. Htjela sam te još pitati da mi kažeš što u ovom trenutku osjećaš da, što vidiš, što želiš, što možeš imenovati kao nešto što bi htjela otpustiti i na to mjesto prizvati nešto drugo?

M: Da, kad si mi poslala *mail*, prvo sam rekla da ne znam, možda nisam razumjela pitanje. Prevela sam ga preko Google Translatea i onda skužila da sam razumjela.

/smijeh/

62

Da, ali mi je ful teško odgovoriti. Ja bih se samo punila stvarima. Kao, samo bih još stvari uzela sa sobom i, mislim, to nije samo figurativno, nego i *I am an accumulator*. Nino me stalno pita „zašto to čuvaš?”.

S: A čuvaš li stvari s terena?

M: To ne. To mi se čini *appropriation of* nečega što nije moje. Mislim, imam puno prijatelja koji su na terenu radili i izložbe s tim primjercima. Papiri, *cables*, mobiteli. Meni je to... Znam da su te osobe to tamo ostavile s razlogom i da mi neće zamjeriti ako to uzmem, ali meni je to *reappropriation*, ne želim to raditi. Ali sam, kad bi mi nešto poklonili, ma glupe stvari, tipa, ne znam, upaljač *that had the shape of a bullet*, to bih čuvala. Tak da, te stvari čuvam. Puno pišem, pa tako držim sa sobom nešto. Ali ne, to što vidim na terenu ili što nađem dok hodam...

S: Dobro, ajmo se vratiti na to što bi otpustila, a što na to mjesto prizvala? Mislim, ne forsiram da moraš, mislim odgovaraš mi, već si odgovorila, ali taman smo skrenule na ovu stranputicu. Mislim, zanimljivo mi je to, ako ti netko da priliku da nešto pustiš, nisam još nikoga čula da ne bi baš ništa pustio. *smijeh* Ali dobro, *ok*, to mi je jako zanimljivo...

M: Mislim da mi nismo neka kutija određenog kapaciteta. Možemo se puniti zauvijek. Nije da, ako sad nešto uzimamo u sebe, imamo manje prostora za neke druge stvari. Te će se druge stvari promijeniti, ali sigurno... I to je isto u kontekstu ovog što sam rekla da me nije strah patiti, ne bojim se loših stvari u životu, cijenim ih i tako se bolje upoznajem. Ne bih pustila ni te stvari. Ne, stvarno ne znam. Htjela bih naučiti kako na početku ne uzimati toliko. Neke stvari pustiti prije nego što uđu u mene. Ne znam kako to objasniti. *Sometimes out of enthusiasm, I think everything is important and everything will be useful, everything will be part of me, but maybe some things are not in that moment, in that place useful for me*. Možda to. Htjela bih učiti kako neke stvari pustiti da idu, a da se ja ne uključim. Malo sam *control freak*.

S: Pa mislim, svi patimo od toga. Mislim, svi. Prijateljica mi je jednom davno rekla „ne brini, svijet će nastaviti postojati i bez tebe”.

M: Pa, to da. Da, ne moramo mi uvijek sve... Mislim da je Hrvatskoj to isto problem. Stvarno, ima malo ljudi koji se bave nekim stvarima. I dalje smo osobe koje žive 24 sata dnevno, koje imaju druge osobe, *passion*, aktivnosti, obveze... To je ovdje problem. Puno je ljudi otišlo iz zemlje. Drugi sam dan počistila te Telegram *conversation*. Vidjela sam *conversation* organizacije, *chats* s ljudima koje ja tu više ne vidim, otišli su. Problem je u tome što sve preuzimamo na sebe zato što mislimo da nema tko. A možda bi, ako bismo mi ponekad nešto pustile, netko drugi to preuzeo. Samo se bojim da to nitko neće.

S: Hvala ti mila.

S: Zamolila sam vas da mi donesete jedan artefakt koji na neki način govori o vezi s ljudima, zajednicama, o pokretu i vama kao heroinama, barem iz mojeg pogleda. Zašto si izabrala taj rad, što on za tebe znači?

AD: Izabrala sam taj rad jer me povezuje s jednom djevojčicom. Nisam zapravo sigurna ni koliko ima godina, ali sigurno više od 10. To je vjerojatno bilo među nekim prvim neposrednim odnosima s populacijom, s ljudima u pokretu, prije pet godina u Grčkoj. Taman neki ljetni period. Znači, da, prije pet godina. Kada smo u organizaciji *Are You Syrious?* otišli na granicu Grčke i Makedonije, nakon zatvaranja i evakuacije Idomeni i hrpe nekih parazitskih kampova uzduž grčkih autocesta. Bili smo u jednom vojnom logoru, gradili, podizali jednu školu. Ne baš školu, jedan zamjenski kulturni centar koji je postojao u Idomeniju u tom kampu Xerso. I tu smo shvatili kako su ustvari isprepleteni odnosi u migrantskim politikama. Proveli smo ondje tjedan dana, gradili i provodili puno vremena s djecom. To je bio lipanj 2016. Temperature su bile blizu 40, tako da smo doslovce skapavali. I to u razdoblje ramazana i posta. Tako da su neki pojedinci koji su odlučili pomagati zapravo prekidali taj post da bi nam uopće mogli pomoći s bilo kakvim gradbenim aktivnostima. A uz sve to pokušavali smo uspostaviti i školski program. Prošlo je tih nekih 7, 8 ili 10 dana, i kad smo odlazili kući i vraćali se za Zagreb, onda je ta mala djevojčica, zove se Awaz, što znači glas, samo dotrčala i donijela par tih dječjih crteža. Bila sam totalno iznenađena kako je ona nacrtala sve te neke detalje iz našeg života. Točno prepoznajem taj prozor na toj sklepanoj školici, pa neki znak na kojem je ispisano Xerso. Trebalo mi je ipak neko vrijeme da uopće shvatim tko je tko na slici. Recimo, tamo je jedna kolegica Karolina, koja ima divnu plavu kosu, zatim ljudi s alatima koji nešto šarafe (mala Awaz koja mi dodaje šarafe, Matija s pundicom na glavi i ja s bušilicom). Taj mi je crtež sad važan jer se ta djevojčica stvarno bila nekako vezala za nas. Imala je negdje 10, 11 godina. I tek sam poslije, u Zagrebu, ne znam točno kad, pokazala te crteže svojoj majci, koja je bila profesorica i muzejska pedagoginja. Majka je pogledala taj crtež i rekla da je to crtež predškolarke. To me baš potreslo. Mislim, bili smo svjesni da djeca koja su već nekoliko godina na ruti zaostaju u školi... No, možda je ona namjerno crtala kao djevojčica koja još nije krenula u školu da bi sakrila svoju dob, kao i mnoge druge osobe u pokretu. Tako da, baš sam vezana za taj crtež. Postoji još nekolicina predmeta koje smo sačuvali s tog puta ili s drugih, ali to mi je baš bilo važno zbog te...

S: Je li čuvaš te predmete?

AD: Da, nešto je kod Matije, nešto je kod mene. Kako smo stalno mijenjali domove i kuće, većina je stvari ostala kod Matije. Ali, na kraju se uspiju pronaći. Ima još jedan dječji crtež, koji pokazuje neku malo drugačiju scenu, s jednim kontejnerom, ali taj je Matijin, nažalost nije još uokviren, ali sredit ćemo.

Ukratko, nakon mnogo sam godina uokvirila taj crtež. Na ovoj smo fotografiji Awaz u ja. Trudili smo se dokumentirati što je više moguće, snimali dok nikoga nije bilo. Tako sam snimila sebe i Awaz. Tu sam fotografiju imala dugo na zidu u svim tim nekim podstanarskim stanovima.

S: A jedna djevojčica je ona?

AD: To je ona. Sve te djevojčice, to je sve ona. Znači, ovo je Awaz koja je nacrtala... I Ovo je Awaz, drži šarafe i dodaje ih Matiji, s pundicom, i tu sam ja, vidiš, naočalice. Točno pamtim sve te detalje, kako se tu prolila boja, koje su to točno bile piture, te dječake koji gledaju kroz taj školski prozor, ovo je jedan veliki Xerso znak... pogledaj, molim te, Karolinu s tim lijepim žutim lasima. Ovo sam ja ispisala naša imena. Sad mi je malo žao, ali dobro, da se zna.

S: Lijepa djevojčica. A što je za tebe značio taj čin stavljanja tog rada u okvir, tog poklona, odnosno, tih fotografija?

AD: Ponajprije, bilo je važno da se slučajno opet negdje ne zametne. Riječ je o važnoj uspomeni. Roditelji vole uokviriti crteže svojih mališana, otiske ruku, stopala, štogod. Bilo mi je važno to sačuvati. I zapravo mi je žao što u tom trenutku nisam uokvirila i Matijin crtež. Kad je radio na svojem prvom dokumentarcu, Matija je nazvao film Awaz po toj djevojčici. Tako da je odnos očito bio jak i za njega. Bilo je i druge djece, ali je taj dan, taj odlazak bio izrazito težak jer je ona dotrčala s tim crtežima koje je nacrtala ne znam kad... Mi smo uglavnom fizički radili, djeca su pomagala oko nekakvih tkanina, nešto što smo razapinjali na sjenila, na neku kontrukciju uz tu školu i nismo mislili na crtanje. Doduše, bilo je nekih teških trenutaka s nekim... bilo je djece s posebnim potrebama...

S: Znači, taj trenutak kad ti djevojčica prilazi i predaje crtež, što bi sebi iz današnjeg konteksta rekla? Te neke 2016., nakon pet godina, nakon svega što se dogodilo, koju bi si poruku poslala u odnosu na ono što se događalo? Ili na ono što si doživjela u međuvremenu, ili na cijelo to razdoblje koje si preživjela od tad do danas? Što bi rekla Ani Dani?

AD: Moram još nešto spomenuti. Tih zadnjih par dana, pogotovo taj posljednji dan, bili su izrazito teški i zbog nekih naših razmirica unutar tima. Stanje je bilo jako loše, izgledalo je kao da će prsnuti. Ali svi smo zapravo imali te emotivne trenutke s djecom, jednostavno su nas opkolila. Bilo je tu još i nekih krađa, baš je bilo, onako, *wow*. I ne znam, nekako bih... Ne znam bih li možda uspostavila neki ozbiljniji kontakt s njezinom majkom. Pamtim samo da mama nije željela ostati u Hrvatskoj, već ići u Njemačku. Vjerojatno bih zapravo voljela zadržati nekakav kontakt. Željela bih je vidjeti kako raste. Zato što je sigurno u pubertetu, u ne znam točno kojoj zemlji. To ti vjerojatno nisam spomenula. Bilo je to 2016., a 2017. smo ponovno bili u Grčkoj, skroz do Lesbosa, i vraćali se tim krajem, pokušali zapravo ponovo dokumentirati neka nama važna stara mjesta. I zapravo, bili smo na jednoj od tih, kao, velikih EKO postaja, benzinskih postaja... I žene koje su radile za blagajnama zapravo su prepoznale Matiju i mene. Jednostavno nisam mogla vjerovati da su nas prepoznale. Mislim, možeš misliti koji je to bio kaos tih tjedana. I onda su nam ispričale divne stvari o mnogim ljudima koji su otvorili kebabdžinice u Dublinu, prenijele su nam neke lijepe vijesti i to nam je bilo jako važno. Pogotovo nakon Lesbosa, gdje je bila drastično različita situacija od 2016. iako su granice zapravo bile zatvorene do 2017., 2018. Da, jednom ćemo se valjda vratiti na tu vrlo neobičnu granicu. I upoznali smo neke prekrasne ljude. Ne doduše dok smo radili, nego kasnije na projektima. Jednu mladu djevojku čijeg se pravog imena ne mogu sjetiti jer na Facebooku koristi alias Ero Hafstrom. Riječ je o djevojci koja je uspjela taj vojni logor u kojem smo radili (u kojem se nalazilo otprilike 2000 – 2500 ljudi) zatvoriti tako da je sve obitelji povezala s lokalnim obiteljima u tom dijelu Grčke. Tako da je logor bio prazan kad smo godinu dana poslije bili tamo. Ona je uspjela u tom kraju udomiti...

S: To zvuči nevjerojatno. Fenomenalno.

AD: Organizacija u kojoj radi zove se Omea.

S: Pretpostavljam da je donesena i neka politička odluka. Kao i uvijek, pretpostavljaš da se tu nove obitelji mogu transferirati. Da nije samo stvar ispražnjavanja, nego i punjenja. Vjerojatno je došlo do nekakve prilike da... Fenomenalno je da je uopće postajala takva spona zajednice i...

AD: Da, zapravo taj naš odlazak, djevojčice, naše unutarnje pucanje nakon deset dana na +40 i svega... Mislim, nije samo temperatura bitna, zaboravila sam reći,

unutar tog vojnog logora bile su i neke ozbiljnije kavge, i onda je baš i vojska odlučila po etničkom ključu jer je u kampu bila jedna relativno velika zajednica Jazidija, tristotinjak njih... Bilo je i puno Arapa. Jazidi su se uvijek držali vrlo zatvoreno iako smo u školi imali nekoliko učitelja koji su baš, mislim brat i sestra, neki divni ljudi. No ne znam što se točno događalo, ali razmještali su ih po tim nekim okolnim, također državnim logorima. Ali evo, ta organizacija i ta mala Ero Hafstrom uspjeli su ih spojiti s obiteljima.

S: Pretpostavljam da kad pogledaš te fotografije sebe i Awaz, da te to usidruje u ovaj trenutak, i razmišljaš o njoj, o tome gdje je, kako je, no zanima me, iz te perspektive, znači, možda iz ovog što si prepričala, izazova koji su postojali i unutar vaše grupe, ali i izazova uopće bivanja u logoru 2016. s 2500 ljudi koji... Bi li si danas nešto rekla? Što bi rekla sebi prije pet godina tada u tom kampu? Mislim, možda ne bi ništa rekla. Pogotovo u kontekstu ovoga što mi govoriš da se dogodine taj kamp ispraznio, odnosno, cijela ruta se, na neki način, ispraznila... Je li ti važno sebi poslati neku poruku u prošlost? Tada ili nekada? Jer, imam osjećaj da se, bar iz nekog iskustva, kad su trajale borbe, svašta se tu događa na nekoj psihosomatskoj razini, emocionalnoj razini, energetske... Zato mi je važno da radimo ovo, ta izmjena snage koja je potrebna da bi uopće mogao tako nešto raditi. Da bi mogao zastupati politički rad, ljudski rad, kao neki rad radikalne ljubavi, radikalne skrbi. Da bi mogao zastupati takav rad i imati povjerenja i stvarati povjerenje. No tu ima i golema količina nevidljivog rada, gdje puno toga ostane na razini tebe i djevojčice, tebe i ljudi u toj grupi, tebe i te neposredne okoline, a potpuno je transformativno.

AD: Moja je prva reakcija, sad kad si me pitala što bih rekla sebi, zapravo vrlo sebična i polazi iz tog mjesta na kojem se nalazim, ovog mučenja i želje za majčinstvom. Moja bi prva reakcija bila: „zgrabi djevojčicu!“ Šalim se, ali na neki način, koliko god teško, ostvarila bih neki bliski, prisni odnos s nekim, vezala se, to je jako teško. Imali smo baš bliske odnose i s dvojicom mladića s Lesbosa i oni su sad dobro, ali, samo je taj jedan bliski odnos bio težak.

S: Gdje se to fizički manifestiralo kod tebe? Gdje si osjećala da se ta težina nakuplja, gdje stoji? Ne samo psihosomatski, nego čisto fizički manifestira? Znaš, kad bi tu borbu trebala staviti negdje u tvoje tijelo?

AD: Ne mogu sad točno locirati. Pokušavam se i sjetiti te godine, tad stvarno čovjek ima nekakvu nadnaravnu snagu... Znam da sam baš te godine, a možda se to čak dogodilo prije samog puta u Grčku, mjesecima imala problema s koljenima. Bilo mi je jako teško zakoračiti. Inače uvijek kraljeznica ili taj lumbalni dio. To je isto neka transformirajuća bol koja se premješta. Zapravo, sad sam shvatila, pokušala bih premostiti taj neki strah i ostvariti onda neki pravi, punokrvni, mesnatiji odnos s drugom osobom, pa što god bilo. Pogodilo me što se ti mladići, kad su prešli preko Hrvatske, vjerojatno zbog straha nisu niti javili, nego tek poslije... Tako da, uopće ne znam kakav bi bio osjećaj vidjeti ih na ulici u Zagrebu, ili...

S: Zašto ti je ova borba važna? Zašto si je prepoznala kao onu koju trenutno, i sad to nije samo trenutno, jer, tko poznaje tebe i tvoj rad kao političke aktivistkinje, umjetnice i žene, kao ljudskog bića... Zašto baš ta borba? Kako si je odabrala ili kako je ona tebe odabrala?

AD: Da, da, dobro si to pitala. Mislim, ne želim raditi nekakvo rangiranje ili, nedaj bože, hijerarhije raznoraznih složenih nepravda koje živimo, ali ova mi se činila, jer se time bavim već dugo godina, najnevidljivijom, najnevažnijom istinitom pričom. I zapravo, ono što činimo i unutar samog društva i što činimo nekoj našoj široj zajednici i cijelom prirodnom okruženju, neko rangiranje i odlučivanje da kažemo čiji je život važan, a čiji nije, to je jednostavno neprihvatljivo.

S: Postavljam ti sva pitanja koja postavljam i sebi. To su pitanja koja sigurno nemaju definitivan odgovor, ona su pokušaj razumijevanja i prihvaćanja nekog preobražaja, zato i radim ovo, zato i pitam stvari koje na neki način... baš sam užasno zahvalna za to jer i meni pomaže razumjeti neke stvari. Sigurna sam da su, osim ovih teških trenutaka, postojali i trenuci u kojima si osjetila i neku vrstu pobjede, ushita, radosti... Gdje su se takvi trenutci manifestirali tjelesno? Tipa, kad su se njih dvojica javila da su... Možda to nije taj trenutak, možda je to neki drugi.

AD: Ne znam točno kako su se manifestirali ti neki trenuci radosti, ali primjerice, kad smo se drugi put vratili na Lesbos (to je bio zapravo neki projekt, nekakva znanstvena konferencija, i možda razmak nije bio ni godinu dana). Jedan od naših prijatelja tad je imao velikih problema, nekoliko je puta bio u zatvoru te mu je prijetila deportacija. I uglavnom, sreli smo ih u jednom bivšem skvotu tako što sam ja samo tako ušetala i upoznala tog mladića...

Taj drugi put kad smo se vratili, kao da im se dogodio neki *upgrade* u standardu života. To je bio kao nekakav njujorški loft u koji dođeš, doduše ne izlaziš puno, ali imaš nekakve zanimljive ljuljačke. Bilo mi je toliko nadrealno kako su si zapravo ljudi mogli naći neko novo stanište. Koje nije bilo idealno ili koje možda nije bilo željeno, ali je ipak bilo neko stanište, neki dom. Znaš ono, navikli smo gledati kontejnere, šatore, ovo je isto bila neka derutna, industrijska građevina, ali taj prostor, to je bilo jednostavno *wow*. I ono što je bilo jako nježno od njih, recimo, oni su savršeno kuhali, pogotovo mali Harun. Jednom je donio hranu iz drugog kampa, gdje se ta hrana valjda dijelila, i onda bi on, baš kao za goste, sačuvao najbolji komad mesa. Oni ne bi ništa jeli, sve su najbolje ostavili nama. Bili su pravi domaćini.

S: Gdje si to iskustvo... u njihovu zagrljaju, gdje se to... Kako se to manifestiralo?

AD: Pokušavam se sjetiti, ali se zapravo ne sjećam nekih fizičkih manifestacija. No voljela bih naći te neke fotografije jer stvarno izgledaju kao da smo u nekoj garaži u New Yorku. Ili pamtim taj drugi put i dolazak, oni su jednostavno cijelu noć čekali da dođemo s tim noćnim trajektom. I onda vidiš dvojicu prekrasnih mladića koji lažu o svojim godinama i tek nakon svih tih mjeseci poznavanja shvatiš koja je njihova priča, zbog kojih su razloga nešto utajili... Pamtim to neko ushićenje, što je nevjerojatno jer skupa nismo proveli ni deset dana.

S: A prepričavaš prijateljstvo, možda neko... Tamo gdje je prijateljstvo, u dlanu, u... Kako za koga.

AD: Ali sad kad pričam o tome, osjećam, osim što je ova vrelina okolo, osjećam zapravo žarenje.

S: Što bi otpustila i što bi na to mjesto prizvala u svoj život?

AD: Teško mi je to opisati zato što imam osjećaj da moram otpustiti neke udloge, nekakve krutosti u kojima stojim. A zapravo ih nisam toliko svjesna i ne znam jesam li se sama privezala ili me privezao netko drugi. Ne mogu razumjeti ni od čega se sastoji. Voljela bih prizvati nekakvu lakoću, ono, bivanja. Svaka godina nosi nešto svoje, ali ovih posljednjih šest mjeseci zapravo je bilo prilično puno svega, prilično puno komunikacije, stresa, brzih reakcija i kontinuiranog grča. Tako da, jednostavno, mislim da sam skroz zaboravila što znači opustiti. Tako da, biti u kontinuiranom kontaktu i imati odgovornost za ljude koji su u prolazu, to uopće ne... Ja to recimo u ovom razdoblju života vjerojatno ne bih mogla ili bih pogrešno preuzela jer zapravo ne bih mogla izdržati. S takvim se situacijama puno bolje nosim jedan na jedan, u situaciji ili na terenu, a u ovoj nekakvoj distanciranoj... To jednostavno ne mogu. To smo vidjeli kod tzv. dispečerskih zadataka kroz našu *Slogu*. Jednostavno moram biti u situaciji u kojoj nešto mogu učiniti, koliko god malo to bilo. Ne kažem da se na ovaj način može napraviti malo, jednako ili puno više, nego... Jednostavno, kad postoji ta udaljenost, pucam.

S: Potpuno te razumijem. Kako si se uspjela sastavljati i rastavljati od Lampeduse do 2021.?

AD: Ja nekako sve... uhh. Mislim, moje je nošenje zapravo uvijek zakašnjela reakcija ili nekakvo potiskivanje, to je isto nešto na čemu moram raditi. Zapravo, preopteretim se nekakvim zadacima, ali bez obzira na te loše načine nošenja... Baš pamtim, mislim da je to bilo prvi put kad smo se vratili s Lesbosa, ne znam koliko mi je tjedana trebalo da zapravo... Oni prvi odlasci vjerojatno su bili još stresniji, ali ovo baš pamtim da je bilo dugo. Ali kad čovjek odluči učiniti nešto takvo, zapravo jako puno treba i za samu pripremu, i za potpuni, nekakvi paralelni boravak, to zahtijeva nekoliko života u par mjeseci. Trebalo bi mi dugo da se vratim. To najčešće nije toliko prepoznatljivo ili vidljivo na van. S jedne strane, mislim, imali smo mnoštvo situacija na rubu incidenta, i kao da nas je pratila neka sretna zvijezda. Od prijetnji bombama... Možda, to sam ti sigurno već bila rekla, naravno, vjerojatno i zbog nataložene vlastite traume, takvih terena, ali najteže mi je bilo u Bosni. U Bosni smo bili samo par puta. I taj zadnji put, od toga su prošle već dvije godine, ušuljali smo se kao fol nevini, u taj, kako li se zove, mislim da se zove Borik, počela sam već zaboravljati, moguće da su Borići, zaboravila sam. U Bihaću. Dobro da nismo završili u ćuzi. Ne znam kako smo se izvukli. Zapravo je taj neki stražar prvo primijetio Matiju, a ja sam pokušala nešto snimiti i utrčati, uglavnom, imali smo sreće te smo se nekakvom laganom pričicom izvukli. I to je jedini put kad mi je bilo loše na terenu. Navukla sam neki enterokolitis jer smo jeli u jedinom *migrant friendly* baru u Kladaši. I upoznali tog vlasnika i druge ljude. Kad sam, mjesecima poslije, sreća našu Antoniju iz *Are You Syrious?* i ispričala da taj čovjek (on je Palestinac, otac mu je još u šezdesetima došao u Veliku Kladašu) lijepo zarađuje na migrantima. Pet eura tuširanje...

S: Da, pitanje je kako se nositi sa svim tim. Često razmišljam o tome. Suočavati se sa stalnim nasiljem, s toliko trauma, mislim, to nije sasvim normalno. Nije normalno na mobitel primati fotografije mrtvih ljudi. Nije normalno primati audioporuke ljudi u zbijegu, u neposrednoj opasnosti od deportacije. Ili biti u komunikaciji s obiteljima nestalih i njihovoj potrazi na migrantskoj ruti kroz Balkan. Mislim, to su sve ekstremne situacije... Divim se svakoj osobi koja uspijeva od Lampeduse do Sloge izdržati to vrijeme, ne posustati u toj borbi, u uvjerenju da je to važna tema, da je to ta tema, da su to životi, da su životi ta tema. Osjećam golemu zahvalnost za to. Puno sam razmišljala o tome zašto mi je ova tema važna. Na radnoj superviziji pokušavam si pojasniti moguće razloge. Oni jesu politički, ali su isto tako i vrlo osobni. Kod nekih ljudi postoji strah da bez takve vrste angažmana, potpunog izlaganja, njihovi životi nisu vrijedni. Možda su ovo sad neki ekstremni primjeri, možda nekad mogu biti i puno jednostavniji. Uvijek si od pomoći jer se osjećaš nesigurno, kao da samim tim što jesi, nisi dovoljno vrijedna da dišeš. O tome sam puno razmišljala. Nemam osjećaj da je to moj osnovni motiv, ali mislim da mi je blizak. Politički je ta potraga povezana s pitanjem gdje je moje mjesto u borbi. Koje je moje mjesto u ovoj borbi? Nisam netko tko izvana podržava tu borbu, već netko tko zbog mnogo razloga ima problema sa samovrednovanjem i nerazumijevanjem vlastita položaja. Tko je mene stavio u tu poziciju, tko ima moć i tko mi je dao ili oduzeo neku vrstu moći ili glasa?

AD: Zanimljivo Selma, nisam o tome još nikad na taj način razmišljala. Stvarno bih to trebala s nekim... Ali, recimo, shvaćam to, i sad, s jedne strane... Shvatila sam i neke svoje postupke, glupo zvuči identificiranje, ali pokušaja približavanja tom nekom rubu, tom nekom rubu života... A zapravo, također kreće s nekakvom automarginalizacijom, mislim, ona nije strašna, ali sustavna je i višegodišnja, i sad sam toga svjesnija i baš razmišljam što učiniti s time.

S: Automarginalizacija? Je l' ona povezana s osjećajem marginaliziranosti od strane nečega ili nekoga izvana ili...? Ili je to, na neki način, neka vrsta odabira *to be the underdog*? Kao neka vrsta prkosa ili nekakav bunt.

AD: Nisam sigurna. Jer, s druge strane osjećam te udloge, baš imam osjećaj da sam zatvorena, da zapravo znam da ipak imam snage učiniti nešto više... Jednostavno da su uvjeti takvi da se ne mogu pomaknuti, kao da sam u koferu. Ne možeš pomaknuti prste, i sad je to pitanje. Nije da bih sad nešto mijenjala, ali važno je to osvijestiti i vidjeti zašto i kako dalje s tim. Jer, s jedne strane, *ok*, mi živimo ovim prekarnim životom, u kojem sam pokušavala učiniti nešto da on ne bude toliko prekaran. I jesam, i stvarno sam pokušavala nekoliko godina, pogotovo kad je ova situacija postala strašnija, ali onda shvatim... Da su to još veće udloge nego zapravo taj nekakav...

S: Moramo istrajati. Ne znam da l' opisuješ to, ali taj osjećaj imobilnosti, meni se javlja kao potpuna nemogućnost disanja. Dođeš u godine kad neke stvari počneš shvaćati retrospektivno. Što je rezultiralo čime. Bez žaljenja, puka spoznaja da je ovo jebeno teška borba. I možda je fakat potrebno napraviti upravo ovo o čemu govoriš. Dopustiti sebi da i u toj teškoj borbi barem na trenutak prizoveš malo lakoće.

AD: Baš to. I sad se borim s time, i prolazim tu neku ekstra stvar. Pokušavam i govoriti glasnije, i znaš ono, zapravo vidim tu neku situaciju u kojoj... Doveden si na neku marginu, svjesno, nesvjesno, štogod, i zapravo moraš odlučiti kako ćeš se preklatiti, ali jednostavno nemam hrabrosti da izgovorim toliko toga što moram i imam za izgovoriti. Puno bazičnih stvari, od odnosa s partnerom, odnosa s majkom, jednostavno je kao...

S: Ana, ti si heroina, jebote! Zahvalna sam svemiru što sam te upoznala, što sam upoznala takve žene, takve ljude. Veličanstvena u svakoj svojoj stanici, u svakom spoju koji stvara misao, energiju, emociju. Mislím, čujem te! Ako itko, ti! I sad, kad sam vas poslušala, puno nas, vidim da nas vrlo slične stvari taru... Ne manifestiraju se na isti način, ali nas taru... Reci im, držim ti fige da kažeš sve. Apsolutno sve što želiš izgovoriti. A što želiš sebi poručiti tamo negdje u budućnost? Kako god razumiješ budućnost.

AD: Baš sam o tome, i kad si mi ono davno poslala *mail*, razmišljala. I zapravo je to smiješno jer zvuči malo *cheesy*, ali dvije su nekakve rečenice, u smislu, „ne brini, sve će biti dobro” i „ne brini, nisi pogriješila”.

- S:** Zamolila sam te da počnemo razgovor s tim predmetom, pa te molim da mi ga pokažeš i da mi kažeš zašto si njega odabrala, što ti on znači.
- J:** Radi se o jednoj zlatnoj naušnici i kovanicama. Kovanicama novca kojeg smo nalazili u kampu Dobova, nakon što su izbjeglice ukrpane u autobuse da bi nastavile svoj tegobni put prema Austriji. Ja sam kao volonterka Slovenske filantropije radila u kampu u noćnim smjenama. Nakon njihova odlaska čistili smo šatore, slagali deke i nalazili neke predmete koje su ostavili. Nisam imala srca te predmete baciti u smeće jer su njima nešto značili. Onda sam ih jednostavno sačuvala kao uspomenu na te ljude.
- S:** Čekaj, rekla si naušnica...
- J:** Jedna naušnica, čak mislim da nije ni zlatna, ali nekome je vjerojatno nešto značila. Kovanice iz Turske, Egipta, Sirije, Rusije, Bosne, Srbije... mislim da je to to.
- S:** A što za tebe znači nositi uspomenu na te ljude?
- J:** Jako puno. Zato što... to je jako teško objasniti. Ali, jednostavno nosim uspomenu na njih zato što sam bila jedan dio njihova puta. To su ljudi koji su izbjegli iz rata. Mislim da sam na njihovu putu prema nekom boljem životu bila jedna točka svjetlosti. To su uspomene koje ću nositi cijeli život. Zapravo, cijeli život svjedočimo ratovima i tragedijama koji se događaju u svijetu i oko nas. Razmišljala sam neki dan o tome kako ćemo razgovarati i zašto sam osoba kakva jesam.

Ne znam u koji sam razred išla, ali sjećam se da je to bio niži razred osnovne škole. Tad se dosta govorilo o ratu u Vijetnamu, u školi smo skupljali financijsku pomoć i mene je to strašno boljelo. To je bio moj prvi susret s ratnim stradanjima u svijetu, a još sam bila dijete. Susret s tim ratom ostavio je dubok trag u meni. Moj djetinji susret s razaranjima i patnjom rezultirao je time da sam uvijek imala empatiju prema ljudima kojima je bila potrebna pomoć. Kao dijete sam većinom zbog toga patila jer nisam mogla pružati konkretnu pomoć. Prva prilika da dokažem kakva sam osoba, odnosno da izrazim tu svoju empatiju i aktivnije pružim pomoć, bio je Domovinski rat. Bila sam mlada majka, moje je dijete onda imalo godinu ili dvije i mogla sam pomoći samo u okviru mogućnosti koje sam tad imala... Zapravo sam govorila da svatko od nas može pridonijeti tako da svojim znanjem i sposobnostima radi za pomoć Hrvatskoj.

U jednom samačkom hotelu u Zaprešiću bile su smještene izbjeglice iz Iloka i Vukovara. Nekoliko žena i ja smo se samoorganizirale bez ikakve krovne organizacije. Odlazile smo tamo, nosile humanitarnu pomoć, pitale što im treba. Vidjela sam da su te žene dosta frustrirane i nesretne, da su ta djeca izgubljena pored njih. Muževi i očevi većinom su bili na ratištu, ako neki nisu već poginuli. Htjela sam tim ženama osigurati neki trenutak odmora od svega toga, pa sam dva puta tjedno s djecom održavala radionice keramike. Vodila sam i svoju kćer Justinu da i ona razvije suosjećanje i solidarnost. Živjeli su u teškim uvjetima, smješteni u malim sobicama, pomagale smo tako da smo njihov veš nosile svojim kućama da ih rasteretimo barem nekog djela njihovih obveza. U to sam doba imala svoju malu proizvodnju pletenine pa sam svakom djetetu iz tog hotela isplela kpicu kao poklon za Sv. Nikolu. Istodobno sam plela kape za naše borce na ratištima. Ne mogu sad uzeti pušku i ići u rat, po uvjerenju sam pacifist, ali sam mogla pomoći na taj način, pa sam to i radila. Evo, tu bi moja priča o Domovinskom ratu i mojoj pomoći mogla završiti.

E onda sam... počela pratiti... ne možeš početi pratiti, nego si jednostavno bombardiran vijestima iz svijeta i onime što se događa. Počeo je rat u Siriji. U Zaprešiću je bilo organizirano skupljanje deka za izbjeglice. To je bio moj prvi susret s pomaganjem ljudima u Siriji. Ta pomoć nije bila organizirana pa je na neki način i zamrla.

Onda su se 2015. pojavile prve izbjeglice u Zagrebu, i to na Glavnom kolodvoru. Za par su se dana pojavile i na Harmici, na graničnom prijelazu Hrvatske i Slovenije. Kad sam to saznala, otišla sam u trgovinu i kupovala sokove, mlijeko i higijenske potrepštine u malim pakiranjima. Sve sam to odnijela u zaprešićki Crveni križ. Prijavila sam se kao volonterka, međutim nikad me nitko nije nazvao da me aktivira. Kasnije sam čula priče, ali, srećom, na svaki sam artikl napisala da je humanitaran. Nadam se da je otišao u prave ruke. I onda sam krenula sama. U tom sam trenutku razmišljala kako mogu pridonijeti. Hranom. Po cijele sam dane pekla štrudle od sira i gomilala ih da bismo, kad bi moja prijateljica došla s posla, otišle navečer na granicu i tu hranu podijelile ljudima. Imala sam neko vrijeme trgovinu rubljem, čarapama, odjećom, koja više nije radila. Ostalo je robe, pa sam i to dijelila ljudima. Kad sam prvi put došla na Harmicu, dogodilo se nešto prekrasno. Ljudi iz okolnih sela, ljudi iz Zaprešića, svi su hrlili tamo s punim prtljažnicima pomoći i dijelili je tim ljudima. Granica je bila zatvorena nekih 5 dana, ne znam sad točno koliko dugo. Uglavnom, svakog sam dana bila tamo. Nosila hranu i odjeću, imala strahovitu potrebu te ljude grliti, dati im podršku, što su oni vrlo rado prihvatili. To je bio moment kad su ti ljudi bili prihvaćeni. Danas vidimo da nisu. To je isto jedan dio tuge koju nosim u srcu. U međuvremenu je osnovana organizacija *Are You Syrious?*, koja je skupljala humanitarnu pomoć koju je trebalo prevesti u Dobovu, gdje je bilo izbjeglica. S obzirom na to da je granica u Harmici bila zatvorena, moj suprug i ja smo pomoć koju su volonteri iz *Are You Syrious?* skupljali po Zagrebu vozili po noći preko lokalne granice Rakovec (samo za lokalno stanovništvo) do Dobove da bi je predali tamošnjim slovenskim volonterima. Bila sam fascinirana time koliko se ljudi koji se nisu nikad vidjeli niti poznavali povezalo radi pomoći potrebitima.

Kad se otvorio granični prijelaz na Harmici, po dogovoru Hrvatske i Slovenije jedan je dio ljudi iz izbjegličkog kampa u Slavonskom Brodu vlakom dolazio u Ključ Brdovečki, da bi prešao u Sloveniju preko prijelaza na rijeci Sutli. To je bio zeleni prijelaz, ne službeni prijelaz, nego samo za tamošnje stanovnike koji na granici imaju svoja poljoprivredna dobra. S nama, samoorganiziranim volonterima, bio je i *Are You Syrious?*, a priključio nam se i španjolski *Remar*, koji u Harmici ima svoju kuću i koji je ljudima na granici dijelio tople obroke dok su čekali da se granični prijelaz Harmica otvori. Nas nekoliko volontera je kod kuće radilo sendviče, skupljalo hranu od ljudi, nosilo je na granicu, dočekivalo ljude s vlaka. Naravno, već nas je onda policija, koja je s nama bila na zelenom prijelazu kraj Sutle, onemogućavala, pa smo se morali nadmudrivati. Nekad smo uspjeli, nekad nismo.

I to je dio borbe o kojoj pričamo. Bilo mi je totalno apsurdno da policija, ako nam je već dopustila da pomažemo tako da dijelimo hranu i tople napitke (jer se sve to događalo preko noći u jesensko doba, kad je bilo jako hladno, maglovito, noći su bile jako ružne), da nas onda onemogućuje. Mogli smo im to dati samo dok su u pokretu, dok su se u koloni kretali prema mostu preko Sutle, nisu se smjeli zaustavljati. Dakle, morali smo imati strategiju. Nakon iskrcavanja u Ključu Brdovečkom trebalo im je 10-tak minuta od željezničke stanice do zelenog prijelaza na kojem smo se nalazili. Ako nismo imali već ranije pripremljene sendviče, slagali smo ih na improviziranim stolovima, točili čaj da bi im to na vrlo otežan način dijelili. Vidjeli smo da ljudi dolaze bosim nogama, bez jakne, bilo im je hladno. Organizirali smo se pa smo skupili jakne, kape,

rukavice, obuću. Policija nam nije dala da to dijelimo, smjeli smo im davati samo hranu, i to u pokretu, nisu se smjeli zaustavljati.

Nekako smo se onda dosjetili, svatko od volontera je sebi stavio kapu na glavu pa smo trčali za njima, ubacivali se među njih, skidali svoje kape i rukavice da im damo. Kutije s odjećom sakrili smo ispod stolova na kojima smo radili sendviče. Policajci na prijelazu imali su kontejner. Jedna moja prijateljica aktivistica odvušla bi ih u taj kontejner da im odvрати pozornost da bismo uzeli te kutije s odjećom. Kad je kolona već prošla, krenuli smo za njima preko mosta u kukuruz, misleći da ćemo im ipak uspjeti dati toplu obuću i odjeću, međutim, jedan dio puta već smo prošli kad su na slovenskoj strani zasvijetlili reflektori. Vidjeli smo oklopna bojna kola i na slovenskom jeziku preko megafona čuli da se ne smijemo približavati. S obzirom na to da smo neovlašteno ušli na slovenski teritorij, okrenuli smo se i otišli. Na početku kolone nalazili su se vrlo snažni momci, koji su se okrenuli, te je to bio znak da i mi s kraja kolone moramo natrag.

Vratila sam se na hrvatski dio prijelaza, kaže mi prijateljica Mojca: „Seka, ti nisi normalna! Kako si se usudila ići tamo?” Odgovorila sam joj: „Pa zašto ne? Mojca, i ti bi, ali doma imaš malu djecu. Ja te razumijem, moja Justina je odrasla.” Shvatila sam o čemu se radi, ona se bojala, ja nisam. Nisam razmišljala o posljedicama.

- S:** A kad smo kod posljedica, iz vlastita iskustva, ali i onog što vidim kod drugih... Govorila si o iskustvu prvog susreta, prve borbe s društvenom nepravdom globalnih razmjera, okupaciji Vijetnama. Spominjala si rat na Balkanu kad si bila mlada mama. Sad spominješ nastavak jednog izvanrednog stanja s kriminalizacijom slobode kretanja i onda kriminalizacijom solidarnosti. Kako si u društvenim odnosima i intimno uspjela preživjeti sve to da te ne skrši, da u potpunosti ne zatrese tvoje temelje i shvaćanje smisla i svrhe života ili da ne odabereš skrenuti pogled na drugu stranu?
- J:** Pa upravo zbog toga što nisam okrenula glavu i uskratila bilo kakvu pomoć, bio to samo zagrljaj ili riječ podrške, vidjela sam da je to palo ondje gdje treba i da sam u jednom trenutku nekome bila nešto lijepo i ljudsko na njegovu tragičnom putu. U kampu smo se sukobljavali s policijom i vojskom. Nikad se toga nisam bojala. Što mi se može dogoditi? Mogu me deportirati iz Slovenije u Hrvatsku. Bila sam spremna na to. Nisam imala potrebu zaštititi sebe. Pred kraj rada kampa, kad je stvarno strašno puno izbjeglica stizalo u Europu, tad su ih počeli... ne znam kako po ostalim kampovima, ali u Dobovi su ih počeli dijeliti po zemljama iz kojih dolaze...
- S:** Rasno su ih profilirali.
- J:** Da, to je bio jako dugotrajan proces. Ljude su doslovce stavljali iza ograde kao životinje u kaveze, što nikako nisam mogla prihvatiti. To je ta bol koju sam emotivno teško proživljavala. Moje su smjene bile sve bolnije, ali nisam ostajala kod kuće jer sam osjetila da sam tad još potrebija tim ljudima. Dobro se sjećam jedne situacije kad su u šator stavili jako puno ljudi, koji se nisu smjeli kretati po kampu. Dakle, smjeli su otići samo na WC uz pratnju volontera. Hrana i voda im se nisu dijelile sve dok se ne bi registrirali. Ako vam u jednoj noći dođe 1500 – 2000 ljudi, ta registracija strahovito sporo traje jer neki nemaju dokumente i uz pomoć prevoditelja moraju pričati o sebi, o zemlji iz koje dolazi da bi se utvrdilo odakle su. To je trajalo. Izvan ograde bile su poslagane palete s vodom, ta se voda nije smjela dijeliti. Bila sam revoltirana zbog toga. Organizirala sam se s jednom volonterkom, rekla sam da ću preskočiti ogradu, ući unutra, a ona će mi dodavati vodu. Čekale smo, naravno, trenutak kad je

policija okrenuta i kad nas ne vidi. Nisam se bojala upravo zato što mi je bilo važnije da ljudima dam vodu, nego da mislim na zabrane. Naravno da me je policija vidjela, ali nisu mogli doći do mene jer sam bila okružena masom ljudi, samo su mi dovikivali da moram izaći, rekla sam da ću izaći kad im podijelim vodu. Onda su digli ruke od mene.

- S:** Kako se nosiš s tom količinom tuge, boli i nasilja kojem si tad svjedočila? Svaka od vas nosi taj jedan biljeg, iskustvo, trag strašne tuge, boli i pozljede. Neke okrutnosti koja dolazi iz nasilja koje je u nekom smislu, političkom i humanom, apsolutno neopravdano. Ako postoji jedan čovjek, a tu postoji bočica vode pored njega...
- J:** Tri metra od njega...
- S:** Nema tog argumenta koji bi to mogao braniti. Zanima me jesi li primijetila da se to negdje akumuliralo u tebi?
- J:** Jesam, jesam. Itekako.
- S:** Gdje? Kako si se s time nosila? Imaš li neke prakse koje ti pomažu da to liječiš, da to iscjeljuješ?
- J:** Jako teško sam se s time nosila. S obzirom na to da sam od početka Balkanske rute pa sve do danas u tom poslu. Okružena sam ljudima koji su ili u pokretu ili su ostali ovdje u Zagrebu, imaju azil. Upoznata sam s njihovim sudbinama, prolazim njihove boli, njihove traume. Nekad ih nosim predugo u sebi pa ih pokušavam reciklirati tako da im pomognem da smanje tu traumu. Počelo mi se događati, s obzirom na to da sam izgubila teren kad je kamp zatvoren, da mi to djelovanje nedostaje. Liječila sam se dok sam radila u kampu. Da, oni su u tom momentu bili u kampu, pomogla sam im i otišli su negdje gdje je njihov život bolji. Našli su neki put. Barem se tome nadam. Ne znam kako danas žive, nisam im znala ni imena. Danas ljudi s kojima radim... većinom su to žene, znam njihove sudbine, znam im djecu, imena, znam dobar dio toga što su proživjele. Izbjeglička kriza u Bosni na mene djeluje strahovito emotivno. Svi znamo što se tamo događa. To je zapravo granica ispred bedema koje je Europa podigla. To su nevidljivi ljudi. Znala sam govoriti da ti ljudi imaju samo nas, nemaju nikog drugog. Mislim da bi UNHCR ili tko god riješio humanitarnu krizu na bosanskoj granici unutar 24 sata dizanjem šatora, sanitarnih čvorova, punktova za kuhinju, liječničku pomoć i humaniji boravak... Ne znam zašto se to ne radi.
- S:** Tamo ima kampova, ali to su baš logori.
- J:** Da, baš logori. Ne znam zašto se tome ne pristupi humanije. Zapravo, kad malo bolje razmislim, ne mogu tu ništa promijeniti, samo mogu pomoći, pomažem tako da... ne volim to govoriti, Selma. Šaljem novac. Ti si sad prva osoba kojoj sam to rekla. Šaljem jednoj našoj volonterki, koja je tamo na terenu, da od tog novca nahrani ljudi koliko može. Nađem se za svojim stolom u toplom domu i jedem svoj obrok. I sjetim se da postoje ljudi koji nemaju ništa od toga, koji su izloženi hladnoći, noću nemaju krova nad glavom. Imaju mokru deku, nemaju hranu ni minimalne higijenske uvjete. Kako se s tim nositi? Pa nitko nas ne pita kako se s tim nosimo. Jednom sam dobila superviziju preko Centra za mirovne studije jer me Tea Vidović kao članicu kolektiva Žene ženama upitala bi li bilo dobro da imamo nekakav psihološki *support* za žene koje su u kolektivu. Rekla sam da treba, ali treba i meni. Nisam mogla staviti žlicu u usta, a da mi suza ne krene. Stvarno sam bila totalno potonula, nisam dobivala nikakvu psihološku pomoć. Samoinicijativno, zbog velike želje i potrebe, ostala sam među tim ljudima. I dok god dišem i dok mogu, pomagat ću. Snagu nalazim u povratnim informacijama žena u kolektivu Žene ženama. Imam još jedna artefakt, kako ti kažeš. Materijalno

nemam ništa, ali imam ono što radim. To je zapravo sve u mojoj glavi, to su moja sjećanja i događaji koje sam s njima proživjela. Ne znam što bih sad izdvojila.

Ima jedna situacija vezana za jednu osobu, mladu ženu iz Irana za koju sam se strahovito vezala jer sam njezinu tragičnu priču upoznala prije nego nju samu. Ta me priča užasno zaboljela. Znala sam da će kad-tad završiti u kolektivu Žene ženama i bila sam spremna za nju. Sve što sam htjela jest zagrliti je. To se, srećom, dogodilo. Imam s njom neku posebnu poveznicu, još nisam otkrila zašto. Na jednom zajedničkom rođendanskom druženju jedne naše članice primijetila sam da se ta žena dosta izolirala i da nije dobro. Govori samo perzijski, komunikacija je otežana. Drugi dan nakon druženja poslala sam joj poruku. Hoćeš da pročitam?

„Draga Titi, jučer sam vidjela da si uznemirena. Znam da ti je teško, da imaš puno tuge u srcu. Potrebno je vrijeme da zacijeliš svoje rane, korak po korak. Iz dana u dan bit će manje tuge za tebe. Imaš pravo pobijediti tugu. Vidim da si hrabra žena i majka. Sjeti se koliko je tvoja kćer bila jučer sretna. Neka tuga i bol ostanu iza vas. Znam da teško podnosiš neizvjesnost čekajući azil. Moraš vjerovati da će sve biti dobro. Mi smo uz tebe, nećemo te dati. Ako mogu pomoći, na bilo koji način, piši mi, nisi sama.”

Treba istaknuti da joj pišem na hrvatskom i preko *translatora* prevodim na perzijski jer ona ne razumije nijedan drugi jezik. Dakle, da barem dio mojih misli stigne do nje, da ih ona može razumjeti.

Ona odgovara: „Draga prijateljice, zahvaljujem Bogu što je bio na putu meni i mojoj djeci i tvome velikom srcu.”

Opet odgovaram: „Ako mogu pomoći da se osmijeh vrati na tvoje lice, piši mi.”

Ona odgovara: „Time što si uz nas, ne samo da mi izmamiš osmijeh na lice već mi daruješ i ljepotu. I zato te volim.”

Opet se ja njoj obraćam: „Znam da je život mnogima težak. Ali, molim te, vjeruj da će doći dan kad ćeš se samo sjećati svega što ti se događalo. Bila si na putu hrabrosti i doći ćeš do slobode i mira. Čvrsto u to vjerujem.”

„Jasenka, puno sam patila i ništa me više ne veseli.”

Ona je zaista bila loše.

„Draga, razumijem tvoju situaciju. Ima teških dana, kad mislimo da je sve gotovo i da nema nade za nas. Tvoja situacija nije dobra, svjesna sam toga. Misli o pozitivnim stvarima. Previše si patila. Gotovo je. Jedan perzijski pjesnik je rekao: „Rane su mjesta kroz koja svjetlost ulazi u nas.”

„Ali ne mogu više. Umorna sam. Lako je govoriti lijepe riječi, ali ne mogu se više boriti. Umorna sam.” Ta se žena zaista napatila, Selma.

Ja joj odgovaram: „Dopusti sebi da se odmoriš. Danas plači. Sutra malo manje. Moraš se odmoriti. Sad se tako osjećaš, ali to će proći. Vjeruj mi. Grlim te i šaljem ti snagu da izdržiš. Moj je život nekad bio bolan i puno sam patila. Spasila sam se. Rane su uvijek u nama, ali ne bole nas svaki dan. Šaljem ti zagrljaj i brišem tvoje suze da ublažim tvoju bol i strah.”

Zašto sam to radila? Osjetila sam da ona nije dobro. Znam da govori samo perzijski. Nisam znala dobiva li u Porinu psihološku pomoć. Osjetila sam da moram to poslijepodne i večer ostati uz nju. Izvaditi je iz tog mraka. Osjetila sam da je pala u mrak. Jedino što sam joj u tom trenutku mogla pružiti bile su riječi. I to je to.

S: Okej. Hvala ti. Hvala što si ovo podijelila sa mnom, što donosiš odvažnost, dobrotu i ljubav u ovaj svijet. I za Titi, i za sve nas druge. To je veličanstveno.

J: Hvala ti, Selma, ali... meni je teško slušati pohvale. To je jednostavno tako.

S: To je jednostavno tako! Nije to pohvala.

J: To je moj izbor, da. Ja drugačije ne znam s ljudima. Nisam zapravo o sebi govorila na način na koji danas mogu govoriti dok nisam preko drugih spoznala kakva sam osoba. Govorili su mi da sam previše samozatajna. Ali zapravo ću radije nešto učiniti i djelovati nego samo nešto reći. Kad vidim rezultate, a vidim da ih ima, jedino što mogu učiniti je da ustrajem u tome bez obzira na bol, na ono što mi se može dogoditi i kakve me patnje zbog toga mogu sačekati. Patim kad znam da te žene nisu dobro. Da ti ljudi nisu dobro. Nekad sam i previše samokritična jer smatram da sam sebična ako mislim da mi nešto nedostaje u životu. Ako mi je hladno, a mogu se zagrijati. Dok postoje ljudi koji si to ne mogu priuštiti.

Za vrijeme preboljena Covida najmanje sam mislila na sebe. Prolazeći iskustvo bolesti, mislila sam na Covid onih koji su u pokretu, ima ga i među njima. Imala sam sve što mi se u tom trenutku u okruženju topline vlastita doma moglo pružiti. Ljudi na granici Bosne zaraženi Covidom, u temperaturi, u agoniji nisu imali ništa. To je nešto što ću uvijek nositi. Tamo gdje mogu pomoći, pomoći ću. Tamo gdje ne mogu, tu bol nekako pokušavam u sebi preraditi da me potakne na daljnju ustrajnost u tome što radim. To bi bila neka vrsta trijaže. Svu svoju energiju, ljubav koju osjećam prema tim ljudima usmjeravam tamo gdje je mogu primijeniti. Tamo gdje ne mogu djelovati, ostaje suosjećanje i, ako ništa drugo, dobre vibracije i misli ljubavi koje mogu poslati. Kad bih ih bilo više, možda bi se svijet popravio.

S: Znam da je bila jedna faza u tvom životu, možda prije godinu i pol, kad sam imala osjećaj da baš jako patiš. Ne znam jesi li tad možda krenula na superviziju pa ti je ona pomogla kao meni? Nismo nikad o tome razgovarale...

J: Da, to si dobro primijetila. To je bilo prije nešto više od godinu dana. Naime, strahovito volim glazbu, kod nas je radio uvijek upaljen. Ujutro volim zaplesati uz pjesmu koja mi se sviđa. Dakle, volim se potpuno osloboditi. Došla sam u fazu da me glazba baca u totalni mrak, da u meni izaziva golemu tugu, patnju, suze, i da se jednostavno ne mogu vratiti u dan koji mora krenuti. Glazba u mojoj kući je utihnula zbog mojeg emotivnog stanja. Manje-više sam se s tim mogla nositi dan po dan. I onda je došao taj spasonosni upit iz Centra za mirovne studije.

S: Kako si se još osjećala, jesi li možda osjećala da se to negdje nataložilo, kako se manifestiralo?

J: Manifestiralo se tako da sam se u svakom segmentu svojeg života sjetila osoba koje nemaju to što ja u ovom trenutku imam, zagrljaj djeteta, topli dom, bliskost obitelji i prijatelja, egzistencijalnu sigurnost. Njima je to oduzeto zbog nehumanih pravila i zakona. Mislila sam da nemam na to pravo dok postoje ljudi kojima su prava i dostojanstven život oduzeti. Da nemam pravo posjedovati svoju tugu dok postoje tuge drugih ljudi. Zato što meni u životu neke mogućnosti i stvari ne nedostaju. To je bio potpuno pogrešan pristup. Ali sam s pomoću supervizije shvatila da imam pravo na tugu, da je tuga ta koja me određuje kao osobu koja može pomoći, koja može ovaj svijet učiniti boljim. Ne samo da me supervizija vratila na prijašnju razinu nego me i osnažila. Uspjela sam otkriti svoje potencijale. To se vidi po ovoj konverzaciji s Titi. Nisam osoba koja je educirana da pruža psihološku pomoć niti mislim da sam je njoj pružila. Pružila sam joj ljubav. Jedino ono što znam i imam. Vidim da ta moja ljubav i empatija... volim ljude, donosi svjetlost u njihove živote, a prije svega volim to što sam žena. Zato što mislim da žene u sebi imaju takvu snagu da zaista mogu promijeniti svijet.

Sad idemo u druge vode, kad sam kao dvadesetšestogodišnja žena rodila. Samo da ti kažem o svojim impresijama života i međuljudskih odnosa, patrijarhalnog odnosa između muškaraca i žena. Još sam u ranoj djevojačkoj dobi znala da ću imati kći, imala sam i ime za nju; Justina, po mojoj prabaki koja je na mene ostavila jak utisak. Silno sam željela žensko dijete i bez ultrazvuka sam znala da nosim curicu. Rodila sam na carski rez, nakon buđenja iz narkoze pitala sam kako je moje dijete.

Kaže: „Imate djevojčicu.”

Moja je prva rečenica bila: „Još jedna nesretnica.” Ta rečenica govori o mojem dotadašnjem doživljaju života žene. U svojoj četrdeset i nekoj pobijedila sam patrijarhat u svojem životu, na što sam vrlo ponosna. Patrijarhat u mojoj obitelji bio je duboko ukorijenjen, vjerujem da je u našem društvu isto tako. Oslobodila sam se i postala snažna žena kakvom su me drugi voljeli nazivati. Nakon kratkog sam se vremena i ja tako počela tako doživljavati. Patrijarhat sam počela pobjeđivati odgojem svoje kćeri, često sam izgovarala rečenicu: „Nemoj ići protiv sebe da ugodiš drugima. U našem društvu ženama je nametnuto služenje drugima, ocu, bratu, mužu, sinu... tako im je onemogućen osobni razvoj i otkrivanje potencijala koje nose u sebi da se izraze kao osobe. Zapravo smo se uzajamno odgajale, ona mene, ja nju. Ne znam kako bih se izrazila... jedini mi je cilj bio odgojiti sretno dijete, a uspjela sam odgojiti i snažnu mladu ženu. Mislim da je to moj najveći životni uspjeh. To što je ona ovakva kakva je daje mi snagu da ustrajem u tome što radim. Na neki sam način jednu svoju ulogu u životu završila i nisam joj toliko potrebna. To ne znači da nas dvije nismo i dalje povezne. Imam pedeset i osam godina, sve znanje, žensku snagu i ljubav koju sam razvila u zadnjih tridesetak godina pokušavam upogoniti u to da i žene oko mene žive bolje. Da na mojem primjeru vide da se može probuditi potencijal kojeg nisu ni svjesne i da mogu činiti čuda.

S: Što bi, iz današnje perspektive, poručila sebi u onom najcrnjem, najžešćem, najsumornijem danu prije godinu i pol dana, prije nego si krenula na superviziju?

J: Digni se! Samo bih si to rekla. Digni se, možeš, jer iza tebe ostaje nešto. Moram reći da sam u životu prošla i *mobbing* na poslu. Isto sam pobijedila. Trajalo je, ali nisam se dala. Jednostavno sam takva, nepravdu nisam prihvaćala još od malih nogu, čak sam i curama u razredu bila netko kome su se priklanjale u obrani od dječaka. Nisam bila svjesna toga što radim, ali drugi su primijetili da sam osoba koja se može pozabaviti takvim stvarima.

S: Predivna. Snažna. Jedinstvena. Autentična.

J: Ali u životu sam zaista bila i jako ranjena. Postala sam ovakva kakva jesam tek kad sam to sama proradila i pobijedila. To nije izašlo iz mene ni na superviziji, ali sad mora: odrasla sam u obitelji alkoholičara. Toga je za vrijeme mojeg djetinjstva bilo dosta u našoj sredini. U patrijarhalnom društvu vladala je visoka stopa tolerancije na alkohol. Ne bih sad išla u detalje, ali to je odredilo moj život. Odrasla sam u obitelji s petero djece i vrlo nesretnom majkom koja je pristala biti žrtva, nije se borila ni za sebe ni za svoju djecu. To je utjecalo na mene kao osobu, na moje samopouzdanje, koje nisam imala do svojih zrelih godina. U drugom razredu srednje škole potražila sam psihološku pomoć zbog situacije kod kuće (kod školske psihologinje). Međutim, nisam je dobila. To je bio trenutak u kojem sam izgubila povjerenje u to da će mi društvo i okolina u kojoj živim pomoći. U ranim tridesetima krenula sam samu sebe iscjeljivati i uspjela. Svijest o težini zlostavljanja koje smo moje sestre, brat i ja prolazili dobila sam tek prije nekoliko godina, kad se u našem društvu o tome počelo otvoreno govoriti. Kad sam počela aktivno sudjelovati u prosvjedima za

zaštitu djece i žena, pratiti borbu protiv zlostavljanja u obitelji. Tek onda sam shvatila koliko je teško bilo zlostavljanje koje sam proživjela. Kad na jednu stranu stavim to i sebe danas, mogu biti samo ponosna. Bilo to prepotentno ili ne, mogu biti ponosna jer sam sama odradila posao koji ni institucije ni sredina u kojoj sam živjela nisu odradili. Selma, prva si ovo čula. Jedino moji najbliži to znaju. Mogu shvatiti ljude koji pate, mogu shvatiti nesreću odbačenih jer sam bila u njihovim cipelama, mogu s njima plakati jer znam što su proživjeli. Kad zagrlim Kimiju i Kianu, cijeli svijet je moj! To su kćeri od Samaneh, žene koja je pobjegla iz Irana da bi njih i sina spasila od obiteljskog zlostavljanja. Tamo devetogodišnje djevojčice daju u prisilni brak te su u vlasništvu muškaraca i nemaju nikakva prava. Samo se moram riješiti misli o zlu od kojeg su ta djeca spašena. Meni je nagrada što sam pored njih, što vidim da ima spašenih sudbina, da postoji svjetlost za nekog tko je dugo bio u mraku. To me hrani. Doprinijela je tome ili samo gledala. Ne znam što bih ti još rekla... puno toga ima.

S: Hvala ti na nevjerojatnoj otvorenosti i snazi. Ti si *survivor*. To je **taj** glas.

J: Da, sad si me podsjetila na moju Justinu. Ja sam i vrtlarica ili, kako bi moje sestre rekly, šaptačica biljkama. Živim tako da čitam prirodu i njezine zakone, da ih shvaćam i primjenjujem na sebe i na svoju okolinu. Moja Justina je jednom rekla: „Mama, kad dođe kataklizma, ti ćeš preživjeti. Napraviti ćeš nam juhu od korijenja.“ Mislim da veću potvrdu nisam mogla dobiti. Jednom mi je rekla: „Mama nemoj se toliko mučiti, ja znam da bi ti kamion s mene digla da me spasiš.“ Radilo se o situaciji kad je ona kao studentica na Likovnoj akademiji bila onemogućena nastaviti svoje školovanje zbog promjena na njezinu odjelu. Bila je u teškoj depresiji zbog te, za nju nerješive, situacije. Vidjevši moju nemoć da joj pomognem, tim me riječima utješila. Ona mi je najbliža i najbolje me poznaje.

S: Hvala ti. Čast mi je, stvarno.

J: Treba li još šta? /smijeh/

S: Ne, ne. Mislim da bismo mogle još puno razgovarati...

J: Imala sam još puno toga ali, ono... odu ti misli, znaš. Ne znam jesam li zapravo pogodila tvoja pitanja.

S: Ono što mi je najvažnije je da smo ušle iz faktografije u nas. U ovo sam umjetničko istraživanje krenula pokušavajući razumjeti tko se, zapravo, tu susreće s kime. Izvan faktografija, izvan kronologija, onoga što učimo iz povijesti i zemljopisa. To me zanima, ta vrsta usmene predaje i bilježenja borbe. Jer puno je razina borbe. Želim otvoriti onu razinu o kojoj možda najmanje razgovaramo jer sam se i sama našla u nekoj vrsti rake iz koje nisam bila sigurna hoću li uspjeti izaći. /Jasenska potvrđuje/ Možda sam i sebično htjela čuti vaše glasove koji govore o svojem iskustvu, kroz svoje mudrosti, svoja sazrijevanja. Predivno si citirala Rumija, o ranama kroz koje prolazi svjetlo. Hvala ti za to.

J: Ako ja danas nekome svijetlim, svijetlim jer sam ranjena. To bi bio sukus toga.

/Dalje se razgovor nastavlja o drugoj temi./

J: Ali, isto tako, važan je taj otpor društvu. Sad sam se sjetila jedne epizodice iz Justinina školovanja. To je bio otpor društvu. Ne znam sjećaš li se kad je Crkva htjela po srednjim školama plasirati propagandni film o zabrani abortusa. Moja Justina išla je u drugi razred Škole za primjenjenu umjetnost. Nisam strahovala od toga da će taj film doći u njezinu školu, ali sam joj za svaki slučaj objasnila o čemu se radi i rekla: „Justina ako se slučajno dogodi da projekcija tog filma dođe u tvoj razred, izađi van i reci da ti je mama odobrila odlazak kući. I ako će netko htjeti da odgovaram na pitanja, tu sam.“ To sam napravila

zato što nisam mogla dopustiti da se mojoj kćeri tako nametne trauma koju bi možda cijeli život nosila. To je isto bila jedna borba, moj mali otpor društvu kojeg se u ovom trenutku mogu sjetiti. Sjetit ću se ja njih još, ali...

81

S: Ma sigurno, ne možeš ti sad meni prepričati cijeli svoj život...

J: Tim okovima koji nas stežu...

4 Aug 2021 at 14:39

questo cuore è per te

Piccolina mia!!

Grazie, un cuore ad Asia e tutta la famiglia!

S: Želim da ovo bude neka vrsta spontanog razgovora. Nemam nikakva očekivanja, niti imam neku unaprijed određenu strukturu. Imam neku navigaciju koju obično koristim u razgovorima i to je zapravo to. Nemoj osjećati pritisak, ovaj će razgovor biti ono što treba biti.

Znači, uglavnom započinjemo razgovor tako da zamolim svaku od vas da donese jedan ili nekoliko artefakata radi tog nekog trenutka koji te veže...

A: Za tebe? /smijeh/

S: Za mene ili za tvoju borbu.

A: Klonim se velikih riječi pa ću krenuti od toga što me veže za tebe.

S: Lijepo.

A: A to su deke, a njih nisam donijela.

S: Ok.

A: Jer sam te nazvala početkom devetog mjeseca 2015. i rekla ti sva ponosna da imam dvije deke koje bih negdje ostavila, pa si mi ti dala Lejlin broj. Dalje je povijest.

S: Da, istina, sjećam se tog poziva kao da je bio jučer. Znam gdje sam stajala.

A: Stvarno?

S: Da, stajala sam na križanju Palmotićeve i zelenog vala.

A: Ja sam bila u dnevnoj sobi i imala dvije deke. /Smijeh/ I mislila sam da sam ne znam što napravila. /smijeh/

S: A što je ovo?

A: To je jedna fotografija. Da, malo je kičasta, kao što vidiš. Na njoj je jedna ružica. Mislim da je vješto dodana na fotku. I u ovom je srcu mala beba. Važna je priča iza fotografije, ali važno je i otkud je fotografija, gdje je napravljena i tko ju je napravio.

S: Slušam. Ako želiš to sa mnom podijeliti.

A: Da, da, naravno, zato sam ti i donijela. Zato što mislim da je to... hmm, možda najznačajnija... ma, bilo je puno značajnih priča. Teško mi je izdvojiti najznačajniju.

Dakle, ova je beba bila u trbuhu svoje mame koja je došla s juga Turske s mužem i dva mala sina. Jedan je imao pet, a drugi sedam godina. Ili su bili malčice stariji. Znam kako su se zvali.

Dobili smo poruku na *Messenger* da se na ulicama Zagreba porađa jedna žena. Bio je vikend, to se sjećam. Obukla sam se i našli smo se s njima. Znači, našla sam se s tom obitelji iz Turske, čini mi se da smo se našli ondje gdje je onaj *smugglerski* trokut preko puta autobusnog. Zagreb ima baš zanimljive toponime iz perspektive izbjeglica. A time i iz perspektive ljudi koji su uz njih i pokušavaju biti uz njih. Uglavnom, našli smo se tamo, ali mi je trebao prevoditelj za turski. I onda... mislim, ja sam računala da je to bilo „pet do dvanaest“, da mi sad idemo u bolnicu i da će se žena poroditi. Došli smo u njihov motel i došao je dečko koji je bio prevoditelj za turski. On je iz Kölna, zapravo je Nijemac. Abdullah. I zbog njega je ova priča značajna jer je on danas jedan od mojih najboljih prijatelja.

Pričali smo s tim ljudima, oni su bili, tako, malo začuđeni što smo došli i rekli su da su ovdje na putovanju, da su došli posjetiti Zagreb. E, a onda smo ih pitali: „Zašto... malo je sad hladno, pa zašto nemate jakne?“ Rekli su da su krivo vidjeli prognozu.

Utvrđeno je tada da se žena ne porađa i da joj nije potrebna nikakva pomoć. Hvala nam, lijepo da smo popili kavu. Tako smo se Abdullah i ja pogledali i rekli: „Ok, ništa, idemo doma.“

Za par smo sati oboje opet dobili poziv od njih direktno. Da bi se oni ipak rado s nama našli. Onda smo se našli, čini mi se na Gornjem gradu. Jadni su se ispričali što nisu rekli istinu, mislili su da smo policija. Dugo smo bili... to je bila jedna od onih kava u onim bezveznim, zagušljivim kafićima iz devedesetih, bez ventilacije. Njihova su djeca tamo skakala posvuda...

Uglavnom, ispalo je da su oni na putu u Njemačku i da trebaju pomoć, da je žena dobila trudove. Tako smo odlučili otići u bolnicu. Otišli smo u Vinogradsku bolnicu i to je trajalo, je l'. Ona je rodila zadnje dijete na carski rez, pa je trebala roditi i ovo jer nije prošlo dovoljno vremena.

U bolnici smo /smijeh/ kemijali svašta jer s obzirom na to da nisu htjeli tražiti azil, nisu mogli ostvariti pravo na zdravstveno. Bili su stranci s pasošima. Mislila sam „Bože što će biti sad ako im ispostave račun“. Bojala sam se da ih nekako ne zaustave ili da im ne izbiju pare ili štogod. Da se razumijemo, naravno, bolničko liječenje nije izbijanje para, ali to je iz njihove perspektive možda ipak malo drugačije.

Žena je krenula rađati. Abdullah i ja smo bili u čekaonici. Za to su se vrijeme Cyrille, njezin partner Saša, Sanja Ramljak, mislim da je bila Lejla i mala Sara Benceković, krenuli organizirati oko toga što bebici treba, gdje ćemo ih smjestiti. Bili su tad kod Saše u stanu, uspjeli su u rekordnom roku naći namještaj jer je stan bio polunamješten pa je falilo stvari. Znači, da mama i beba imaju gdje biti kad izađu iz bolnice.

Sestre u bolnici bile su odlične, kao i liječnici. Beba se rodila, išli smo je pogledati. Možda sam malo zeznula kronologiju oko stana i namještanja, ali nije važno. Mora se uzeti u obzir da ni ja više nisam u najboljim godinama.

Beba se trebala zvati Dunye, što, koliko sam upućena, navodno znači „život“. Ali su joj dali i ime Asja. Bila sam toliko ponosna i sretna. Dotad se nitko nije nazvao po meni, jedino je jedan naš prijatelj nazvao svoju kobilu Asja, koja je isto bila slatka, ali su je brzo prodali.

Uglavnom, nazvali su malu Asja, ali, kao, zvat će je Dunye. Išli smo kod matičara na Trg Francuske Republike registrirati dijete da dobije papire. Procijenili smo da je jako važno da dijete dobije papire. To je sve skupa trajalo nekoliko dana. Nakon što su dobili rodni list ili... više se ne sjećam što su vadili, oni su *zgambali*. Pokušali su. Već smo slutili da će tako biti. No uhvatili su ih, naravno. Abdullah me zvao usred noći...

Da, a prije nego što su *zgambali*, sjećam se, dok smo namještal taj stan, muž i dvoje djece bili su kod nas. Mislim da su spavali kod nas večer ili dvije. Muž se toliko vezao za našeg psa Melvina, toliko ga je htio maziti... I sad kad se čujemo, govori: „Daj da vidim Melvina!“ //smijeh//

Uglavnom, sjećam se kad me Abdullah nazvao i rekao da su ih uhvatili na granici ili negdje. Da je *smuggler* pobjegao, a da su oni... ne znam gdje. Provjerili smo i fakat su ih odveli u detenciju u Ježevo. Pretpostavljam da su rekli da neće azil, stvarno su bili odlučni oko svojeg odredišta. Bili su odlučni oko toga da

neće ovdje ostati. Uspjeli smo ih nekako naći, to je opet bio neki vikend. Sjećam se, mislim da je bila nedjelja. Zivkala sam MUP da mi daju dozvolu za posjete. I fakat su mi dali dozvolu. Došla sam, doveli su me... ne znam tko me više dovezao jer ja ne vozim. Isto, sjećam se te ceste, male cestice kraj tih kuća koja vodi do Ježeva kad se spustiš s autoceste.

Došla sam tamo, dočeka me nekakav policajac s brkovima, naravno. Dala sam svoju osobnu, rekla sam mu koga idem posjetiti. On je bio tako nekako... snuđen. Sjećam se da mi je rekao: „Joj gospođo, znam koji su, tu smo ih stavili u posebni dio.“ Ne mislim da policijski sustav nešto neobično sentimentalno, osjećajno ili solidaran. Ali činilo mi se, baš mi se činilo da je snuđen. Rekao mi je na samom ulazu: „Joj gospođo, to baš nije mjesto za dijete. Joj, njima ovdje nije mjesto.“ Kao da ikome je. Ali razumijem što je htio reći. Mislim da je ta beba pokazala koliko to nije mjesto ni za koga, je l’.

Stavili su ih u novoizgrađeni objekt za obitelji i djecu, čiji su izgradnja i opremanje sufinancirani sredstvima Europske Unije, ispod kojeg se nalazi jedan opremljeni parkić, koji izgleda kao da ga nitko nikad nije otpakirao.

Ušla sam, oni su bili u toj sali za sastanke. Ondje smo imali policajca koji nas je nadzirao. Ali mislim... nisam imala osjećaj da nas baš nadziru kako bi mogli, imala sam osjećaj da nam daju prostora. Ne znam pripisujem li, učitavam ili krivo interpretiram tuđe energije, ali imala sam osjećaj da su i oni svjesni nakaradnosti cijele stvari. Svjesno, polusvjesno, ali imala sam taj osjećaj. Oni su, naravno, pregledali torbu i tako dalje, ali nije to bilo ništa što ne bih očekivala pri posjetu takvoj ustanovi.

Naša je obitelj bila jako snuđena, mama Sevin je bila jako *down*. Djeca su gledala TV. Imali su svoju sobu, bili su sami na tom mjestu. Bilo je, naravno, čisto, imali su sobe, imali su jelo, ali naravno da su osjećali zatvorski moment.

Tako smo pričali... mislim da im je, ako se dobro sjećam razgovora, bio i *bed* što su tako otišli zbog Abdullaha. Znaš ono, kao da su nama nešto učinili, a zapravo nisu ništa. Ne mogu se sjetiti više točnih riječi jer nismo govorili isti jezik. Ja nisam govorila turski, oni nisu govorili engleski ili hrvatski, tako da se nismo niti mogli sporazumjeti i o bog zna čemu razgovarati. Čuvala sam malo bebicu. Rekli su mi da se vraćaju u Tursku. Nije to bio nekakav izbor. Oni su Kurdi. I onda sam nekako zaključila da je to opcija. Znam da ovo možda zvuči glupo, ali bila sam sretna da su oni izabrali. Odnosno, znali su što hoće. I to radije nego da ovdje traže azil, to za njih nije bila opcija. Ali uvjeti u kojima su to radili, način na koji su bili primorani na to što bismo mogli zvati ili ne zvati izborom bili su užasni.

I onda su mi dali tu sličicu, vidiš. Iza na poleđini piše Zagreb, 21. 10. 2016., Sando Asja Dunye, rođena 10. 10. 2016. Tu su fotografiju slikali policajci i policajke iz Ježeva da utješe obitelj. Dali su mi tu fotku za uspomenu.

Moje iskustvo Ježeva bilo je potpuno drugačije od onog što sam očekivala. Srela sam mnoge ljude koji su prošli talibanske zatvore, pa su se bojali Ježeva...

Kad smo se vozili nazad, razmišljala sam o obitelji. Bilo mi je krivo i dogovorili smo se da ću ih doći ispratiti kad ih budu deportirali u Tursku.

Čula sam se s MUP-om i rekli su mi kad ih vode, ali sam više nego o obitelji i bebi razmišljala o tim ljudima koji tamo rade. Razmišljala sam o tome što im je prolazilo kroz glavu i što su osjećali kad su izrađivali ovu fotografiju jer vjerujem da iza nje stoji dobra namjera. Rekla bih da iza nje stoji neki pokušaj utjehe. Mislim... jebena je to uspomena, znaš ono, imaj ovo za uspomenu iz Ježeva

ili, uspomenu toga kad ti se dijete rodilo pa smo te mi zatvorili. Mislim, nisu ih zatvorili ti konkretni ljudi, ali to je toliko zamršeno. Ali razmišljala sam da sigurno ima nečeg dobrog u tim ljudima koji su to napravili za obitelj. Ta fotografija nije izrađena da bi izašla u novinama, da pokaže kako mi dobro tretiramo izbjeglice. To je napravljeno s nekom dobrom namjerom... pa i ta ružica koja je dodana fotošopom, taj okvir od srčeka i to. Netko je tome posvetio pozornost i vrijeme. Netko je iza ispisao njezino ime. Netko je htio nešto dati toj obitelji, pa makar tamo.

/Mala stanka/ Razmišljala sam da mu ne bih bila u koži. Ta me fotografija istodobno podsjeća na nešto lijepo i na nešto jezivo, na neku utjehu i ljudsku toplinu, onu bazičnu koja prelazi jezike i položaje... I na ograde i vrata koja se ne daju i ne mogu otvoriti niti preskočiti. Ali ovaj... volim tu fotografiju, kako i ne bih. I ona mi stoji na frižideru.

Uglavnom, vrlo su brzo deportirani nazad u Tursku. Išla sam u zračnu luku. Bilo mi je dopušteno da se s njima pozdravim na... mislim da je to još bio Pleso, ne mogu se sad sjetiti. Možda mozak fabricira, to mozak voli. Ali kao da mi zvoni da je to išlo s Plesa. Izgrlili smo se kad su izašli iz marice i pozdravili. I to je bilo to.

Znam da je im je Abdullah išao u posjet i da je bio malo frustriran, bilo mu je grozno što su imali loš stav prema izbjeglicama iz Sirije. Kao, očekuje se solidarnost, a zapravo je nema. Mislim, to je ljudski. Ne možemo misliti da će naši heroji uvijek biti ružičasti. I da će baš sve u našoj priči štimiti jer kad bi bilo tako, policajci bi samo mlatili ljude na granici. Ne bi izrađivali ovakve fotografije. Nažalost, takvih je fotografija vjerojatno sve manje. Ne znam je li ikad više snimljena takva fotografija. Sjećam se da sam se nakon toga ljutila na CMS jer su pustili u onom svojem tjednom *digestu* vijest o bebi u Ježevu. Ne znam što me toliko naljutilo. Znaš ono... čemu to, čemu to?! Baš sam bila ljuta, a zapravo sam bila frustrirana zbog toga što se njihova situacija ne može promijeniti. Možemo pisati tisuće izvještaja, oni će i dalje biti deportirani, ishod će uvijek biti isti. Kao na *flipperu*. Loptica će pobjeći koliko god je ti udarao gore.

Vratili su se u Tursku i očito osmislili bolju strategiju. Vratili su se u teškim dugovima jer su prodali svašta da bi otišli, napustili poslove itd. Ta je obitelj vrlo usmjerena na zemlju, bavi se uzgojem ovaca i, naravno, nema puno love. Ali nekako su se na kraju uspjeli domoći Rima. I danas žive u Rimu. On radi u nekom kebab baru, ali ne znam što Sevin radi. Znam da dječaci Arda i mali Berzan idu u školu, a mala Asja ima šest godina. Sad ću ti je pokazati. Ide u vrtić, govori talijanski i sad konačno imamo jezik na kojem možemo komunicirati. /Selma se smije/

A sad ću ti nju pokazati. Možda negdje imam i poruke koje mi to malo bićence šalje s vremena na vrijeme.

Samo da nađem malecku. Već sam puno puta mislila da ću ih otići vidjeti u Rim. / Asja tiho komentira nešto o nečijem *storyju*/

Vidi je. Voljela bih je vidjeti, voljela bih je upoznati. Voljela bih njih vidjeti, voljela bih vidjeti dječake kako su. Čekaj...

/Asja pušta Asjinu glasovnu poruku/

A: /imitira dječji glasić/ : *Ti voglio bene* Asja

S: /smijeh/ Pusti još jednom!

A: Stalno otvaraju te nove profile... ovaj...

/ponovljena glasovna poruka/

S: Joj, miš..

89

A: I tak'... Mislim da će imati dobar život, zašto ne bi imala. Eto, to je bio moj artefakt.

S: Wow... Da, nevjerojatna priča. Toliko si toga obuhvatila njome. Hvala ti, stvarno. Veličanstvena. Baš veličanstvena.

A: Hvala tebi.

S: Spominjala si nekoliko puta, pogotovo na početku, a i tokom cijele priče, da si primila poziv u nedjelju usred noći. Dobro znam da si jako, jako dugo bila izložena takvoj vrsti komunikacije i takvim odnosima koji zahtijevaju izrazitu posvećenost, prisutnost i golemu odgovornost. Kako si to nosila i kako si se s time nosila? Nisam ti to možda rekla na početku, no osim što mi je važno da zabilježimo vaše priče i iskustva, jedan je od motiva i moja potreba da si odgovorim na neka pitanja.

A: Hvala Bogu...

S: Dugo sam razmišljala o tome, osjećam da se, pogotovo u zadnjih godinu dana, natalože neka iskustva i počnu poprimati fizičku manifestaciju. Mogu pretpostaviti kakvoj si razini stresa, pritiska i angažmana bila dugo izložena u tom intenzitetu i kontinuitetu. Što je to, kako se to upisivalo u tebe i jesi li u nekom trenutku pronašla neku vrstu prakse iscjeljivanja?

A: Hm...

S: Bilo koji dio tog pitanja.

A: Što nas zapravo goni i motivira. Nisam ovo radila iz čistog altruizma, je l', bilo je tu svega. I mojih drugih potreba koje su me valjda gonile. Možda je to bio nekakav *trip*, osjećaš moć kad pomogneš drugom ljudskom biću. Možda je to jednako dobro koliko je i loše. Ne znam. Moje iskustvo govori da je jednako dobro koliko je i loše... za tebe i za druge. Nikad nije riječ samo o čistoj potrebi da podržiš drugo ljudsko biće po matematičkom kantijanskom principu. Uvijek je tu nešto zamusano, je l'. Tako da, sigurno da sam i samoj sebi pomagala kroz to.

E, to je sad zeznuti dio zato što, to sam primjećivala i kod drugih ljudi, u nekom si trenutku non-stop u tome. Non-stop si s drugim ljudima i imaš osjećaj da stalno, stalno, stalno moraš zatvarati rupe i potrebe za koje onda, ako si sretan, shvatiš da ne mogu biti zatvorene i zadovoljene na individualnoj razini.

I da onaj tren kad ti razvale vrata ureda... da taj *crack* nije *crack* na staklu, nego nedostatak globalne vizije, i da ti to ne možeš, da tvoja leđa to ne mogu podnositi. Mislim da je to bio trenutak u kojem sam odlučila da ću se maknuti. Žao mi je što zvučim ovako defetistički, ali ne vidim rješenje. Odnosno, ne vidim ljude koji imaju viziju i dovoljno širine da zahvate sve perspektive te viziju kako da stvar efikasno funkcionira na individualnoj ljudskoj razini, dobroj za ljude u pokretu.

Imam osjećaj da moje strategije nisu bile najbolje. Ne kažem da mi je žao zbog vremena koje sam provela živeći tako i radeći te stvari, dapače. Ali znaš, kad sam otišla, kad sam se maknula, imala sam osjećaj kao da sam s nekim prekinula ili neki dio sebe izgubila. Bilo je užasno teško, danima sam plakala, a nisam si mogla objasniti zašto. Prvi sam put osjećala da mi nešto nedostaje. Osjećala sam se izgubljeno, cijela se moja stvarnost promijenila. Dala sam si vremena, družila se samo s ljudima koji su bili apsolutno provjereni, bilo ih je jako malo.

Provjera je obično išla tako da su to bili oni koji su mi pristupili u tom trenu, a njih je bilo jako malo. Možda dvoje, troje od cijele horde s kojom sam dijelila druge trenutke. Možda to nešto govori o meni, naravno, nije isključeno.

Uglavnom, onda sam se i razboljela. Ne ozbiljno, ali morala sam to riješiti. Ali imala sam osjećaj da je sve nekako povezano. Pomalo i nevoljko počela sam graditi drugačiju realnost. Počela sam raditi za sebe, raditi s papirima i družiti se samo s provjerenima. Evo, tako živim već treću godinu i moram reći da mislim da je dobro što sam donijela tu odluku. Mislim da možda sad mogu pametnije biti od koristi drugima. Ako ništa, možda mogu realnije sagledati situaciju, vidjeti stvari koje su moguće i one koje, prema mojem mišljenju, u ovom povijesnom trenutku nisu moguće. Ne zato što ne bi bile dobre ili ne bi mogle biti zamislive, nego jednostavno jer mi nismo dovoljno dobri. Eto.

S: Da. To znaš da me srce zaboli, ali kužim, čujem te. Jako mi je zanimljivo ovo o čemu si govorila. Toliko si mudra, Asja.

A: I toliko glupa istodobno. Pa čovjek može biti dvije stvari istodobno. /smijeh/

S: Pa naravno, zašto bi jedno isključivalo drugo, ali super mi je sad kad te slušam, poznavajući te s onog ugla Preradovićeve i zelenog vala. Tvoj nevjerojatni pogon, to nije entuzijazam, to je doista energija borkinje.

A: Moram ti reći, oprostite što te prekidam, ali znaš, razmišljala sam prije par dana o tome. Kad je bilo ono s *pushbackovima* i kad su nam policajci dolazili u ured, i ti neki odlasci na granicu... Ne mogu se sjetiti da sam zapravo osjetila baš neki strah. Sad kad razmišljam o tome, osjetila sam neki očaj, nemoć, frustraciju i bijes. Mislim da je to možda jače, ali imam osjećaj da kad si uz čovjeka koji je izgubljen ili koji treba pomoć, koji nema apsolutno ništa na što bi se oslonio (to je situacija s kojom se vjerojatno skoro svatko može poistovjetiti barem u nekom trenu svojeg života) i kad mu možeš biti neka podrška, da tad strah naprosto nestaje. Evo.

I lagala bih kad bih rekla da sam se u nekom trenutku bojala razgovora s policijom. Nikada.

S: Da.

A: Mislim, ok, možda da su me nabubetali, možda bih se bojala ali.../smijeh/

S: A dobro, bilo je zastrašivanja raznih vrsta, strah bi isto tako bio legitiman.

A: Da, samo kažem.

S: Taj osjećaj nemoći ili frustracije, toga što kažeš, nije da promjena ili bolji svijet nije moguć ili zamisliv, nego on trenutno...

A: Nije moguć.

S: Nije moguć. Zbog toga kakvi smo kao društvo.

A: Točno, da. Zbog toga kakvi smo. Ali to ujedno daje nadu, jer možda će doći tren u kojem će on biti moguć, tako da, ne bih isključivala. Samo mislim da sad nismo takvi.

S: Govorila si o tome da postoji ili da je tad postojala neka razina očekivanja ili osjećaja nemoći da se to očekivanje realizira. Jesi li možda uspjela skužiti da ti se ta frustracija negdje u tijelu akumulira i, ako da, gdje?

A: Da, apsolutno! Sjećam se da sam u nekom trenutku postala užasno umorna. Inače patim od nesаницe dobrih deset godina. U tom sam razdoblju bila toliko slaba i iscrpljena da bih zaspala u sedam navečer. Zatim hrpetina senzacija u glavi jer

puno ljudi od tebe traži puno stvari i ti to osjećaš kao svoju dužnost. Treba apsorbirati puno informacija, odraditi i ishendlati puno stvari. Znači, previše svega, tako sam to osjetila, bar na svojem tijelu.

Kažem, vrlo sam brzo morala otići na manju operaciju, nećemo sad dramiti kao što sam inače sklona. Znači, osjetila sam da mi je nedostajalo zraka, posvuda me stezalo i imala sam osjećaj kontinuirane preplavljenosti.

S: Je li ti išta pomagalo u tim trenucima? Što te iscjeljivalo?

A: Nisam se znala maknuti od tamo. To je bio dio problema, ali ako me pitaš što mi je pomagalo u tom procesu...?

S: Mhm.

A: Kad bi se dogodile dobre stvari, kad bih vidjela rezultat neke akcije koju smo napravili. To.

S: Znači, kad bi se dogodila neka vrsta pravde ili barem neka vrsta ishoda?

A: Ili kad bih naišla na razumijevanje. Sjećam se jedne žene koja je radila za američku ambasadu, a koja nas je povremeno znala pitati za neki izvještaj. Nije bila osobito, kako da ti kažem, slatkasta ili jako draga. Ne, bila je vrlo odmjerena, ali sam imala osjećaj da vidi i čuje, razumije i suosjeća iako možda gleda iz druge perspektive. Bez puno dodataka. To mi je puno značilo.

S: A što bi rekla da si naučila iz tih godina, situacija i ljudi u pokretu s kojima si radila? Pretpostavljam da je to isto jedan dio onog što te ohrabrialo i što ti je pomagalo, što te iscjeljivalo.

A: Iz tih godina, skoro ništa. /smijeh/ Od ljudi sam svašta naučila. Vrlo važne lekcije. Kao prvo, da romantiziranje ljudi koji su ljudi ne valja. /smijeh/ To nije fer prema potrebitima, prema ljudima koji prolaze kroz strašne stvari i koji su orijentirani na svoj cilj.

S: Mhm.

A: I to je tako. To znači da će se u tom procesu netko naći povrijeđen, kako god... Jer će se previše dati, previše angažirati. Recimo, mislim da je djevojkama i dečkima koji su radili i učili s djecom bilo baš teško kad bi dijete za koje su se vezali otišlo. Naprosto, stvari tako idu.

Kao obitelj od male Dunye. Mislim da sam od njih naučila da granice nisu nužno loše. Ne mislim na ove teritorijalne, iako naravno i o tome možemo diskutirati. Ali, granice nekad čuvaju čovjeka i treba ih jednostavno prepoznati u sebi. I mislim da je to bio prvi put u mojem životu uopće, kroz neko osobno iskustvo, razgovor, da sam o tome tako razmišljala.

Naučila sam i da između dva čovjeka postoji golema razlika i često veliko nerazumijevanje. Naravno, mislim da smo svi naučili veliku lekciju o izdržljivosti. /smijeh/ Čudo, čudo lekcija o tome! Ali znaš, možda je netočno reći da sam išta naučila o tim ljudima. Mislim da smo svi mogli naučiti o svima nama koji ih okružujemo. /Selma potvrđuje/

Moram reći da sam razmišljala, znaš... Napisala bih priču. Ali mislim da je nezgodno pisati jer ne mogu misliti kao izbjeglica, ja to ne proživljavam. Između mene i njega je ponor. To je kao s ljudima koji su bili u koncentracijskom logoru. Mi nikad... Ja nikad neću biti na tom mjestu. Čak ni onda kad čovjek izađe iz toga, mi nikad nećemo biti na istom mjestu. Puno sam razmišljala o tome što znači davati glas, je li to uopće moguće. Mislim da nikome ne možemo dati glas. Iskreno, mislim da je ta tvrdnja arogantna. Između naših je iskustava ponor, između naših svjetova postoji vrlo bitna razlika. Jedan ima dom, drugi ga nema.

S: Ali to je u nekom trenutku postala tvoja borba.

A: Mislim da je fer da govorimo o sebi, što opet nije idealno, jasno. /smijeh/ Jer zauzimamo prostor koji možda ne bi trebao biti naš. Ali mislim da je najpoštenije napisati priču o svojem iskustvu, možda o iskustvu policajca, nekog volontera... Ali ne bih nikad mogla reći nešto iz perspektive izbjeglice. Kao što nikad ne bih mogla govoriti nešto iz perspektive osobe s proživljenim iskustvom koncentracijskog logora ili nekog velikog zločina. Možda je vulgarna usporedba, možda i nije. Dio je tih ljudi proživio torture...

S: Ali u kojem si trenutku osjetila da si pozvana, da je to i tvoja borba? Jasno mi je da ne možemo, da nitko ne smije preuzimati tuđi glas, nego stvarati prostor da svatko može govoriti u svoje ime. Ali, imam osjećaj da ipak, u nekom trenutku, pitanje solidarnosti ne postaje samo simbolička gesta, nego tvoja borba. Bez obzira na to što postoje ponori između nas. Imam osjećaj da to ipak jest neka naša zajednička borba.

A: Da, naravno. Osjećam da je moje mjesto bilo tamo. To je bio, i još uvijek jest, prostor u kojem je svatko od nas imao mjesto i ulogu. Samo, znaš, tu dosadnu priču sam već pričala... Dio *drivea* u meni je sigurno bio vezan za pitanje doma. To mi je /smijeh/ *hot topic* cijeli život. Tako da, sigurno tu ima sebičnog momenta.

S: Sad mi govoriš o nekoj vrsti preispitivanja motivacije?

A: Da. Mislim da je to neki dio koji je samo moj. Nije riječ o superaltruističnom motivu. Da se razumijemo, ne mislim da u tome postoji nešto loše, ali tako je, kako je.

Druga stvar, možda ipak bliža nečem pozitivnom, je da za sebe mogu reći da osjećam odgovornost za drugo biće. S vremenom možda učim kako je malo /smijeh/ posložiti. Ali nekako mi nije jasno kako ja mogu biti u tramvaju, a netko umoran traži gdje je Glavni kolodvor jer se otamo kreće za granicu, ne zna gdje je, došao je s drugog kraja svijeta, ljudi se miču od njega. Ne bih mogla živjeti da ga ne pitam treba li mu nešto. Dijelom sam imala osjećaj da je riječ o nekoj vrsti dužnosti. Ne bih mogla biti doma i to gledati. Tada. Sad mi je malo lakše. /smijeh/

S: Što bi iz neke svoje sadašnje perspektive rekla sebi u 2016.?

A: Pamet u glavu. /smijeh/ Šalim se. I ne razgovaraj s policajcem! /smijeh obje/

A, ne znam, vjerojatno bih si rekla puno stvari, ali ne znam bi li ijedna upalila. Evo tako ću ti reći. /smijeh obje/ Vjerojatno bi puno stvari koje bih si rekla bilo dobro i korisno, ali poznavajući sebe, čula bih lapo-lapo i napravila kako sam napravila. Ne vjerujem da sam mogla drugačije ili bolje. Napravila sam tako kako sam napravila. Eto, to će ostati važan dio mog života. Još uvijek ne znam kako me to oblikovalo. To ću možda znati kroz par godina. Evo, samo ove neke stvari. Oko glasa, oko mogućnosti razumijevanja, oko romantizacije... Znači, uzeti čovjeka da je čovjek, naprosto da je ovakav ili onakav. To je bilo zanimljivo, znaš. Mislim da su u ljeto 2016. ljudi iz Porina bili najvođeniji po klasičnim koncertima u Lisinski, ikada! A ono, pola ekipe se ložilo na Daru Bubamaru. /smijeh/ Znaš ono, mi bi htjeli da je nešto nekako, a nije. To je zapravo lijepo.

S: Da. Je, je. Slažem se. Ali to možda onda znači da tu neku društvenu pravdu, taj dom, zaslužuje svatko. Ja to tako čujem. Znači da ne zaslužuje samo netko tko...

A: ...ide u Lisinski! /smijeh/ Da, nego i netko s kim se ne mogu duboko razumjeti.

S: Da.

A: Da, tako je. Hvala ti što si to rekla. U praksi je to izazov doživjeti.

S: Da, sigurno. I ja sam dosta o tome razmišljala, zapravo. Kako uopće navigirati te prostore, kako ih ne možeš i ne smiješ kontrolirati. Možeš samo produbljivati razumijevanje.

93

/smijeh na pjevanje *Feliz Navidad* u pozadini, u tijeku je zatvaranje kafića i ljudi se pozdravljaju na odlasku/

/Selma i Asja komentiraju da je vrijeme za odlazak te se audiozapis prekida/

079555

- L: Kad si mi rekla da ti trebam donijeti, prva stvar koja mi je pala na pamet... bila je torbica za mobitel koju je isplela Hasanova žena. Ne znam poznaješ li Hasana? Hasan je sa ženom i troje djece došao iz Afganistana, a žena je bila trudna. Upoznali smo ih na početku, kad smo bili ispred Porina, i baš su bili distancirani, točno se vidjelo da se boje, da ne žele baš komunicirati. Onda su se pomalo otvorili, ona malo teže, on malo lakše. Ne znam jesi li ih ti upoznala?
- S: Nisam sigurna, upoznala sam priličan broj.../smijeh/
- L: Ma jesi, jesi sigurno... zato kaj je on fakat bio poznat u tim krugovima jer je bio nezaustavljiv.
- I nju ti cijelo vrijeme nekaj boli, trudna je. Išla je na ultrazvuk, međutim žena umire od bolova. Luka popizdi, uzme je i odvede tu na Sv. Duh na hitnu. Jedva nekako, možeš misliti u to vrijeme kako je bilo s izbjeglicama. Nju prime te se ispostavi da je žena skoro umrla, da smo došli u zadnji čas. Imala je rupturu bubrega. Trudna, ne znam koji je mjesec mogla biti... možda šesti. Fakat veliki trbuh, visoka trudnoća, da. I dok je bila tu u bolnici, isplela mi je torbicu koju sam držala cijelo vrijeme na svojoj lampi. Onda sam skužila da se prlja i uništava na tome, spremila sam je i odnijela u svoj muzej koji držim na tavanu / smijeh/ kod Lukine mame. Mogu ti to dofurati ako ti to nekaj znači.
- A druga stvar...
- S: Okej, super. Čekaj, da te samo pitam, kako se ona zove?
- L: Joj, sjetit ću se kako se zove... zaboravila sam... Zato što su oni pobjegli u Francusku na kraju, više nisu tu. U međuvremenu je bio kaos...
- S: Je li ona ovdje rodila?
- L: Ona je ovdje rodila curicu. Znači, imali su tri sina i rodila je curicu. Sjetit ću se imena pa ću ti to poslati.
- S: Okej. Tako ću se lakše sjetiti tko bi to mogao biti. Dobro...
- L: Je li Fatima...
- S: Da nije Zahra možda? Ona je isto ovdje rodila.
- L: Ne, mislim da je Fatima. Sjetit ću se.
- S: Ok, ok. A drugo?
- L: A drugo će ti biti jako poznato. /Selma smijeh/ Mislila sam si, kvragu, nemam to... i onak, druga stvar /Selma smijeh/ koja mi je pala na pamet, koju nosim u novčaniku jer hoću dati Vidu... /Lejla pokazuje predmet, Selma se smije/...Sjećaš se toga?
- S: Da, da...
- L: Znači, s ovim je sve počelo /Selma potvrđuje/. To ti mogu dati jer sam to Vidu htjela dati... međutim... Pardon.../zvonjava Lejlina mobitela prekida razgovor/
- S: Ideja je da to fotografiram ako mi dopustiš. Vaši bi razgovori započeli fotografijom artefakta koji ste donijeli. Pa ću ti onda to vratiti. A možda usput dođemo i do Vida pa... /smijeh/ Znači, ovo si namijenila...
- L: Tako je sve počelo.
- S: /šaljivo/ Kako je sve počelo, Lejla?
- L: /smijeh/ Počelo je s tobom! /smijeh obje/ Počelo je tako da sam kliknula. Idemo?

S: Idemo!

S: Ali, razumiješ zašto za mene, u kontekstu ovog rada, bez razgovora s tobom ova priča nije cjelovita?

L: U principu, nas dvije smo tad stvarno krenule u tu borbu.

S: /uzvikuje/ Da! /smijeh/

L: Onak, aktivno. Uvijek nam je bila u mislima, uvijek smo se borile protiv toga, ali nikad nismo djelovale. Bar ja. /Selma potvrđuje sve/ Nisam djelovala nikad na taj način. Iako, prošla sam nešto što vjerojatno vi nikad niste, a to je da je, dok sam studirala, moj tata imao užasnu potrebu pomagati izbjeglicama. Za vrijeme našeg rata. Znala sam doći doma... odem van navečer, vratim se doma, i onak, uđem u stan... i ne da nemam gdje leći, nego nemam kuda hodati! /smijeh/ Svugdje su bili ljudi, spavali su posvuda. Budila sam starce da pitam gdje mogu leći /smijeh/ pa bi mi rekli: „E, tamo smo za tebe ostavili mjesta.” Moj je tata ustvari izvukao deset tisuća ljudi iz Novog. Izbjeglice koje bi vjerojatno ubili da on nije organizirao konvoj i sve ih povukao van. Kad je prije godinu dana tata umro, Luka je stavio jednu lijepu objavu na Fejs o tome kakav je tata bio čovjek, i onda se javio jedan dečko i rekao da je on bio jedan od tih deset tisuća koje je izvukao. Tako da, to je negdje usađeno. /Selma potvrđuje/ Tako su me odgajali cijelo vrijeme, iako sam već bila velika, ali dobro. I onda...

S: Reci, čekaj... izvukao ih je iz?

L: Iz Bosanskog Novog. Sad se to zove Novi Grad, to je granica Dvor-Novog. To je hrvatska granica, ustvari. /Selma potvrđuje/ Jebote, granica. Znaš ono... Fakat, uklapa se u priču. I on je organizirao cijeli konvoj za izvlačenje ljudi u Hrvatsku. Radio je to s bratom, koji je ubrzo nakon toga poginuo u ratu. Njegov mlađi brat. To je za tatu bio užasan šok. Sjećam se da sam ga vidjela kad su mi to javili, kako je lupao glavom u zid. To je baš bilo ono... Oni opet imaju svoju priču, mama ih je ostavila kad su bili mali. Mama se zaljubila, ostavila troje djece i otišla. I on je... znaš što znači mlađi brat, on se brinuo o njemu, nije on bio puno mlađi, ali... To su neke traume koje vuče za sobom. Ali dobro. I kad je počelo ovo s izbjeglicama, kad su počele dolaziti kod nas, moj je tata prvi rekao : „Čuj Lejla, imamo brdo tih nekretnina koje stoje prazne, daj idemo ih smjestiti tamo.” I tu mi se negdje počela rađati ideja, onda sam ti poslala poruku.

S: Da, čini mi se da sam stavila neki status na Fejs... i ti si se isti tren javila porukom...

L: Tako je, a ja sam ti poslala poruku: „Idemo.” /Selma potvrđuje/ Idemo organizirati skupljanje i krenule smo. /obje smijeh/

S: Prvo smo krenule za Mađarsku.

L: I tad smo se vjerojatno obje prvi put susrele s tim očajnim ljudima. Kad ih vidiš uživo, nije isto kao kad ih gledaš u medijima.

S: Tad sam se prvi put susrela... Sjećam se kad smo došle u Rösztke, znaš onu tratinu, ledinu zapravo... /Lejla potvrđuje/ Pamtim autobuse i policajce s onim pendrecima u potpunom mraku. Tu i tamo gori nekakva vatrica ili baterija, a oni ih na mađarskom tjeraju u te autobuse...

L: Da, tjeraju, da samo što prije odu od njih. U principu, njih se svi samo žele riješiti. I ovo što je kod nas bilo organizirano, to je u principu bilo organizirano samo na „Idemo”. Kao, jako se brinemo o njima, a ustvari samo gledamo kako ćemo ih što prije prebaciti u...

- S: Da, da, u tranziciji, da su nevidljivi...
- L: Ja sam prestala gledati ovo kaj se događa u Ukrajini... stvarno sam doživjela *burnout* i fizički, ne samo psihički. Ne mogu više gledati jer znam da ću opet ući u sve to.
- S: Ne, ne. To ti je zabranjeno! /smijeh/ Lejla...
- L: Tu sam povukla granicu. Imam svoju *border*. /smijeh/ Tako da, to više ne. Uvukla sam se i u potres.
- S: Kroz Slogu. /smijeh/ Ti si stvarno osoba koja daje sve, potpuno. U borbu do kraja, sa svime. I to shvaćam, ali znam što se dogodilo, postaje...
- L: Da, ne mogu stati. Rezultat je *burnout*. Jednostavno nema druge. Ne može se ništa drugo dogoditi osim da pukneš i da ne možeš više. Poslije Sloge rekla sam Luki: „Dosta. Možemo pomagati pojedincima...”
- Inače, dolazi nam Samuel.
- S: Ma daj?! Ne zezaj! Ajde super! /smijeh/
- L: Da, da. Sad u subotu. To je isto priča sa Samuelom... Rekli smo mu: „Gle, dobit ćeš lovnu, ali ne želimo znati tko te vozi i kako ćeš prijeći granicu. To ne želimo znati.” Kaj je Samuel sve preživio prije nego što je uspio prijeći granicu, ne znam znaš li to... to je strašno.
- S: Znam, nešto si mi pričala ranije, ne sjećam se sad detaljno. Znam da su ga htjeli deportirati.
- L: Pokušavao je tri puta. Jednom je pokušao, nije uspio, ali su ga ti ljudi držali zatvorenog u stanu. Pokušali su iz njega izvući novce, ali uspio je to riješiti. Imali smo dogovor da će on to negdje sašiti, da ne smije dati nikome dok ne prijeđe granicu. Držali su ga zatvorenog, pa je uspio pobjeći, pa je onda opet pokušavao prijeći granicu, pa su ga ulovili, pa je završio u Ježevu i potpuno izgubio pamćenje. Sjećam se da smo doveli Lunu, Azra je bila još jako mala, a on je obožavao cure, stvarno ih je doživljavao kao svoje sestre. Baš smo bili obitelj.
- S: Sjećam se toga.
- L: I mi smo došli s Lunom misleći da ćemo ga možda potaknuti da se sjeti... Znaš, djeca ipak uspostave odnos na nekim drugim frekvencijama. Međutim, ništa. Nula.
- S: On je izgubio pamćenje zbog traume?
- L: Zbog traume. Pomogao nam je jedan lik jer je zvao šefa policije i onda je, to sam ti pričala, tamo bila ženska na sastanku, koja nam je prepričala što se dogodilo. Došao je šef policije i rekao: „Ovi će nas uništiti! Šalji tamo sve žive, doktore, koga god treba... Riješite dečka jer ćemo imati problema.” Kao, zbog nas. Furali su ga u Jankomir, onda je došao k sebi, izašao van, i onda je krenula priča kako prijeći granicu. Mi smo imali šifru, on je trebao reći određenu rečenicu koja znači „večeras odlazim”. To je pakao, možeš misliti. Znamo što se događa, znamo kako je završio. Na kraju je uspio nekako prijeći, to je isto posebna priča.
- S: I dobro, gdje je sad?
- L: Sad je u Trstu, tamo se oženio s curom iz Zagreba.
- S: Ne zezaj! /smijeh obje/
- L: Nevjerojatno!

S: Ali lijepo! I sad dolaze u posjet?

L: Bio nam je već jednom s malim. Mali je presladak!

S: A i bebu je dobio?

L: Da! Sina, znaš kako je sladak! Izgleda nestvarno slatko. I sad nam se javio da dolazi prekosutra... danas je četvrtak? Da, prekosutra ćemo se vidjeti. On nas još uvijek zove mama i tata! /smijeh/

S: Veličanstveno.

L: Ne znam sjećaš li se toga, on ti je... Kad smo se Luka i ja posvađali, kad mi je rekao: „Mi ne možemo više ovako, uništiti ćemo obitelj!” A stvarno, potpuno smo zapostavili djecu, samo smo gledali kako da prežive dan, da se nešto ne dogodi. Azra je bila mala, imala je godinu i pol. I veli on: „Mi više ovako ne možemo, to mora stati, moramo se maknuti iz toga...” Otišao je i vratio se sa Samuelom koji je ostao kod nas dvije godine. /obje smijeh/ Toliko o prekidu akcije! Jer je on bio na granici, a Samuel putovao sa sirijskom obitelji. Obitelj su pustili, a njega ne jer je crnac, jer je već bila počela...

S: Da, da, rasno su ih profilirali.

L: Njega su vratili, došao je kod nas i stvarno je bio dio obitelji. Baš je. I dalje nas, kad nam čestita rođendan, zove mama i tata /smijeh/

S: Ima obitelj, ima bebu...

L: Snašao se, sretan je, radi. Dobio je mogućnost da radi. Ovdje nije mogao raditi. Nismo uspjeli, a fakat smo pokušavali na sve moguće načine. Igrao je malo nogomet... Došao je s Biblijom i kopačkama. To je jedino što je imao u ruksaku, ništa drugo.

S: Lejla, sigurna sam da si o tome puno razmišljala, govorila si o raznim oblicima i razinama *burnouta*. Što prepoznaješ iz današnje perspektive kao taj pogon, motiv za borbu u kojoj daješ sve?

L: Nepravdu. Apsolutno nepravdu u bilo kojem segmentu. Ne samo u ovom, nego inače u životu. Mene nepravda tako boli, užasno me boli. Jednostavno ne mogu ne reagirati. Vjerojatno ni ti ne možeš. I ništa me ne može zaustaviti. To je i tvoj problem, vjerojatno. Nema te osobe, riječi, savjeta... ne. Kao da mi netko upali raketu u guzici /imitira zvuk lansiranja rakete i smiju se obje/...

S: Ti stvarno jesi to, baš si to srce...

L: Kad sam gledala te slike, plakala sam. I sad kad vidim neku sliku na kojoj je netko nesretan, bespomoćan, pretrpio nepravdu – plačem. Plačem uz film, knjigu...

S: Prepoznajem se u svemu što govoriš, puno sam o tome razmišljala, posebno kad sam bila u najžešćem segmentu tog *burnouta*. Mislim da sam danas *ok*, nisam se u potpunosti iscijelila, mislim da je to doživotni projekt...

L: Mislim da to ostavlja tragove.

S: Da. Ali, kao, ajmo reći da sad mogu koliko-toliko navigirati kroz to iskustvo.

L: Možeš, fakat?

S: Pa mogu, u smislu da... Znaš ono, kad sam imala najžešći *burnout*, fakat sam bila na rubu toga da više nisam vidjela smisao života u ovakvom svijetu, svijetu koji je tako crn, nepravedan i na neki način proklet jer se ponavljaju ti ciklusi ugnjetavanja. A dobro, sad da ne vučem jako puno u tu stranu, morala sam se vratiti sebi i preispitati svoje motive. I skužila sam da moj život sam po sebi nije vrijedan ako se ne izlažem do kraja u trenucima krajnje nepravde.

L: Da, ja nisam o tome razmišljala.

S: Ok, htjela sam te zapravo pitati kako ti...

L: /kroz smijeh/ Ja baš ne razmišljam.../smijeh obje/ Imam problem s promišljanjem, reagiram previše impulzivno, spontano, ne razmislim. Prvo djelujem, pa tek onda razmislim. Uvijek, u svemu. /smijeh obje/ Tako da, nisam uopće razmišljala zašto to radim, hoće li nešto promijeniti. Ali mislim da vrijedi ako i jednom pomogneš.

S: Je, sigurno.

L: Kad bi svatko jednom pomogao... Kad bi se svi probudili, sigurno bi nam bilo bolje. /Selma potvrđuje/ Baš gledam sad oko nas, sve se bazira na materijalnom, svima je to jedini motiv. Nitko ne razmišlja kako je onom drugom. Ako ja uzmem sebi, kako će biti onom drugom? Mislim da je to što nas dvije želimo utopija.

S: Dobro, je, slažem se. Ali radimo na njoj.

/smijeh obje/

L: Radimo na njoj. Možda nekog i probudimo. Sjećam se da su moji bliski prijatelji vrlo čudno reagirali na izbjeglice. Sad kad usporedim kako reagiraju na ukrajinske izbjeglice i kako su reagirali na sirijske ili bilo koje druge izbjeglice, a da nisu s našeg područja... Imali su one klasične izjave: „Kamo oni idu, što se ne bore, zašto su samo muški...” Znaš, sve klasične priče. Onda smo Luka i ja počeli pozivati baš te problematične, ksenofobne ljude doma, skupa s izbjeglicama. /Selma smijeh/ I onda bi oni pripremali neka svoja jela, i tu su baš bili Mirjam i Hasan sa svojom djecom, slavili smo Novu Godinu zajedno. Moram priznati da su promijenili mišljenje.

S: Naravno, jer su imali neposredno iskustvo.

L: Ljude treba suočiti. Svi su jako hrabri, jako pametni, sve znaju... u današnje vrijeme svi sve znaju... /Selma potvrđuje/ Sad nemamo više epidemiologe, sad imamo vojno-političke analitičare. /smijeh obje/ I onda kad ih suočiš, vidiš kako im se polako mijenja stav. Pozvali smo jednu obitelj na zajednički ručak na kojem su se spremala neka afganistanska jela. Bio je s nama i jedan Kurd. Kako se on zove... to je isto jedna grozna priča, Karzan. Riječ je o Kurdu iz Iraka koji je upoznao žensku iz Engleske, nisu se oženili, ali su dobili dijete. Ali je počelo sranje u Iraku i ona je pobjegla, vratila se u Englesku, a on nije mogao do nje. Nije nikad vidio svoje dijete, a mali ima Downov sindrom. Dolazio je kod nas, provodio ovdje cijele dane, preko kompa bi se spojili na Skype, on bi ga gledao, pričao malo s njom. Riječ je o siromašnoj ženi koja ne može ništa pokrenuti, ništa napraviti. Vidiš da su svi priprosti. Tužna priča. On se na kraju vratio u Irak, ne znam kaj je sad s njima. Jebem ti granice, fakat. Kaj drugo.

S: Tragedija. Drama, potpuna.

L: Došli su ti naši prijatelji, koji imaju troje djece, te smo im postavili pitanje: „Kako biste vi, da vas sad, samo zato što je on iz Novoselca, a ti iz Zagorja, da vam se stavi granica i da ne možete proći i vidjeti svoju djecu?” /Selma potvrđuje/ Naprijed se ide malim koracima, ali fakat treba užasno puno volje, truda, energije... I trebaš se suprotstaviti ljudima, oni nemaju muda /smijeh/. Trebaš reći stvarno kako je, ali tako da ne izgubiš prijatelja, poslovnog partnera, familiju, kaj god.

Luka mi često zna reći: „Aj prvo malo razmisli pa onda reci.” /smijeh obje/ I da razmislim, isto bih rekla.

/kratka stanka/

- S:** Puno sam razmišljala o tome, i zato ovo nije potpuno bez tebe, tebe jebeno ništa ne može ustrašiti, Lejla. Ti si jebeno neustrašiva. Toliko te poštujem zbog toga. To nije nesmotrenost, ne. Ti si kao čovjek, kao srce, kao duša, kao žena, kao borkinja... ti si u potpunosti neustrašiva. To je ono što sam ja doživjela, od tebe naučila, što volim do svemira i natrag. Kad je u pitanju nepravda, nema te stvari koja te može zaustaviti, nećeš kalkulirati, adaptirati. Ideš sa svim svojim naoružanjem /smijeh/ do kraja.
- L:** Ali je to u životu, u poslu, jako teško.
- S:** Razumijem.
- L:** To je užasno. Ja se non-stop nekaj nerviram, non-stop sam pod stresom zato kaj je nepravda svugdje oko nas.
- S:** Kako si pomažeš da održiš svoju psihi, zdravlje, mir?
- L:** Pa, ne baš puno. Znaš kaj je lijepo? Lijepo mi je da djeca odrastaju u tome, ipak se taj *mindset* prenosi na neku novu generaciju. Koliko god su okruženi sa svim i svačim, mislim, to čime su djeca okružena danas, bože sačuvaj. /Selma potvrđuje/ Ali im ipak nešto usađuješ, kao što su moji mama i tata meni usadili. Mislim da nije potpuno bezizlazna situacija, da se nešto može napraviti. Ali mislim da nas dvije nećemo doživjeti ono što želimo.
- S:** Ne, to sigurno. Ali se to transformativno iskustvo događa svakodnevno.
- L:** Uvijek će biti ljudi koji će nešto htjeti promijeniti, pokrenuti. Ali mislim da ne treba odustati od utjecaja na druge. Kolega mi stalno govori, on je užasno dobar, kao kruh, ali ne vidi izlaz. Vidi sve crno i ne misli da se išta može promijeniti. E, to treba promijeniti kod ljudi. /Selma potvrđuje/ Da shvate da se može promijeniti, da prestanu biti *quitteri*. Ljudi nekaj probaju, ne ide pa odustanu. I niš', prilagode se. Ne treba se prilagoditi, nego se treba boriti protiv te loše prilagodbe. To je to.
- S:** Točno. Što bi sebi u 2015. poručila iz današnje perspektive? Ili rane 2016. Ili u nekom trenutku u tom kontinuitetu, kad je konkretno tvoja borba, AYS-ova borba bila najaktivnija?
- L:** Znaš što je najveći problem? Sve bi bilo super da nismo otvorili udrugu. Udruga je sve sjebala. Ali doslovno. Jer onog trenutka kad se to institucionaliziralo, kad su se morala početi slijediti pravila, održavati razgovori, kad su neki ljudi tu vidjeli svoje interese, krenulo je po lošem. Tog je trenutka sve otišlo kvragu. Dok je god to bilo spontano, to je bilo super, tu se fakat super djelovalo. *Ok*, ako nemaš udrugu, vjerojatno ne možeš stvarno djelovati. Teško je zato što imaš milijun pravila koja moraš poštovati, inače će te zatvoriti. Ali, ne bih to napravila. Ne bih nikad otvorila udrugu, nego bih pustila da ide do kad ide. *Are You Syrious?* bio je zamišljen tako da se pomaže trenutno u kriznim situacijama.
- S:** Kužim, ali si započela nešto što je imalo i još uvijek ima golemi *impact* na ljude, na zajednice, na društvo. Htjela ti ili ne, to je jedan važan *legacy* koji si ti startala, Lejla. Ja sam svjedokinja tome. /smijeh obje/ Tko god je tad bio tamo, zna. Ti, u smislu tvoje snage, vizije, borbe...
- L:** Da, da. Jer ja sam fakat imala viziju. Znaš ono kad radiš i vidiš sve. Ljudi su nam dolazili odsvuda. Od američkih slikara koji su slali svoje slike pa nadalje. Super se to sve zarolalo, mislim da je na neki način bilo plodno vrijeme za to. Ljudi su se polako osvještavali, bombardirali su ih informacijama i tko god je imalo empatičan je reagirao. Ali ljudi obično reagiraju trenutno i onda zaborave, idu dalje svojim putem. Bilo je najgore kad je izronila sva ta gamad. To je ružno, uvijek se takvi pojave u takvim organizacijama. Njihov je motiv egocentričan.

S: Kako si se s time nosila?

L: Teško.

S: Jer sad još na sve traume...

L: To mi je bio najveći stres. Kad sam shvatila da neki ljudi ganjaju svoju karijeru, a da ih uopće nije briga. I da pomažu zato da bi si podigli rejting u društvu. Ja sam humanitarac, ali oni nisu stvarni humanitarci. Humanitarac je onaj koji želi pomoći, ali želi ostati skriven, ne želi se eksponirati i razgovarati o tome. Ne znam sjećaš li se kad sam nazvala Crveni Križ i CMS?

S: Kada?

L: Prije zatvaranja granice dobili smo informaciju da zatvaraju granicu. Ili, to je tek bilo negdje nakon koncerta... Da. Onda sam rekla: „Dobar dan, ja sam iz udruge *Are You Syrious.*” /obje smijeh/ Sad onak: „Kaj ja govorim, jebote... kakav *Are You Syrious.*” Ono, kao, pa dobro. Dobro. I onda je krenulo. Idemo dalje. /smijeh/ Ali... ne bih se više vratila.

S: Lejlić moj... puno ti hvala. Toliko si oplemenila moj život.

L: I ti moj!

S: Jesi. Nikad te neću zaboraviti.

L: To je bilo tako intenzivno. Sjećam se da sam tad nazvala svojeg groznog kolegu koji me u to vrijeme varao /Selma smijeh/, krao me u to vrijeme. On nije mogao imati djece. Vraćali smo se prema Zagrebu i on veli: „Daj meni dovedi jedno.” Skoro sam se rasplakala tad. Ali to je bila njegova sebična potreba za djetetom, a ne želja da stvarno pomogne nekom djetetu.

S: Je, potpuno. To su svjetovi *apart.*

L: Da. I ti kad gledaš, ti političari, svi nekaj pokušavaju zbog osobnog interesa, svi imaju neki interes u tome. To je ono što me užasno ljuti i radi nesretnom, baš jako. Ali, nemreš ništa.

S: Veličanstvena si. Taj trenutak, sjećam se kao da je bio jučer, u kojem je ta odluka bila tako čista, bez ikakve kalkulacije. Znaš na koji trenutak mislim? Na onaj kad se zaustavljamo tamo, vraćamo iz Rösszke prema doma i stajemo...

L: Aha, kad uzimamo one... joooj. /Selma smijeh/ Znači, meni su se ruke ukočile!

S: Znam! Znaš što je sve bilo na tom putu, razumiješ, gdje mi, ono...

S i L: /istodobno/ Jel dišu uopće?! /smijeh/

S: Ono, *heads down, heads down!*

L: Bus, tu!

S: A ovi ne primaju u onom hostelu, isto su rasisti...

L: Daaa! Užas!

S: Onda, odlazak na željezničku stanicu, oni se skrivaju, jel' dišu, *heads down, heads down*... Prelazimo ulicu u kojoj je policijska postaja.../obje smijeh/

L: Užas!

S: I na kraju ipak ti zadnji vlakovi odlaze iz Budimpešte prema Beču. Mislim da su bili zadnji vlakovi. I oni se ipak ukrcavaju...

L: I tebi se na kraju javio.

S: On se javio, ostali smo u kontaktu. Javio mi se možda dvije godine poslije...

L: Sjećam se kad si mi javila, da.

S: Da, da. Da su u Švedskoj i da su dobili još jedno dijete. Onda mi se javio ponovo možda godinu dana nakon tog poziva, oni su se razišli, ali sve je i dalje zvučalo ok. Znaš ono, život ide dalje i u tom smislu.

L: Apropo razišli, taj je Hasan u cijelom tom kaosu našao žensku u Zagrebu! /Selma smijeh/ Znači i tu dramu smo imali, kad je ona rodila, frajer si je našao neku tu... joooj.

S: Zato što su to sve ljudski životi, kužiš. Etikete i stereotipizacije, zato što je netko u zbijegu nije više ni čovjek, ni majka, otac, prijatelj, ni sve druge stvari. /Lejla potvrđuje/

Tako da, hvala ti sestro za to iskustvo koje je na neki način obilježilo moj život.

L: Ali pazi ti kako smo nas dvije lude. /Selma smijeh/ Poslije sam razmišljala, nas dvije idemo same... Mislim, opet bih to napravila.

S: Naravno, znam to. Uopće nije stvar neracionalnog, to je...

L: A znaš ti, kad sam ja otišla...

S: Kad si otišla sama u Tovarnik?

L: Da! Kad su me volonteri ostavili pa sam bila s njima. Znači, sa mnom je bilo dvoje ljudi, volontera.

S: To je prvi Tovarnik ili drugi?

L: Da, da, prvi dan Tovarnika. Ja sam se ukrcala i idem. Ti nisi mogla, nekaj je bilo.

S: Da, nisam mogla i znam da smo bili na telefonu, na liniji.

L: I ja dođem tamo, oni su nekam otišli, negdje. Izgubili smo se, bila je užasna gužva...

S: Znam, ti sama s tisućama ljudi u kaosu.

L: I veli meni policajac: „Gospodo, Vas će pojesti!” Kad su skužili da imam hranu i vodu, tisuću ljudi ovako trči prema meni.../smijeh/

S: Imam fotografiju! Poslala si mi *in situ* fotografiju!

L: Genijalni policajci, pomagali su mi to podijeliti. U međuvremenu sam zvala volontere, oni su si našli prijevoz i otišli doma. Ja si mislim – idioti! Kakvi su to ljudi, kužiš? /Selma potvrđuje/ Valjda su se usrali i samo su zbrisali. A Crveni Križ sjedi u svojim kućicama i ima sastanke. A ti ljudi gladni, bos, žedni. Užas.

To je fakat vrijedno iskustvo, kad imaš nekog za koga znaš da te neće ostaviti. I taj Marko... je bio lud. Ali da nije bilo njega, ništa se od toga ne bi dogodilo. Dođe neki lik i pita: „Pa koliko košta kutija cigareta kod vas?” I sad ovaj veli da ne zna. A on veli: „Pa ja sam dao pedeset eura i dobio nekaj sitno nazad.” I Marko pita: „Tko ti je to prodao?” Ovaj pokaže tko i on je samo došao do njega, zum u glavu. /Selma smijeh/. Samo zum. /smijeh obje/ Ono, vraćaj pare.

S: Da, da. Kužiš kolika je to razina koristoljublja, od samog režima i sistema, do tako finih, za petnaest kuna, za pet eura...

L: A koliko ide, ide, ne? Da, grozno.

S: Voljela bih te još pitati, u tom kontinuitetu, gdje se taloži ta silna trauma? U somatskom smislu.

- L: Ne znam imam li otad traume, ali i dalje jako loše spavam. Spavam tako da čujem kad Luka hoda po dnevnoj sobi u čarapama. Pitam se jesam li oduvijek imala tako plitak san. Ustvari, nikad nisam odmorna. Pogotovo taj period. Istina bog, mi i nismo baš nekaj spavali.
- S: Pa znam, to su pozivi... ti zapravo nikad ne spavaš.
- L: Usred noći dobiješ poziv.
- S: Meni je tako počeo *burnout*, s tim kontinuiranim nespavanjem.
- L: Imaš osjećaj kao da ti je sve tako tanko, kao da su sve veze u mozgu užasno tanke. I imaš osjećaj da će popucati. Ali ne mogu točno locirati mjesto na kojem se to taloži. Kako se manifestira? Nervozom. Kao da mi je fitilj užasno kratak, tako me se brzo može izbaciti iz takta. Kad je počelo sve to sranje s ljudima, shvatila sam da reagiram burno i više ne mogu voditi normalnu diskusiju, nego bljujem vatru. Izbljujem i to je to.
- S: Prepoznajem se u tome. Što ti je pomagalo? Što te iscjeljivalo?
- L: To mi je vrijeme kao u bunilu. Kad razmišljam o tome, kao da sam bila u transu svih tih godina, jer je to potrajalo. Nisam se uopće odmarala. Mislim da sam zato i dobila taj moždani. Samo me prehitilo. Kako to Luka opisuje, kao da sustav bude prebukiran i onda pukne, resetira se, kao kompjuter koji...
- S: Da, *reboot*.
- L: I onda se *rebootam*, i onda opet ispočetka do sljedećeg. Sad razmišljam... kad je bio potres?
- S: 2020., zagrebački, 3.mj.
- L: Onaj u 12.?
- S: Ne, to je bilo godinu dana poslije. U 12.mj...
- L: Kad smo napravili *Slogu*?
- S: 29. 12. 2020., i trajali smo do 3., 4. mj. 2021., intenzivno.
- L: Tu sam već prepoznala taj trans. Rekla sam: „Sad je dosta. Ne mogu.“
- S: Bravo.
- L: Osjećala sam kao neku mučninu, da više ne mogu. A situacija se promijenila, više nisam imala neki *backup* u poslu, egzistencijalni *backup* nemam. Morala sam se vratiti na posao jer jedno mjesec dana nisam radila ništa. Samo sam sjedila. Bila je ovdje Ianova cura iz New Yorka, koja se brinula o djeci, a ja sam cijelo vrijeme bila za kompjuterom. Luka još uvijek ide po Baniji. Da, on je fakat lud. Dobro, manje... sad ima to selo u koje ide, pa tamo radi kaj treba. Ustvari, tri sela, ali dobro.
- S: Ali u nekom opsegu koji je njemu ok.
- L: Da, kad imamo love, onda on tamo nekaj napravi. S tim da tamo ima brata, Đuru. On ima 72 godine i najmlađi je u selu. A ima ih šestero. Za vrijeme rata je iz Hrvatske bježao traktorom sa svojom obitelji. Vratio se u to selo, u kojem sad živi. Ne znam što je sve preživio tamo po Srbiji, nemam pojma.
- S: Ni tamo nije bilo dobro.
- L: Jedva se izvukao iz rata i svega. A njegov sin sad živi u Novom, otkud je moj tata izvlačio ljude.
- S: Ludilo.

L: Fakat suludo. Znači, dijeli ih granica.

S: Baš imam osjećaj da zapravo i na ovim našim prostorima Balkana, da su to neki slojevi... neki ciklički slojevi. Talozni grobnica iz različitih vremena. /Lejla potvrđuje/ Ljudi koji pogibaju na migrantskom putu kroz Balkan zapravo su žrtve režima. To je neka nova masovna grobnica samo na slojevima...

L: Znaš kaj ću ti reći, mi smo još dobro i prošli. Mojeg su tatu Merčepovi zatvorili te su mu prijekali.

S: /smijeh/ Pa to što si bila svako malo na obavijesnom razgovoru, to je ništa! /smijeh/

Znači njega su Merčepovci...

L: Njega su Merčepovci zatvorili i prijekali mu, fakat je bio kaos. Došli su po njega usred noći i odveli ga u rat. Znači, usred noći... Čovjek je tad imao godina. I sjećam se da mi je pričao da se bojao naših, sa svojim imenom i prezimenom. Spavao je u strahu, jedva se izvukao, a trpali su ih autobuse i furali u Bosnu.

S: Da... Strašno.

L: Veli: „Ja ležim u krevetu i slušam kako govore da bi ovog trebalo ubiti, trebalo bi ga se riješiti jer je spavao s njima, krevet do.“ Užas. Tako da, to fakat nikad neću razumjeti.

S: Kako bi to mogla razumjeti?

L: Ne mogu razumjeti da netko sudi po tome koje si vjere, koje si boje kože... Znaš ono, pa što nije jedino bitno kakav si čovjek? Nikad to neću razumjeti. Iian ima vrlo otvorene stavove, pa smo mu rekli: „Daj malo pazi, trenutno si na američkom sveučilištu u Kairu i cijelo nam vrijeme objašnjavaš da svi imaju svoje razloge zbog kojih su nešto napravili, hmm, ono, aj... daj malo.“ /obje smijeh/

Pričala sam ti za ono prislušivanje razgovora?

S: Ne, koje?

L: Pričam s Ianom na telefon. I tako razgovaramo, negdje sam vozila Lunu, znači jedno 15 minuta smo se vozili. Nešto ga pitam, i odjednom ti počne ponavljati onaj razgovor koji smo počeli... trebalo mi je da skužim. Ono, o čemu pričaš... I onda on opet odgovara, i skužim da je to razgovor koji smo obavili, koji je kompletno snimljen.

S: Nisu Merčepovci, ali... /smijeh/

L: Razumijem da ih tamo sve sigurno prislušuju. On to studira; Mediteran, Bliski istok, stalno prati sve te informacije, vijesti, istražuje... pa vjerojatno zbog toga. Nemam pojma. I to smo skužili, dogodilo se više puta. Očito se razgovori fakat prislušuju. /smijeh/ Užas.

Ali apropo ove naše naglosti, moj je tata bio isti takav. Isti. Nije razmišljao, on bi djelovao. Nevjerojatno, sad kad razmišljam o njemu.

S: Ali znaš, to je revolucija. Naglost, impuls, kako god to nazvala...

L: Manjak kalkulacije. Da, da, da. Idemo! Ideš srcem, nemaš kaj drugo.

S:...Jer ne radiš razliku, jer ne vjeruješ razlici koja ti je rečena da postoji.

L i S: Da. /obje jednoglasno:/ Jer ne postoji.

L: O tom se radi, razlika ne postoji. I mi duboko vjerujemo, cijela naša obitelj duboko vjeruje da razlika ne postoji. Moj se bratić oženio Romkinjom. Trebala si vidjeti taj užas nekih u obitelji, to kako su ga osuđivali. Neki su ga potpuno odbacili. Međutim, on je sretan, ima dvoje djece, živi lijep život... Nije se dao.

- S: Da. Razumijem, a to zahtijeva spremnost da živiš svoj život. Da se suočiš s osudom obitelji, društva, često i režima, a onda i svega onog što to povlači. Kužiš, prisluškivanje je jedna razina, ali za mnoge je to značilo...
- L: Pa da, tad mi je moj partner, onaj grozni, rekao da bolje da ne idem nekim našim kupcima. Nisam išla jedno vrijeme, nisam se smjela tamo pojaviti. Nisam mogla raditi. E sad, da kalkuliraš što to sve povlači sa sobom, pa nikad ne bi ništa napravila. Ima drugih.
- S: Možda s time želim završiti: Što bi danas otpustila iz svojeg života i na to mjesto prizvala?
- L: Neki događaj ili...?
- S: Bilo što.
- L: Mogu reći što bih promijenila kod sebe? /smijeh/
- S: Ne, zašto bi trebala išta mijenjati kod sebe?
- L: Potpuno sam neorganizirana. Totalni sam kaos, stalno pokušavam srediti taj kaos, a ne ide mi. /smijeh/
- S: Ti si stvarno veća od tog kaosa, Lejla. Nemoj da te kaos definira. Ili neorganiziranost... koju si riječ upotrijebila, jesi li rekla neorganizirana? Mislím da te to nimalo ne bi trebalo definirati.
- L: Znaš što bih promijenila? Promijenila bih svoju struku. Ne bih se uopće bavila ovime čime se bavim, nego nečime što me više usređuje. To bih sigurno promijenila. Roditelji su utjecali na moj izbor zanimanja. Mama je htjela biti dirigent. Svirala je klavir i klarinet, jedan poznati stari dirigent ju je pozvao i rekao: „Vidimo se na prijemnom na Akademiji.“ A tata, koji je bio stari profesor, je rekao: „To nije zanimanje. Treba se baviti nečim ozbiljnim.“ Sestra je pjevala s Boškom Petrovićem, pa je pobjegla u Švicarsku. Morala je studirati medicinu. Mama je studirala geodeziju, ona medicinu, jedna i druga su nesretne. Tata mi je govorio: „Nešto ozbiljno, ne možeš što ti hoćeš!“ To bih promijenila. /Ponavlja rečenicu s početka/ Nešto u čemu bih imala više prostora.
- S: Da. Čujem te. Okej, onda mislim da bi bilo super da na to mjesto prizoveš snagu da mijenjaš stvari koje želiš mijenjati za sebe.
- L: Za sebe. E, to.
- S: Ne definiraju nas naš poziv i struka. Ti si svojim životom to, Lejla, ne dokazala, nego iznova potvrđuješ.
- L: Da, ali u ovom je poslu užasno teško izdržati jer je sve tako korumpirano. Susrećem se s tim svaki dan, hoću iskočiti iz kože! A ne možeš stalno sve mijenjati, svaku nepravdu. Svaki poslovni odnos je rubni, svaki gleda priliku kako će me prevariti, kužiš? Stalno nekaj pokušavam dokazati, to užasno iscrpljuje. Bilo bi mi lakše da nisam u tom svijetu biznisa, koji je... baš je... Ali nemam izlaza. /Selma potvrđuje/ Moram raditi to što radim. Sad više ne mogu. Ali, da, da, možda to promijeniti. Fali mi snaga da promijenim neke stvari kod sebe. To bih mijenjala. Prije promijenim nekog drugog nego sebe. /smijeh/
- S: Nisam sigurna, ne volim to čuti... Ok da, osobni razvoj, rad na sebi, neki osobni rast, to je ok... Ali ti samo trebaš naći snagu da budeš ono što jesi. Ne da budeš netko drugi. Evo, užasno si važna osoba u mom životu. Puno sam toga od tebe naučila, prinijela, osnažila si me, ohrabrila si me, donijela si mi toliko ljepote i toliko dobrote...
- L: Kako smo se mi uopće... u Chicagu smo se upoznale. /Selma smijeh/... Jebote.

S: Kužiš! Tako da, ne moraš ti sebe promijeniti, ti trebaš prizvati u svoj život novu snagu ili još snage da živiš život kakav želiš živjeti.

L: Znaš što bih ja... ja bih da imam puno novaca i da onda mogu raditi što hoću. Ali, ja bih ga fakat dobro upotrijebila. /smijeh/

S: Znam, sigurna sam, već jesi...

L: To bi bilo divno, kužiš? Tak neke stvari. Kad ti vrijeme oduzima samo to da preživljavaš. Ali dobro, ne žalim se. Dobro je. Sad je ipak malo bolje. Ova korona nas je sve...

S: Dotukla, da.

/Razgovor i snimka završavaju/

EPILOZI

Drage,

Gledala sam ritual zatvaranja tijela. U dalekom egzotičnom Brazilu ljudi u svojim tijelima nose generacije udaraca, porobljavanja, mučenja. Ja u svojem tijelu nosim generacije ratova, nasilja, progona. U Brazilu znaju da moraju zatvoriti svoje tijelo koliko god je to moguće. *O corpo fechado*. Jer jednom kad zatvore svoje tijelo, kad dobiju oklop božanske moći *orixà*, drevnih afričkih božanstava, postaju nepobjedivi.

Jesam li vam pričala kad o Besouru? On je imao *corpo fechado*. U Brazilu koji je netom bio dokinuo ropstvo, borio se *capoeirom* za slobodu veću od skidanja okova – slobodu kretanja uz zvuk berimbaa, slobodu da drevna božanstva njegovih afričkih predaka ponovo hodaju zemljom. Kad ga je policija okružila sa svojim štapovima, pretvorio se u zujka i odletio. Bio je neranjiv na metke, noževe, palice i uvrede. Zamišljam ga kako kao zujak leti iznad Une, Kupe i Mrežnice. Kako biva neranjiv.

A Lampião, jesam li vam njega kad spomenula? I on je imao *corpo fechado*. Vojska ga je nazivala banditom zato što se borio za zaboravljene ljude brazilskog zaleđa i godinama mu nisu mogli ništa. Kao Pancho Villa, sa širokim šeširom i mecima kao lentom jurio je kroz prerije sjeveroistoka. Zamišljam ga u šumama Plješevice i Gorskog Kotara, kako se smije u lice neprijateljima.

Gledam vaša tijela i zamišljam kako se zatvaraju, kako postaju neranjiva. Kako svaka ima *corpo fechado* i njime briše granice i policijske palice. Kako se vaši prsti ne grče, a težina više ne stanuje u prsima. Kako se naši prsti ne grče, a težina više ne stanuje u prsima.

Zato sam, drage, gledala ritual zatvaranja tijela. Ali znate li kako se tijelo zatvara? Prvo se napravi niz rana koje se namažu magijskim travama. Svako je zatvoreno tijelo već puno ožiljaka.

Lampião su na kraju ipak uhvatili. Izložili su ga rasporenog trbuha, da pokažu kako se otvara zatvoreno tijelo.

Što je čvršći oklop, to je smrtonosnije kad ga jednom razbiju.

Onda sam, drage, čula da su oklopi korisni samo kad se mogu skinuti. Kad se tijela mogu zatvoriti, ali i otvoriti, dopustiti da ožiljci zacijele, omogućiti orgonu da poteče. Životu da poteče. Gledam vaša tijela kako pronalaze dah, zvuk, pokušavaju otpustiti oklop. Dišem s vama i znam: ako je tijelo samo moje, zapet će u oklopu – nikad dovoljno zatvoreno za spriječiti grčenje prstiju, težinu u prsima i policijske palice, nikad dovoljno otvoreno da zaista uspije udahnuti.

Ali, isto tako, sjetim se: kad sam bila moje sestre i ja, kad sam bila mnoštvo nas, imala sam glas kao vjetar, ruke kao hridine i srce kao viganj.

Tek tada, drage, mogu zatvoriti tijelo i disati.

S ljubavlju
Josipa

Svjedočimo svjedočenju još jednog iskustva registriranog slikom koju ne vidimo izravno, zabilježenom vjerojatno mobitelom, slikom katastrofe, hitnosti, vjerojatno slikom niske rezolucije¹ koja kola društvenim mrežama, dijeli se među aktivistima i volonterima, slikom koja cirkulira, ali ne dopire.

(Promatrati, gledati, slušati, pretapati vremena, jer vrijeme nije linearno, jer se sve stalno ponavlja i vrti u krug. Jer je vrijeme jedino što imamo. Posebno na nekim mjestima. Šumama, rijekama, pod stablima, na zemljanim putevima, na granicama, pred granicama, iznad i ispod granica.)

Gledamo gledanje.

Osim snimajuće opreme, i tijela postaju mediji koji prenose informacije.

Zapisi boli, nervoze, bespomoćnosti

paralelno posložene grade pejzaž njege, brige, nade i otpora.

Paralelno posložene grade dijalog, siguran i polivalentan prostor kojim nutrina obuhvaća ono što je vani, i štiti.

Zauzimanje različitih pozicija, onih vidljivih i nevidljivih, borba glasom, glasom koji nam nije dān, za koji smo se izborile, koji imamo, kojim pjevamo, kojim plaćemo, kojim se zauzimamo, kojim riskiramo.

Polazišna slika postavljena kao odbačeni, ali sveprisutni arhiv proživljenog iskustva, služi kao vječni okidač za pretapanje vremena. Razlog za grčevito prisjećanje;

sveprisutni podsjetnik zašto borba, iako se nekad čini nevidljivom, teškom, neuspješnom, nepomičnom ide naprijed.

Kako otvoriti oči?

(Možemo li ih otvoriti pred tijelima koja se tresu, pred glasovima koji mijenjaju intonaciju, pred pjesmom koja je tu kad više nemaš što reći jer ti se čini da nitko ne sluša. Iako ne vidimo prvu sliku, druga je prenosi. Medijacija tijela.)

Kad se naposljetku ukaže slika – najmanje vidljiva, a ipak najteža od svih – patnja ostalih slika postaje stvarnija. Tako se podupiru.

Sistemska uništavanje i skrivanje slike katastrofe ne može spriječiti da se informacija prenosi drugim medijima, živim tijelima prepunima arhivskog znanja, iskustva i brige, tijelima ispunjenima jakim glasovima, kolonom imena i sjećanjima koja borbu čine još jačom i smislenijom.

Karla

¹ Hito Steyerl, *U obranu loše slike*

Film sam pogledala dan nakon što sam od osobe u pokretu primila poziv u pomoć na koji nisam mogla/smjela/znala odgovoriti. Iako ovdje ne želim navoditi razloge zbog kojih sam bila spriječena da to uradim, nije novost da se solidarnost s ljudima u pokretu kriminalizira i da je zastrašivanje aktivistkinja tek jedna u nizu represivnih politika migracijskih/graničnih režima. Međutim, ono o čemu se ne govori je frustrirajući, ponekad i paralizirajući osjećaj nemoći koji prati ovu vrstu angažmana, a koji se pojavljuje pri gotovo svakoj interakciji s ljudima u pokretu ili posjetu izbjegličkom kampu, pa čak i pokušaju da javno adresiramo problem nasilja na granicama. To ne znači da je sve što radimo beskorisno, nego da uz pružanje pomoći i prakticiranje solidarnosti promjene valja postizati uzajamnom brigom i afektima, odnosno, podrškom koju dajemo jedna drugoj kad nas obuzmu nemoć, tupilo i iscrpljenost, a koja stoga čini ultimativni oblik političkog protesta.

Dok sam gledala film, preplavila me snaga emocija ovih žena, snaga njihove političke upornosti i volje da svakodnevno gledaju i slušaju užase poput prikazanog i da pritom ne ustuknu pred strahom, već da javno govore o zastrašivanjima i nasilju. Prečesto nam govore da se ne valja baviti tuđim životima, da se treba prilagoditi sustavu, misliti na sebe i pritom istrpjeti bol i maltretiranje jer je nekim čudom sve to uobičajeni dio života. No naša šutnja, slijepo prihvaćanje zatiranja prava i inercija u tom individualiziranom i pasivnom fokusu na samo svoju sigurnost, komociju i mir, zapravo odobravaju i normaliziraju nasilje.

U režimu šutnje i kontrole pojam granice rezerviran je samo za državnu domenu, naizgled odvojenu od naše svakodnevne, mjesta u kojima živimo i prostora kojima se krećemo. Međutim, bezdušno premlaćivanje mladića na zelenim granicama, protjerivanje, zastrašivanje i fizičko nasilje nad ženama i muškarcima, obiteljima i djecom, oduzimanje mobitela, privatnih stvari i novaca, zatvaranja u garažama, pa čak i sakaćenja, silovanja i žigosanja – dokumentirane tehnike kojima su hrvatski policajci mučili osobe u pokretu – nisu izdvojeni događaji, nego ishodi politika rasizma, progona i isključivanja, a svatko od „nas” potencijalna je žrtva tih politika. Osim što se europski „granični pejzaž” (Stojić Mitrović, 2021.) prostire onkraj fizičkih, državnih granica – s periferije tvrđave Europe u njenu unutrašnjost – on se u simboličkom smislu proteže na naše privatne živote i nas kao subjekte tog istog režima kontrole.

No rad u sektoru koji nastoji pokrenuti društvene promjene popraćen je visokom stopom profesionalnog sagorijevanja, poznatog i kao *burnout*. Osim općih trendova poput prekarizacije, fleksibilizacije i drugih kasnokapitalističkih transformacija koje su zahvatile sferu rada, rad u civilnom sektoru karakterizira pretpostavka da su mu svi jednako posvećeni, jer se, ipak, kako je to formulirala radnica jedne nevladine organizacije, taj rad smatra „stilom života”. Nesigurna radna mjesta u kombinaciji s visokim očekivanjima okoline, a još više očekivanjima koje radnice/radnici nameću sami sebi, plodno su tlo za razvitak *burnouta*. Uzrok problema nije samo njihovo svjedočenje tuđoj patnji nego razočaranost u cijeli niz praksi i organizacija uključenih u pružanje zaštite ljudima u pokretu. Paradoksalno, veća razina posvećenosti nerijetko znači i veći *burnout*, zbog čega je za učinkovito funkcioniranje ključno održavanje ravnoteže između predanosti tom angažmanu i samozaštite.

Ovdje se javlja sljedeći problem: emocionalni rad, koji se osim u kontekstu skrbnog rada u kućanstvu javlja u plaćenim i neplaćenim te službenim i neslužbenim oblicima humanitarizma i aktivizma, istodobno čini prostor za subverziju (Weeks, 2007.) i izvor problema. Potonje se odnosi na situacije u kojima se skrb i emocije koriste kao sredstva za pogon humanitarne industrije, dakle kad neprofitni biznis kooptira te pojmove, računajući na nevidljivu brigu i pomoć u obliku, na primjer, neplaćenog ili prekovremenog rada, što je čest slučaj u poslovima koji slove kao humanitarna i „plemenita” zanimanja.

Lilijana Burcar u svojoj je britkoj analizi repatrijarhalizacije društva izdvojila primjer Antifašističke fronte žena (AFŽ), organizacije „u kojoj se rad zasnivao na volonterstvu i koja je istovremeno pružala potporu te djelovala kao nadopuna Narodnom frontu” (2020:128). Osim što je to dovelo do „udvostručenja posla” (Tomšič, 1978. citirano u Burcar, 2020:128), Burcar upozorava da je došlo i do „preopterećenja radnih žena koje su tako zapravo obavljale dvostruki fizički rad: u vlastitu domu, ali i u obliku dopunske i dobrovoljne pomoći ostalim ženama” (isto). Problem nije riješen ni kad je dobrovoljna pomoć organizirana i formalizirana u sklopu neprofitnog sektora. Naime, nevladine organizacije danas nastupaju kao nadopuna, a sve češće i kao zamjena ruiniranim javnim uslugama, premda su ovisne o nestalnom, projektnom financiranju. Osim toga, rast neprofitnog sektora potaknuo je strože donatorske politike koje favoriziraju projekte s velikim brojem aktivnosti predviđenih za provedbu u kratkom razdoblju. Naposljetku, aktivistkinje i radnice u humanitarnom i civilnom sektoru počele su se u sklopu radnog vremena baviti administrativnim projektnim zadacima, izvještavanjem i zadovoljavanjem ambiciozno osmišljenih projektnih prijedloga, što je uzajamnu skrb i emocionalni rad, skupa s njihovim transformativnim potencijalom, opet gurnulo u privatnu domenu, odnosno u domenu neplaćenog, nevidljivog rada.

Kako bismo razriješile ovaj paradoks, naš je zadatak da inzistiramo na institucionalizaciji uzajamne skrbi i na njenu usvajanju kao principa u suvremenim društvenopolitičkim okvirima. Kako bi izbjegle komodifikaciju solidarnosti koju uglavnom prati *burnout*, važno je da se međusobno podsjećamo na ovaj problem, da pomažemo jedne drugima osvijestiti zamke u kojima se krije eksploatacija skrbi i da ne pristanemo na maskuline obrasce racionalizacije emocija, već da ih koristimo kao tkivo i transformiramo u pogon društvenih promjena.

Popis referenci:

Burcar, Lilijana. 2020. *Restauracija kapitalizma: repatrijarhalizacija društva*. Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za ženske studije. Zagreb. Prevela Mirta Jurilj.

Stojić Mitrović, Marta. 2021. *Evropski granični režim i eksternalizacija kontrole granica EU: Srbija na balkanskoj migracijskoj ruti*. Etnografski institut SANU. Beograd.

Weeks, Kathi. 2007. Life Within and Against Work: Affective Labor, Feminist Critique, and Post-Fordist Politics. *Ephemera* 7/1. 233-249.

Impresum

selma banich u suradnji sa Sarom Salamon
selma banich in collaboration with Sara Salamon

Kretanja / *Movements*

trokanalna videoinstalacija (21') i publikacija
three-channel video installation (21') and publication

Umjetnički kolektiv / *Artistic collective*: Ana Dana Beroš, Asja Korbar, Cyrille Cartier, Emina Bužinkić, Jasenka Kosir, Josipa Lulić, Karla Crnčević, Lejla Juranić, Maddalena Avon, Marijana Hameršak, Romana Pozniak, Sara Salamon, selma banich, Tea Vidović i/and Tjaša Kalkan

Izvedba / *Featuring*: Ana Dana Beroš, Cyrille Cartier, Maddalena Avon, Marijana Hameršak i/and Tea Vidović

Kamera / *Cinematography*: Sara Salamon i/and Tjaša Kalkan

Montaža / *Editing*: Sara Salamon

Obrada zvuka / *Audio mastering*: Adam Semijalac

Dizajn i izvedba postava / *Design and set-up*: Ana Dana Beroš i/and Damjan Šporčić

U razgovoru / *In conversation*: Ana Dana Beroš, Asja Korbar, Cyrille Cartier, Emina Bužinkić, Jasenka Kosir, Lejla Juranić, Maddalena Avon, Marijana Hameršak i/and Tea Vidović

Pisani prilozi / *Written contributions*: Josipa Lulić, Karla Crnčević i/and Romana Pozniak

Fotografije / *Photos*: Tjaša Kalkan

Transkripcije / *Transcriptions*: Nika Pečarina i/and Ana Semijalac

Prijevod / *Translation*: Dunja Bakić

Lektura / *Proofreading*: Nikolina Janković i/and Jana Pamuković

Grafičko oblikovanje / *Graphic design*: Ena Jurov

Osmislila, kurirala i uredila / *Devised, curated, and edited by*: selma banich

Produkcija / *Production*: OOUR

Ovaj projekt ostvaren je uz financijsku potporu Zaklade Kultura nova, Grada Rijeke i Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske. / *This project was made possible with the financial support of the Kultura Nova Foundation, the City of Rijeka, and the Ministry of Culture and Media of the Republic of Croatia.*

Željeli bismo izraziti našu zahvalnost Leili Topić, Niki Šimičić i kolektivu M28. / *We would like to express our gratitude to Leila Topić, Nika Šimičić, and the M28 collective.*

Od srca hvala Tatjani Hip. / *Heartfelt thanks to Tatjana Hip.*

Nakladnik / *Publisher*: OOUR

Naklada / *Print run*: 200

Tisak / *Press*: Stega tisak

Zagreb, 2022.

selmabanich.org
sarasalamon.net

